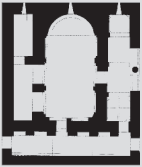
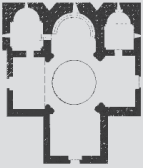
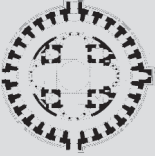
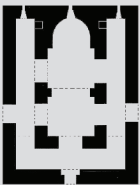
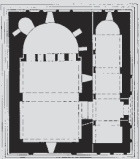
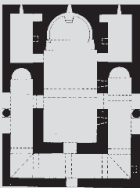
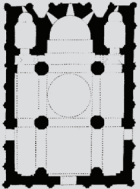

ნათელა ჯაბუა

ქრისტიანული ტაძრის
არქიტექტურული ტიპები
შუა საუკუნეების საქართველოში

ნათელა ჯაბუა

ქრისტიანული ტაძრის
არქიტექტურული ტიპები
შუა საუკუნეების საქართველოში

გამომცემლობა „მწიგნობარი“

თბილისი

2012

ნაშრომში განხილულია ქრისტიანული ტაძრის არქიტექტურული ტიპები შუა საუკუნეების საქართველოში. წარმოჩენილია მათი ძირითადი მახასიათებლები, ქვეტიპები და ცალკეული ძეგლების შესახებ არსებული მონაცემები. წარმოდგენილია უგუმბათო და გუმბათიანი ხუროთმოძღვრების ძირითადი არქიტექტურული ტიპების ტერიტორიული და ქრონოლოგიური გავრცელების ფარგლები; საეკლესიო ხუროთმოძღვრების არქიტექტურული ტიპთა სიმბოლური გააზრების, ტიპოლოგიური და არქიტექტურულ-კონსტრუქციული გადაწყვეტის თავისებურებანი.

წიგნი განკუთვნილია სტუდენტებისათვის, სპეციალისტებისა და შუა საუკუნეების საქართველოს ხუროთმოძღვრებით დაინტერესებული მკითხველისათვის.

რედაქტორი:

ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი, პროფ. **ზაზა სხირტლაძე**

© გამომცემლობა „მნიგნობარი“, 2012

© ნათელა ჯაბუა, 2012

ISBN 978-9941-424-62-5

შინაარსი

წინასიტყვეობა	5
წინაქრისტიანული საქართველოს არქიტექტურულ-სამშენებლო პოტენციალი	7
საეკლესიო ნაგებობის არქიტექტურული სტრუქტურის სიმბოლური გადაწყვეტის შესახებ	15
გუმბათო არქიტექტურის ტიპები საქართველოში	21
სამნავიანი ბაზილიკა	22
სამეკლესიო ბაზილიკა	41
ორნავიანი ეკლესია	56
დარბაზული ანუ ერთნავიანი ეკლესია	63
გუმბათიანი არქიტექტურის ტიპები საქართველოში	79
ტეტრაკონქი	82
თავისუფალი ჯვრის ტიპი	94
ჩახაზული ჯვრის ტიპი	104
ტრიკონქი	122
კუპელჰალე ანუ გუმბათიანი დარბაზი	133
მრავალაფსიდოანი ტაძრები	142
დასკვნა	153
დამოწმებული ლიტერატურა	160
Summary	171

ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების ფორმირების და განვითარების პროცესში საეკლესიო ნაგებობის სხვადასხვა არქიტექტურული ტიპი ჩამოყალიბდა. თითოეული ტიპი არქიტექტურული სტრუქტურის სახასიათო ნიშნებით გამოირჩევა და თავისი ქრონოლოგიურ-ტერიტორიული გავრცელების არეალი გააჩნია. შუა საუკუნეების საქართველოს საეკლესიო არქიტექტურა ტიპთა სიმრავლით ხასიათდება, რაც მნიშვნელოვანი ადგილობრივი ხუროთმოძღვრული პოტენციალის არსებობას ადასტურებს.

საქართველო IV საუკუნეში გაქრისტიანდა და ადრექრიატიანულ სამყაროს ნაწილად იქცა. ამდენად ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების ფორმირების, არქიტექტურული ტიპების ჩამოყალიბების და გავრცელების ყველა ეტაპზე მიმდინარე პროცესებში იყო ჩართული, რამაც ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრების ტიპოლოგიურ მრავალფეროვნებას დიდწილად შეუწყო ხელი. თუ ხელსაყრელი გეორაფიული მდებარეობა ქრისტიანულ ცენტრებთან კავშირის შესაძლებლობას ქმნიდა, საწყისი ეტაპიდანვე ქრისტიანულ სამყაროში ინტეგრირება სიახლეების, ახალი ინფორმაციის თანადროულად ათვისების შესაძლებლობას იძლეოდა. შუა საუკუნეების ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრების ძეგლების სიმრავლე და მათი არქიტექტურულ-მხატვრული გადაწყვეტის დონე ამის ნათელი დადასტურებაა.

ნაშრომის მიზანია საქართველოში ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების ჩასახვა-განვითარების ხელშემწყობი ფაქტორების, საეკლესიო არქიტექტურის სპეციფიკის საკითხების, ასევე უგუშბათო და უგუშბათიანი ხუროთმოძღვრების ძირითადი ტიპების გავრცელების,

მათი არქიტექტურულ-ტიპოლოგიური მახასიათებლების, სახეცვლის ფორმებისა და მიზეზების წარმოჩენა. ცალკეული ძეგლების შესახებ მონაცემები და მათი არქიტექტურული ტიპის სახეცვლის კონტექსტში განხილვა შუა საუკუნეების ქართული საკულტო სუროთმოდვრების ტიპოლოგიური თავისებურებების უკეთ შესწავლისა და გააზრების საშუალებას იძლევა.

წინაქრისტიანული საქართველოს არქიტექტურულ-საგოგნო-სამშენებლო ავტონომია

შუა საუკუნეების საქართველოში ხუროთმოძღვრების და, კერძოდ, საეკლესიო არქიტექტურის განვითარება წინაქრისტიანულ ხანაში ფორმირებული ადგილობრივი არქიტექტურულ-სამშენებლო პოტენციალის ბაზაზე განხორციელდა. ქრისტიანული ტაძრის აგების რეგლამენტირებული მოთხოვნის პირობებში, ძირითადად, სწორედ ის განაპირობებდა საქართველოში საეკლესიო ხუროთმოძღვრების თავისებურებებს.

საზოგადოდ, არქიტექტურული პოტენციალის რაობას, ძირითადად, ქვეყნის გეოგრაფიული თავისებურებები, ლანდშაფტის სპეციფიკა, ადგილობრივი სამშენებლო მასალების ნაირგვარობა, გეოპოლიტიკური მდებარეობით განპირობებული კულტურული ურთიერთობების ინტენსივობა, ასევე სამშენებლო საქმის განვითარების დონე, აქ მცხოვრები ხალხის ფსიქოტიპის ხასიათი და იდეოლოგია განსაზღვრავს. საგულისხმოა, რომ საქართველოს გეოგრაფიული თავისებურებანი და გეოპოლიტიკური მდებარეობა, სამშენებლო საქმის უძველესი დროიდან განვითარებისათვის ხელსაყრელ გარემოს ქმნიდა. ადგილობრივი ლანდშაფტური და კლიმატური პირობები ხელს უწყობდა უხსოვარი დროიდან მოსახლეობის არსებობას, მათ მიერ სამშენებლო საქმიანობის განხორციელებას.

საქართველოს ფიზიკურ-გეოგრაფიული პარამეტრების მრავალფეროვნება ახასიათებს. გვხვდება გაშლილი ვაკე-დაბლობი, ზღვის სანაპირო, მაღალმთიანი რეგიონები, მრავალრიცხოვან მდინარეთა ხეობები, ჭაობიანი მხარეები, უწყლო უდაბნო თუ სხვა. ასეთი განსხვავებული გარემო ადამიანთა საქმიანობისათვის სხვადასხვა პირობებს, სხვადასხვა მცენარეული კულტურების თუ მესაქონლეობის დარგების განვითარებას, საშენი მასალის არსებობას განაპირობებდა. ეს თავის მხრივ ამა თუ იმ კუთხეში ერთმანეთისაგან განსხვავებული საცხოვრისების, არქიტექტურული ფორმების და სამშენებლო ხერხების ფორმირებას უწყობდა ხელს, რაც შესაბამისად მრავალფეროვანი ხუროთმოძღვრული ტრადიციების ჩამოყალიბებას განაპირობებდა.

ამავდროულად, საქართველოს ძველი ცივილიზაციის კერებთან სიახლოვე მათთან ურთიერთობის დამყარების შესაძლებლობას ქმნიდა, რაც სხვა კულტურულ სიახლეებთან ერთად არქიტექტურულ

ლი თუ კონსტრუქციული მიღწევების თანადროულად შეთვისების და, შედეგად, ხუროთმოძღვრების განვითარების სტიმულირებას განაპირობებდა.

საქართველოს ტერიტორიაზე მიკვლეული არქიტექტურული ძეგლების სიმრავლე და მათი ქრონოლოგიური პარამეტრები, დაწყებული ძვ.წ. V-IV ათასწლეულების უძველესი ნამოსახლარებიდან (მაგ.: შულავერის გორა, არუხლო, იმირის გორა [საქართველოს არქეოლოგია, II, 1992, 17-45]), ვიდრე წინარექრისტიანული ხანის ქალაქური ტიპის დასახლებამდე (მაგ.: მცხეთა, ვანი, უფლისციხე [აფაქიძე, 1963]) უტყუარად ადასტურებს ქრისტიანობის მიღების ხანისათვის სამშენებლო ხელოვნების მრავალათასწლიანი გამოცდილების არსებობას და საგულისხმო ფაქტობრივ მასალას წარმოადგენს არქიტექტურული მემკვიდრეობითობის თუ ინოვაციების გამოვლენის თვალსაზრისით.

ქრისტიანობამდელი ხანის საქართველოს ხუროთმოძღვრების შესახებ ძირითადად არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული მასალა მეტ-ნაკლები სისრულის ინფორმაციას გვაწვდის სამშენებლო საქმიანობის ისეთი მნიშვნელოვანი საკითხების შესახებ, როგორცაა სამშენებლო მასალა და მისი გამოყენების ხერხები, ნაგებობათა კომპოზიციური გადაწყვეტის თავისებურებანი, ისტორიულ-კულტურული ურთიერთობების ხასიათი.

საქართველოს ტერიტორიაზე ქრისტიანობამდელი ხანის ძეგლების მონაცემები სამშენებლო მასალის შესახებ მრავალფეროვანია. უძველეს ნამოსახლარებში (ძვ.წ. V-IV ათასწ.) ნაგებობები ალიზით არის აგებული. ეს საშენი მასალა ათასწლეულების განმავლობაში გამოიყენებოდა. თავდაპირველად დასტურდება მხოლოდ ალიზით ნაგები (მაგ.: შულავერის გორა, არუხლო, იმირის გორა), შემდგომ ხის კარკასის (მაგ.: ქვაცხელა) და ქვის საფუძველზე ამოყვანილი კედლები (მაგ.: ამირანის გორა). ალიზს იყენებენ ძვ.წ. პირველ ათასწლეულშიც. მაგალითად ძვ.წ. IV-III სს-ის ციხია-გორაში 1,5 მეტრი სისქის ქვის კედლებს ალიზის წყობა აგრძელებს [ცქიტიშვილი, 2003:11-25]; ხოლო ძვ.წ. II-I სს-ის დედოფლის მინდორის გრანდიოზული სატაძრო კომპლექსი მთლიანად ალიზის აგურით (ზომები: 50X50X15სმ) არის ნაგები [გავროშიძე, 1981:102-116]. ალიზის გამოყენება მკვეთრად შემცირდა ძვ.წ. პირველი ათასწლეულის დასასრულს, რაც კირის დუღაბის გავრცელებას უკავშირდება.

საქართველოში, განსაკუთრებით კოლხეთში, ხე ძირითად საშენ მასალას წარმოადგენდა. ტყეებით მდიდარი მხარე სათანადო მასალის მოპოვების კარგ შესაძლებლობას ქმნიდა. კოლხეთში ტყეების სიუხვეს და ხის ნაგებობების სიმრავლეს აღნიშნავენ ბერძენი და რომაელი ავტორებიც – ჰიპოკრატე, ქსენოფონტი, აპოლონიოს როდოსელი, პომპონიუს მელა, ვიტრუვიუსი, სტრაბონი და სხვ. ხით ნაგები სამოსახლოები აქ ჯერ კიდევ ბრინჯაოს ხანიდან არის დადასტურებული. ხისგან აგებდნენ საცხოვრებელ სახლებს, კომკებს, ზღუდე-მესერებს, გამაგრებულ სამოსახლოებს [გამყრელიძე, 2002:111-121]. აღსანიშნავია, რომ ხის ძელებით ნაგებ ე.წ. “კოლხურ სახლს” საგანგებოდ ეხება რომაელი არქიტექტორი ვიტრუვიუსი თავის ცნობილ ტრაქტატში “არქიტექტურის ათი წიგნი” (ვიტრუვიუსი, II, I, 4), რაც კოლხეთში ხის ხუროთმოძღვრების თავისებური ნიმუშების არსებობას ადასტურებს.

რაც შეეხება ქვის მასალას, საქართველოში მისი ბუნებრივი რესურსი საკმაოდ მრავალფეროვანია. საშენ მასალად გამოიყენებოდა როგორც ვულკანური ქანები – ანდეზიტო-ბაზალტი, ასევე უფრო ადვილად დასამუშავებელი ქვიშაქვა, ტუფი და მათთან შედარებით მტკიცე კირქვა. აქტიურად იყენებდნენ რიყის ქვას.

ძვ.წ. III-II ათასწლეულების მიჯნაზე იგება მეგალითური ნაგებობები: მენჰირები (წალკის, თეთრიწყაროს და სამხრეთ საქართველოს სხვა რაიონებში) და დოლმენები (ძირითადად აფხაზეთში). ძვ.წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევრიდან გვხვდება ე.წ. ციკლოპური ანუ მშრალი წყობით ნაგები სასიმაგრო კედლები (მაგ.: ავრანლო – ძვ.წ. I ათასწ., ნორდევანი – ძვ.წ. I ათასწ.).

ძვ.წ. IV საუკუნიდან ვრცელდება ქვის მასალის კვადრებად გათლის ტექნიკა. ამგვარი კვადრები ეწყობა მშრალად, უხსნაროდ და გადაბმულია ხის ან ლითონის ე.წ. მერცხლის კუდის სახის პირონებით (მაგ.: არმაზციხე, გორი, წიწაბური). გამოიყენება რუსტებიანი წყობა (მაგ.: ვანი, უფლისციხე, მცხეთა). კედლის ამოყვანისას დაცულია ჰორიზონტალური რიგები, თუმცა ისინი ხშირად არათანაბარი სიმაღლისაა. ნაგებობები იგებოდა როგორც მთლიანად ქვის კვადრებით, ასევე ქვის რიგებზე ალიზის აგურით.

ძვ.წ. I ათასწლეულის ბოლოდან კირის დუღაბის გავრცელებამ ახალი შესაძლებლობები შექმნა ქვის არქიტექტურის განვითარების თვალსაზრისით. საგულისხმოა სტრაბონის ცნობა – “იბერია

უმეტესად კარგად არის დასახლებული ქალაქებით, სოფლებით, იქ არის კრამიტისანი სახურავები, სახლები არქიტექტურულად მოწყობილი, ბაზრები და სხვა... (სტრაბონი, XI,III,1,2) არქეოლოგიურ მასალაში მრავლად აღმოჩენილი ბრტყელი და ღარისებრი კრამიტი ადასტურებს ამ ცნობის რეალობას. თავად კრამიტის ზომა (დაახ. 52-46X44--47) და სიმძიმე, მიუთითებს იმ ნაგებობათა სიმტკიცესა და მდგრადობაზე, რომლებიც ამგვარი კრამიტით იყო გადახურული.

ამდენად, შეიძლება ითქვას, რომ არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული მასალის საფუძველზე დასტურდება საქართველოში მრავალფეროვანი სამშენებლო მასალის გამოყენება, შესაბამისი ტექნიკური ხერხების და სამშენებლო საქმის მრავალსაუკუნოვანი ტრადიციის არსებობა. აღსანიშნავია, რომ საქართველოში ქრისტიანულმა ხუროთმოძღვრებამ ძირითადად სამშენებლო მასალად ქვა გამოიყენა. თუმცა ალიზისა და ხის ნაგებობების მშენებლობისას დაგროვილმა მრავალმხრივმა გამოცდილებამ, უდაოდ, თავისი როლი შეასრულა კონსტრუქციული თუ მხატვრული პრობლემების გადაჭრაში.

საქართველოში ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების საწყისი ეტაპისათვის არსებული არქიტექტურული პოტენციალის რაობის წარმოსაჩენად, უდაოდ, არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება არქიტექტურული თვალსაზრისით მნიშვნელოვან ნაგებობათა გეგმარებისა და კომპოზიციური გადაწყვეტის მთლიანი რეპერტუარის გამოვლენას. სამწუხაროდ, ძირითადად არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილი ძეგლების დაცულობის დონე, უმეტეს შემთხვევაში, არ იძლევა ნაგებობათა შესახებ სრულ ინფორმაციას. შესაბამისად, ნაგებობათა ფუნქციონალური იდენტიფიცირების და რეკონსტრუქციის ცდას, ხშირად, ჰიპოტეტური ხასიათი გააჩნია. ამ თვალსაზრისით უაღრესად მნიშვნელოვანია ისეთი ძეგლები, როგორცაა ციხიაგორა- ძვ.წ. IV-IIIსს [ცქიტიშვილი, 2003:11-25], დედოფლის მინდორის სატაძრო კომპლექსი-ძვ.წ. II-ისს [გაგოშიძე, 1981:102-116], ვანის ნაქალაქარის ქვედა ტერასის სატაძრო ნაგებობა —ძვ.წ. II-I სს. [მათიაშვილი, 2005:44-45], არმაზციხის სვეტებიანი დარბაზი- ძვ.წ. I-ახ.წ. I სს [აფაქიძე, 1963:25-27], მცხეთის აკლდემა- I ს. [აფაქიძე, 1963:105-108], ბაგინეთის ექვსაფსიდიანი ნაგებობა- II-IIIსს [ნიკოლაიშვილი, 1996:23-25], უფლისციხის კლდეში ნაკვეთი ქალაქის სამნავიანი ბაზილიკის თავდაპირველი წინარექრისტიანული ხანის საკულტო ნაგებობა [ხახუტაიშვილი, 1989].

ქრონოლოგიური, ფუნქციონალური და სტილისტური სხვაობის მიუხედავად აღნიშნულ ძეგლებს არქიტექტურული გადაწყვეტის საერთო მახასიათებელი გააჩნია, რაც გეგმარებისა და შიდა სივრცის ცენტრულ გააზრებაში ვლინდება. ციხიაგორასა და დედოფლის მინდორის ცეცხლთაყვანისმცემლობის კულტის ტაძრებში გამოყენებულია ე.წ. კვადრატი კვადრატში კომპოზიციური სქემა. ოთხკუთხა გარშემოწერილობის ბაგინეთის მრავალაფსიდიან ნაგებობაში ექვსი ნახევარწრიული აფსიდა ცენტრთან მიმართებაში რადიალურად არის განლაგებული. ოთხი საყრდენი და კვადრატს მიახლოებული გეგმა გააჩნია ვანის ნაქალაქარის ქვედა ტერასის სატაძრო ნაგებობის დარბაზს, ასევე უფლისციხის ბაზილიკის თავდაპირველი სამშენებლო პერიოდის ნაგებობას. განსხვავებულია არმაზციხის ექვსსვეტიანი დარბაზი. მას წაგრძელებული სწორკუთხედის მოყვანილობა აქვს, მაგრამ შესასვლელი გრძივი ფსადის შუა ნაწილშია გაჭრილი. ამგვარი გადაწყვეტა ინტერიერის აღქმისას არა სიგრძივი ღერძის, არამედ ცენტრის ხაზგასმას ემსახურებოდა. თუ გავითვალისწინებთ, რომ საქართველოში უძველესი სამოსახლოებიდან დაწყებული გლუხური დარბაზით დამთავრებული საცხოვრისების გეგმის და შიდა სივრცის გააზრება, ძირითადად, ცენტრული გადაწყვეტის პრინციპს ემორჩილება, შეიძლება დავასკვნათ, რომ აღნიშნული ძეგლები ეხმიანება მრავალსაუკუნოვან ადგილობრივ ტრადიციას. შესაბამისად, ხუროთმოძღვრული ნაგებობის ამგვარი კომპოზიციური გააზრება წარმოადგენს ქრისტიანობის საწყისი პერიოდისათვის საქართველოს ხუროთმოძღვრების არქიტექტურული პოტენციალის რაობის ერთ-ერთ არსებით ნიშანს, რომელმაც შემდგომში მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია ქართული საეკლესიო არქიტექტურის ფორმირებისა და განვითარების თავისებურებაზე.

საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილია მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი არქიტექტურული დეტალები. მათი ფორმის დახვეწილობა, პროპორციათა ურთიერთშეთანხმება, ორნამენტული რეპერტუარის მრავალფეროვნება და შესრულების ოსტატობა ხუროთმოძღვრებისა და სამშენებლო საქმის განვითარების მაღალ დონეზე მეტყველებს. არქეოლოგიური მასალა ნათელყოფს, რომ წინარეპრისტანულ ხანაში საქართველოში კარგად ფლობდნენ მზიდი და ზიდი კონსტრუქციების და გადახურვის სხვადასხვა ხერხებს. განსაკუთრებული აღ-

ნიშნის ღირსია ის ფაქტი, რომ სრულად შემორჩენილია კამაროვანი გადახურვა მცხეთის აკლდამაში. შესაბამისად, შუა საუკუნეების ხუროთმოძღვრებაში ფართოდ გავრცელებული გადახურვის ამგვარი წესი ჯერ კიდევ წინაქრისტიანულ ხანაშია დადასტურებული. ხუროთმოძღვრები იცნობდნენ როგორც ორდერული სისტემის პრინციპებს, ასევე აღმოსავლური ხუროთმოძღვრებისათვის სახასიათო საყრდენთა ფორმებს. დადასტურებულია დორიული (მაგ.:საირხეს) იონური (მაგ.: სარკინეს), კორინთული (მაგ.: ვანის), ლოტოსის ფორმის მსგავსი (მაგ.: დედოფლის მინდორის), ორპროტომიანი (მაგ.:ციხიაგორა) კაპიტელები, ე.წ. ზარისებური ბაზისები (მაგ.: შიომღვიმის). ასევე აღმოჩენილია სხვადასხვა ცხოველური, მცენარეული და გეომეტრიული მოტივებით გაფორმებული არქიტექტურული დეტალები, აკროტერიუმები (მაგ.: ვანში), პროფილირებული ლავგარდანი (მაგ.: ვანში), კესონებიანი ჭერი (უფლისციხეში) და სხვ. [ლეჟავა, 1979; ყიფიანი, 1987].

ეს მასალა ყურადღებას იმსახურებს იმ თვალსაზრისითაც, რომ ნათლად მეტყველებს მჭიდრო კულტურული კავშირების არსებობაზე წინარექრისტიანული ხანის დასავლური (ბერძნულ-რომაული) და აღმოსავლური (განსაკუთრებით ირანული) ცივილიზაციის ცენტრებთან. ამავდროულად, კაპიტელები და სხვა არქიტექტურული დეტალები ავლენს საკუთრივ ბერძნულ-რომაული თუ ირანული ნიმუშებისაგან განმასხვავებელ რიგ სტილისტურ ნიშნებს, რაც, უთუოდ, ადგილობრივი მხატვრული თავისებურებების გამოვლინებად უნდა შეფასდეს. საგულისხმოა, რომ დასავლური და აღმოსავლური გამოცდილების ცოდნა დასტურდება ნაგებობის კედლის წყობის სპეციფიკაშიც. საქართველოში გავრცელებული იყო როგორც ანტიკური სამყაროსათვის სახასიათო რუსტირებული წყობა, ასევე ქვევიდან ზევით ქვის კვადრების ზომის შემცირების წესი, რაც აღმოსავლური, განსაკუთრებით ძველი ირანული, ხუროთმოძღვრებისათვის იყო დამახასიათებელი (მაგ.: კიროსის აკლდამა) და ნაგებობის სიმაღლის ილუზორული გაზრდის ეფექტს ქმნიდა. კედლის წყობის ამგვარი გააზრების ტრადიცია გრძელდება შუა საუკუნეების ძეგლებშიც.

ამრიგად, საქართველოში ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების საწყისი ეტაპისათვის არსებობდა მრავალსაუკუნოვანი ტრადიციების მქონე არქიტექტურული პოტენციალი, რომლის რაობას სხვა ფაქტორთან ერთად განაპირობებდა მრავალფეროვანი სამშენებლო

მასალის და შესაბამისი სამშენებლო ხერხების ფლობის, ნაირგვარი კონსტრუქციული ფორმებისა და საშუალებების გამოყენების გამოცდილება; ნაგებობის კომპოზიციისა და შიდა სივრცის ცენტრული გადაწყვეტის პრინციპზე დაფუძნებული მდგრადი ტრადიცია; არქიტექტურულ ფორმათა მრავალფეროვანი მხატვრულ-სტილისტური რეპერტუარი. განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია ის ფაქტი, რომ საუკუნეების განმავლობაში დასავლეთისა და აღმოსავლეთის მოწინავე კულტურის ცენტრებთან ინტენსიური ურთიერთობების შედეგად გამოიშვა არქიტექტურული, კონსტრუქციული თუ სტილისტური ინოვაციების თანადროულად შეთვისების და თავისებურად გააზრების გამოცდილება.

საქართველოში ქრისტიანობის ოფიციალურად აღიარების ხანაში ამგვარი სამშენებლო პოტენციალის არსებობამ ხუროთმოძღვრების წინაშე მდგარი ამოცანების წარმატებით გადაწყვეტა განაპირობა. საუკუნეების განმავლობაში გამოიშვა ინოვაციების შეთვისების უნარმა ხელი შეუწყო ქრისტიანული რელიგიის მოთხოვნებთან სწრაფ ადაპტირებას. შედეგად უკვე V საუკუნეში აიგო არქიტექტურული ღირებულებით გამორჩეული ბოლნისის სიონის ბაზილიკა და გუმბათიანი არქიტექტურის ნიმუში – მანგლისის ტეტრაკონქი.

ადგილობრივმა ტრადიციებმა გავლენა იქონია ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების ტიპებისა და ფორმების გავრცელებაზე. ამგვარი მიდგომის ერთ-ერთი მაგალითია სამნავიანი ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპის გააზრება საქართველოში. აქ ბაზილიკისთვის სახასიათო ძლიერ წაგრძელებული გეგმარება და დასავლეთი შესასვლელის მნიშვნელოვნება კვადრატს მიახლოებულმა გეგმარებამ და გრძივი ფასადების შესასვლელების პრიორიტეტულობამ შეცვალა, რაც საქართველოში შიდა სივრცის ცენტრული გადაწყვეტის პრინციპზე დაფუძნებული ტრადიციის ზეგავლენის შედეგია. მაგალითად, ბოლნისის სიონში ჩრდილოეთი და სამხრეთი შესასვლელები შიდა სივრცის აღქმისას დაახლოებით იმავე ეფექტს ქმნის, რაც არმაზციხის ექვსსვეტიან დარბაზში იყო განხილული. აღსანიშნავია, რომ ნაგებობის კომპოზიციისა და შიდა სივრცის ცენტრული გადაწყვეტის პრინციპზე დაფუძნებული მდგრადი ტრადიცია თავს იჩენს გუმბათიანი არქიტექტურის უმთავრეს ტიპებშიც, მაგალითად, ტეტრაკონქში

(მაგ.: მანგლისი, ნინოწმინდა, მცხეთის ჯვარი, ბანა), ჩახაზული ჯვრის ტიპში (მაგ.: წრომი, სამთავისი), მრავალაფსიდიანი ტაძრებში (მაგ.: ბოჭორმა, კაცხი).

საქართველოში ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების არსობრივი პრინციპების შეცნობისა და გათავისების პროცესში ნათლად წარმოჩნდა მრავალფეროვანი სამშენებლო ხერხების, კონსტრუქციული თუ დეკორაციული საშუალებების გამოყენების გამოცდილების მნიშვნელობა, რამაც ხელი შეუწყო მრავალგვარი არქიტექტურული და მხატვრული ფორმების შექმნას და შემდგომ პერიოდებში სტილისტური ცვლილებების სტომულირებას კლასიკურიდან ცხოველხატულამდე.

წინაქრისტიანულ ხანაში დასავლური და აღმოსავლური ცივილიზაციის ცენტრებთან ურთიერთობების ბაზაზე შექმნილმა მრავალფეროვანმა მხატვრულ-სტილისტურმა რეპერტუარმა ქრისტიანობის პირველ საუკუნეებში განსხვავებული დეკორატიული ფორმების გამოყენება განაპირობა. ამ პერიოდის ტაძრებში გვხვდება როგორც კლასიკური კაპიტელების, მარმარილოს ინკრუსტაციის, იატაკის მოზაიკის (მაგ.: ბიჭვინტა, ვაშნარი) მაგალითები, ასევე სასანური ირანის ხელოვნების გარკვეული გავლენით შექმნილი რელიეფური კომპოზიციები (მაგ.: ბოლნისის სიონი, ხაშმი). შემდგომ ეტაპზე წინარექრისტიანული კულტურული მემკვიდრეობითობის გავლენა შესუსტდა და ახალი მხატვრული ფორმების ჩამოყალიბება შუა საუკუნეების ეპოქაში მიმდინარე მხატვრულ-სტილისტური პროცესების ზემოქმედებით განხორციელდა.

ამრიგად, წინარექრისტიანული საქართველოს არქიტექტურული პოტენციალის მრავალფეროვნებამ დიდწილად განსაზღვრა ქრისტიანული რელიგიის მოთხოვნების გათავისების, არქიტექტურული და მხატვრული გადაწყვეტის თვითმყოფადობის ხასიათი.

საეკლესიო ნაგებობის არქიტექტურული სტრუქტურის სიმბოლური ბადაყვამიტის შესახებ

ქრისტიანული ეკლესია უპირველესად ქრისტიანთა შესაკრები ადგილია, სადაც საღმრთო ლიტურგია აღესრულება. ამ უმთავრესი ფუნქციის შესასრულებლად მის არქიტექტურულ სტრუქტურაში ორი არსებითი ნაწილია – საკურთხეველი და დარბაზი მლოცველთათვის. საკურთხეველი ორი სახისაა – სწორკუთხა და აფსიდის ფორმის. დარბაზს მლოცველთათვის სხვადასხვა კომპოზიციური გადაწყვეტა შეიძლება ჰქონდეს, რაც შესაბამისად სხვადასხვა არქიტექტურული ტიპის ფორმირებას განაპირობებს. ქრისტიანულ ტაძარში ამ არსებითი ნაწილების გარდა საკურთხეველის გვერდით საგანგებო სათავსები, პასტოფორიუმებია – სამკვეთლო და სადიაკვნე. ისინი მართლმადიდებელ ქრისტიანულ სამყაროში კანონიკურ ფორმას წარმოადგენს, თუმცა მათი არარსებობა დასაშვებია. პასტოფორიუმები პირველად V საუკუნეში გამოიყო სირიაში და შემდგომ გავრცელდა ქრისტიანულ სამყაროში [გოუ, 1961:142]. მათ შორის საქართველოშიც (მაგ.: ძველი შუამთის ბაზილიკა). თუმცა აღსანიშნავია, რომ ამ სათავსების ფუნქციების თუ სახელწოდების ზუსტი დეფინიცია, სავარაუდოდ, ბევრად გვიან განხორციელდა [დეკაუდრი, 1983]. საეკლესიო ნაგებობებაში შეიძლება იყოს ასევე სხვადასხვა დანიშნულების მქონე ნაწილები - სანათლავე, ნართექსი, პატრონიკე, სტოა, გალერეა, გარშემოსავლელი, კარიბჭე და სხვა.

ქრისტიანულ ხუროთმოძღვრებაში საეკლესიო ნაგებობას ღრმა საკრალური და სიმბოლური მნიშვნელობა გააჩნია. ეკლესია, ის ადგილია, სადაც თვით უფალ იესო ქრისტეს მიერ დადგენილი წმინდა საღმრთო საიდუმლონი აღესრულება, სადაც საღმრთო ლიტურგიის დროს სულიწმიდის მოწოდებით პური და ღვინო ქრისტეს ჭეშმარიტ სხეულად და სისხლად გარდაარსდება. ამდენად, საეკლესიო ნაგებობის მშენებლობა განსაკუთრებული, საკრალური სივრცის შექმნის იდეას ემსახურება და ქრისტიანული რელიგიის დოგმატური მოთხოვნებით განისაზღვრება. სიმბოლური არსი, გარკვეულწილად, მის ფორმასა და გეგმაშიც ჰპოვებს ასახვას.

ადრექრისტიანულ ხანაში IV-V საუკუნეების წერილობითი წყაროების მიხედვით ეკლესია შედარებულია გემს (“წესნი მოციქულთანი” [მანგო, 1972: 24]), ხოლო დიაკვნები გემის გამცილებლებს, რომელნიც ტაძარში შესულ მრევლს ეგებებიან (Testamentum Domini) [მანგო, 1972:25]. შესაბამისად, სიმბოლური მნიშვნელობით ტაძარი გემი-კიდობანი-ხომალდია მორწმუნეთა სულების ზეციურ სასუფეველში გადასასვლელად აგებული და სასულიერო პირნი მრევლის წარმართველი ამ რთულ გზაზე.

IV-V საუკუნეების წყაროების (“წესნი მოციქულთანი” [მანგო, 1972:24], (Testamentum Domini) [მანგო, 1972:25] კესარიის ეპისკოპოს ევსების პანეგერიკი [ევსები, 1858:514-524]), მიხედვით წერილობით დასტურდება ქრისტიანული ეკლესიის მოთხოვნა ტაძრის არქიტექტურული სტრუქტურის შესახებ. საეკლესიო ნაგებობა მოიაზრება წაგრძელებული გეგმარების, სვეტებიან, უგუმბათო ნაგებობად. ნიშანდობლივია, რომ წერილობით წყაროებში დაფიქსირებულ ნაგებობის ამგვარ გადაწყვეტას შეესაბამება ადრექრისტიანული ხანის ფაქტობრივი მასალაც, რომელიც დიდწილად სწორედ ბაზილიკების სახით არის წარმოდგენილი.

წერილობით წყაროებში დადასტურებულია ნაგებობის ორიენტაცია აღმოსავლეთისაკენ. განიმარტება საკურთხეველის მოწყობის წესი. კერძოდ, მისი მდებარეობა ტაძრის აღმოსავლეთით, იატაკიდან სამი საფეხურით ამაღლება, ტრაპეზის ცენტრში განთავსება, სამღვდელოების ჩამოსაჯდომი რიგების მოწყობა, ფარდით ან ცხაურით გამოყოფა ტაძრის სივრციდან. განსაზღვრულია ტაძრის სხვადასხვა ნაწილის ფუნქცია და ადგილმდებარეობა: პასტოფორია - სამკვეთლო საკურთხეველის რომელიმე მხარეს, სადიაკვნე ტაძრის შესასვლელის მარჯვნივ, ხოლო სანათლაკი ეზოშია. ტაძართან კათაკმეველთა სპეციალური სადგომი იმგვარად არის მოწყობილი (სავარაუდოდ დიობებით დაკავშირებული), რომ აქ მყოფთ ფსალმუნების მოსმენის შესაძლებლობა ეძლევათ. ტაძრის დასავლეთით პორტიკებიანი ოთხკუთხა ეზოა.

ტაძარში სამღვდელოების ადგილი საკურთხეველში, ფარდის მიღმა, წმინდათაწმინდას ახლოსაა (T.D.) და მათ შორის დაცულია იერარქია. ეპისკოპოსი შუაში ზის. მის მარჯვნივ უფრო ღირსეულნი და დამსახურებულნი არიან, ხოლო “ვინც იღვაწა ამქვეყნად, მაგ-

რამ ზომიერად”, მარცხენა მხარეს სხედან. დიაკვნები ფეხზე დგანან. მლოცველები დამსახურების, სქესის და ასაკის მიხედვით საკურთხეველთან მიმართების და მარჯვენა მხარის პრიორიტეტულობის გათვალისწინებით იკავებენ ადგილს მათთვის განკუთვნილ ადგილას.

ამრიგად, ამ პერიოდში ქრისტიანული ეკლესიის ძირითადი ნაწილების რეგლამენტაცია, მათი ფუნქცია, მლოცველთა განაწილების წესი მკაფიოდ არის განსაზღვრული. ამავე დროს გაცხადებულია საუფლო სახლის საკრალური დანიშნულების სიმბოლური მნიშვნელობა, რომლის მიხედვით ტაძრის შიდა ეზოში შესვლა ოთხი სახარების შეგონებაა, ტაძრის სამი კარი - წმინდა სამების აღიარება. თავად ტაძარი, საუფლო სახლი, მორწმუნეთა შესაკრები, კეთილი მწყემსის სამწყოსს - ცხვრების სადგომია, სადაც ყველას თავისი ადგილი აქვს მიჩენილი. წმინდა ნათლობის საიდუმლო ოცდაერთი წინასწარმეტყველის და თორმეტი მოციქულის თანადგომით ხორციელდება, რაც სანათლავის ზომებშია გაცხადებული.

წერილობითი წყაროები ნათელყოფს, რომ ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების განვითარების პირველ ეტაპზე, IV-V საუკუნეებში, ეკლესიის მოთხოვნა შეესაბამება ბაზილიკის არქიტექტურულ ტიპს და ეკლესიის მიერ მის დაკანონებას განაპირობებს. სიტუაცია იცვლება VI საუკუნიდან, როდესაც იმპერატორ იუსტინიანეს ეპოქაში იგება მონუმენტური გუმბათიანი ნაგებობები, თუმცა ბაზილიკისათვის დამახასიათებელი წაგრძელებული გეგმარება და სამნაწილიანობა ძირითადად ძალაში რჩება (მაგ.: ე.წ. გუმბათიანი ბაზილიკის ტიპის ძეგლები ბიზანტიაში). ამ დროიდანვე იწყება ტაძრის არქიტექტურულ სტრუქტურაში გუმბათის, როგორც შიდა სივრცის მთავარი მორგანიზებელი ელემენტის ფორმირების პროცესი (VI საუკუნის რუსაფა, ქასრ-იბნ-ვარდანი; VII საუკუნის დასასრულის ნიკეის მძინების, VIII საუკუნის მირას წმ.ნიკოლოზის, IX საუკუნის ანკარის წმ. კლიმენტის ტაძრები). იკვეთება ტაძრის სტრუქტურის დახვეწა-გამარტივების ტენდენცია, რომელიც კონსტანტინეპოლში “ნეას” ტაძრის აგებით სრულდება. ახალი ჩახაზული ჯვრის ტიპი შემგომში გაბატონებულ ადგილს იმკვიდრებს აღმოსავლეთ ქრისტიანული ქვეყნების ხუროთმოძღვრებაში.

გუმბათიანი არქიტექტურის პრიორიტეტული მნიშვნელობა, უთუოდ, განპირობებული იყო ეკლესიის მიერ ღვთის სახლის მშენებ-

ლობის ახლებური გააზრებით, რაზეც მაქსიმე აღმსარებლის (580-662წწ) [ლოუ, 1995; კეკელიძე, 1961:14-54; ავერინცევი, 1989:36-59] და გერმანე კონსტანტინეპოლელის (634-733წწ) [მანგო, 1972:141-143] ინტერპრეტაცია მეტყველებს. მათი თვალთახედვით ეკლესია ღვთის სახლია და განასახიერებს ზეციურ საუფლოს, კოსმოსს. მაქსიმე აღმსარებელთან ასევე ხილულ სამყაროს და თვით ადამიანს, რომელიც საკრალური მნიშვნელობით მიკროკოსმოსს წარმოადგენს. პატრიარქ გერმანესთან ეკლესია განასახიერებს ქრისტეს ჯვარცმას, მის საფლავს და აღდგომას; წინასწარმეტყველთა მიერ ნაწინასწარმეტყველები და თვით მოციქულთა დაარსებულისა; “მას უფრო მეტად ეთავყვანებიან ვიდრე მოსეს მოწმობის კიდობანს, რომელიც იყო მადლმოფენილი და წმიდათაწმიდა.”

ეკლესიის უმთავრესი წმინდა ადგილი, საკურთხეველი, მაქსიმე აღმსარებლის მიხედვით ადამიანის სულს, სამსხვერპლო ტრაპეზი – მის სულიერებას, ნაოსი სხეულს წარმოადგენს. გერმანეს მიხედვით საკურთხეველის აფსიდის კონქი განასახიერებს გამოქვაბულს, სადაც იშვა ქრისტე და იმავდროულად მაცხოვრის საფლავს – ანუ ქრისტეს ადამიანური ცხოვრების დასაბამსა და დასასრულს.

გერმანესთან საკურთხეველი ის წმინდა ადგილია, სადაც ქრისტე იყო დაკრძალული, “რომელზეც ძევს ჭეშმარიტი პური ზეციური, მისტიკური და უსისხლო მსხვერპლი ანუ ქრისტე...” ამავდროს ეს საიდუმლო სერობის მაგიდაა; “ტახტია, რომელზეც ღმერთი, ქერუბიმების მიერ ამალღებული განისვენებს.” ამგვარად, ტრაპეზი ქრისტეს წმინდა მსხვერპლშეწირვის იდეას განასახიერებს. სამღვდელოების ჩამოსაჯდომი ქვის რიგი ტახტია, რომელზეც ქრისტე თავის მოწაფეებთან ერთად წინასწარმეტყველებს მეორედ მოსვლას და უკანასკნელ სამჯავროს.

მაქსიმე აღმსარებელთან ეპისკოპოსის საკურთხეველში შებრძანება სიმბოლურად გაიზრება ქრისტეს ზეცად ამალღებად, ეკლესიაში შებრძანება – ქრისტეს კაცად მოსვლად, ამბორი – სულის ღმერთთან შეერთებად. კარნიზი სამყაროს წმინდა წესრიგის სიმბოლო და ჯვარცმული ქრისტეს გამოხატულებაა. ამბორი წმინდა საფლავის ქვაა, რომელზეც იჯდა ქრისტეს აღდგომის მაუწყებელი ანგელოზი და მენელსაცხებლე დედებს ამცნო ქრისტეს აღდგომა. ტაძრის გუმბათი ზეცას განასახიერებს და ზეციური საუფლოს სიმბოლოა.

ამრიგად, საეკლესიო ნაგებობის არქიტექტურული და სიმბოლური გააზრება IV-V საუკუნეებში საგრძნობლად განსხვავდება VII-VIII საუკუნეების ინტერპრეტაციისაგან. შუა ბიზანტიურ ხანაში კი, 1054 წელს კათოლიკურ სამყაროსგან გამოჯვენის შემდგომ, ძირითადად ფორმირდება ლიტურგიული წესები და საეკლესიო ნაგებობის სიმბოლური გააზრების საკითხები. თუ ქრისტიანული ზუროთმოდღერების ჩამოყალიბების პირველ საუკუნეებში ის ძირითადად ტაძრის ცალკეულ ნაწილთა ფუნქციონალური დანიშნულების და მლოცველთა განაწილების რეგლამენტაციას ითვალისწინებს, ღვთის სახლს სამწყსოს სადგომად და ქრისტიანთა სულების სასუფეველში გადასასვლელ ხომალდად აღიქვამს; შემდგომ საუკუნეებში ეპოქის შესაბამის თეოლოგიურ ხედვას ასახავს და რთულ, მრავალსახოვან ინტერპრეტაციას ეფუძნება. როგორც რ. კრაუტჰაიმერი მიუთითებს, სრულად ეს სიმბოლიკა, უთუოდ, მხოლოდ მცირერიცხოვან განსწავლულ პირთათვის იყო გასაგები, მაგრამ ძირითადი არსი ყველასათვის ნათელი იყო [კრაუტჰაიმერი, 1965:300].

IV-V საუკუნეებში სიმბოლური გააზრება ძირითადად საკრალური რიცხვების მნიშვნელობის განმარტებას ითვალისწინებს (სამი – სამების, ოთხი – ოთხი სახარების, თორმეტი – მოციქულთა და ოცდაერთი – წინასწარმეტყველთა რიცხვის მიხედვით). მაშინ, როდესაც მოგვიანებით, გუმბათიანი საეკლესიო ნაგებობა სიმბოლური მნიშვნელობით კოსმოსს, ხილულ სამყაროს, ღვთის ხატს განასახიერებს და წმინდა მსხვერპლშეწირვის და ხსნის იდეას გამოხატავს. შესაბამისად, IV-V საუკუნეებში გავრცელებული ბაზილიკის ნაცვლად, რომელიც იმ პერიოდის მოთხოვნებს მიესადაგებოდა, ბიზანტიისა და აღმოსავლეთ ქრისტიანული ქვეყნების ზუროთმოდღერებაში პრიორიტეტული მნიშვნელობა გუმბათიან არქიტექტურას ენიჭება. გუმბათით დაგვირგვინებული ერთიანი ხალვათი სივრცე, უდაოდ, ბადებდა ეკლესიის ახალი მოთხოვნის, ქრისტეს მსხვერპლშეწირვის და ხსნის იდეით განმსჭვალული სამყაროს მთლიანობის განცდის შეგრძნებას.

ამრიგად, საქართველოში, სადაც საეკლესიო ზუროთმოდღერების ფორმირება ადგილობრივი არქიტექტურულ-სამშენებლო პოტენციალის გამოყენებით განხორციელდა, ქრისტიანული ეკლესიის მოთხოვნების შესაბამისად ახალი იდეოლოგიური და მხატვრული

ამოცანები დაისახვა. გააზრებულ იქნა ტაძრის არქიტექტურული სტრუქტურის სიმბოლური გაგების საკითხები. ადგილობრივმა ოსტატებმა გადაამუშავეს როგორც ძველი ხუროთმოძღვრული ტრადიციები, ასევე ქრისტიანული სამყაროს სხვა ქვეყნებიდან მიიღეს და შეითვისეს არქიტექტურული სიანხლები. ყოველივე ამან ადრეული შუა საუკუნეების ხანიდანვე დასაბამი მისცა უგუმბათო თუ გუმბათიანი ხუროთმოძღვრების სხვადასხვა არქიტექტურული ტიპის ჩამოყალიბებისა და გავრცელების პროცესს.

უზუმატო არქიტექტურული ტიპები საქართველოში

ხუროთმოძღვრული ძეგლის არქიტექტურულ-მხატვრულ სახეს კონკრეტული ისტორიული კონტექსტი, სოციალ-პოლიტიკური ვითარება, დამკვეთისა და ოსტატის მატერიალური თუ შემოქმედებითი შესაძლებლობები აპირობებს. შესაბამისად არის გადაწყვეტილი ისეთი საკითხები, როგორცაა მაგალითად ნაგებობის სივრცული თუ გარე მასების განაწილება, ლანდშაფთან კავშირი და ფასადების პლასტიკური დამუშავება, ნაგებობის იერსახის თუ დეკორაციული მორთულობის ელემენტების მხატვრულ-სტილისტური გააზრება. ნაგებობის ცალკეული ნაწილების ურთიერთშეთანხმებით ყალიბდება არქიტექტურული სტრუქტურის მთლიანობა. ხუროთმოძღვრული ძეგლების გარკვეულ ნაწილს მსგავსი ნიშან-თვისებები ეძებნება. მათი შესწავლა-წარმოჩენა ცალკეული ჯგუფების და ტიპების, ტიპოლოგიური ნიშნების გამოვლენის შესაძლებლობას იძლევა. ქართულ საეკლესიო ხუროთმოძღვრებაში განირჩევა რიგი არქიტექტურული ტიპები; თუმცა ბევრია ისეთი ძეგლიც, რომლებიც სხვადასხვა ტიპების სახასიათო ნიშნების სინთეზს ქმნის ან მკვეთრად ინდივიდუალური გადაწყვეტა გააჩნია. ასეთი მიდგომა განსაკუთრებით დამახასიათებელია ე.წ. გარდამავალი პერიოდის, VIII-X საუკუნის I ნახევრის ხუროთმოძღვრებისათვის, რომელსაც გ. ჩუბინაშვილი ძიებების ხანადაც მოიხსენიებს.

საქართველოში ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის მანძილზე საეკლესიო არქიტექტურის ორი თემა განვითარდა - უგუმბათო და გუმბათიანი. საქართველოში უგუმბათო ხუროთმოძღვრების მრავალი ძეგლია შემორჩენილი, რომლებიც ძირითადად რამდენიმე არქიტექტურულ ტიპს მიეკუთვნება. ესაა-სამნავიანი ბაზილიკა, სამეკლესიანი ბაზილიკა, ორნავიანი ეკლესია და ერთნავიანი ანუ დარბაზული ეკლესია.

სამწავიანი ბაზილიკა

ერთ-ერთი პირველი არქიტექტურული ტიპი, რომელიც ქრისტიანულმა სუროთმოდვრებამ საეკლესიო ნაგებობის მშენებლობისათვის გამოიყენა იყო ბაზილიკა. ის, როგორც ქრისტიანული რელიგიის მიერ დაკანონებული სუროთმოდვრული ტიპი, მთელ ადრექრისტიანულ სამყაროში გავრცელდა და არქიტექტურულ-სამშენებლო ტრადიციებით განსხვავებულ ქვეყნებში სახეცვლილებები განიცადა. ამ პროცესში ორი ძირითადი რეგიონი იკვეთება – ერთის მხრივ კონსტანტინოპოლისა და ხმელთაშუა ზღვის ევროპული ნაწილის, მეორე მხრივ აღმოსავლეთის ქვეყნების სახით, რომლებსაც მიეკუთვნება საქართველოც. აღსანიშნავია, რომ გეგმარების თუ რომელიმე არქიტექტურული ფორმის გადაწყვეტის თვალსაზრისით ცალკეულ ქვეყნებში ქრისტიანული ბაზილიკის თავისებური ვარიანტები დამუშავდა. ასე მაგალითად, ექსონართექსი და დასავლეთი ფასადის ორკოშკიანი მოტივი სირიაში, სამყურას მსგავსი გეგმარების საკურთხეველი ეგვიპტეში, სამეკლესიანი ბაზილიკები საქართველოში, ე.წ. ლატიტუდინალური ტაძრები სირიასა და მესოპოტამიაში.

ტერმინი ბაზილიკა ბერძნული სიტყვაა და ნიშნავს ბაზილიკის ანუ მეფის სახლს. აღსანიშნავია, რომ ქრისტიანი მოღვაწეები მისი ეტიმოლოგიის თავისებურ განმარტებას იძლევიან. VII საუკუნის მოღვაწე ისიდორე ისპალინელი თხზულებაში “საწყისების და ეტიმოლოგიის შესახებ” განმარტავს, რომ ბაზილიკებს უწოდებენ ტაძრებს, რადგან აქ მსხვერპლს სწირავენ ყველას მეუფეს – ღმერთს. ამავე განმარტებას იზიარებენ შემდგომ საუკუნეებში ვალფრედ სტრაბონი (IX ს), ვინსენტი ბოვედან და დიურანტი (XIII) [პოკროვსკი, 1880:3].

ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპის არსებითი მახასიათებელია საყრდენების ლუწი რიგის მეშვეობით ნავებად დაყოფილი მლოცველთა დარბაზი. გამოიყენება ნავების პროპორციული ურთიერთდამოკიდებულების, მათი გადახურვის, საყრდენების ფორმისა და ურთიერთდაკავშირების სხვადასხვა ვარიანტი, თუმცა ინტერიერის ნავებად დაყოფის პრინციპი ყველა ბაზილიკაში დაცულია. ამრიგად, სამწავიანი ბაზილიკა საყრდენების საშუალებით ნავებად დაყოფილი გეგმაში წაგრძელებული, სწორკუთხა ფორმის ნაგებობაა. შუა ნავი გვერდითებზე მაღალი და განიერია. საყრდენები ერთმანეთს უკავშირდება

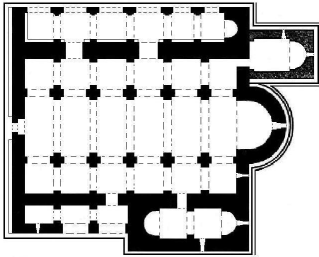
თაღების საშუალებით ან გამოყენებულია არქიტრავული სისტემა. ნაგებობის აღმოსავლეთით საკურთხეველის აფსიდაა, რომელიც გემის სწორკუთხედშია ჩაწერილი ან შევრილი ფორმისაა. ფართოდ გავრცელებულია ე.წ. სამნაწილიანი საკურთხეველი – აფსიდა და გვერდითი სათავსები, პასტოფორიუმები. ბაზილიკის გეგმაში გამოკვეთილია დასავლეთ-აღმოსავლეთი ღერძი, მიმართული საკურთხეველისაკენ. ამ ტიპის ნაგებობაში ყველა არქიტექტურული ელემენტი საკურთხეველთან მიმართებაში გაიაზრება და მისი მნიშვნელობის წარმოჩენას ემსახურება.

ბაზილიკის ნაგებობის გადახურვა შეიძლება იყოს კამაროვანი ან ხის კონსტრუქციებით შესრულებული. შუა ნავს ექსტერიერში უმეტესად დამოუკიდებელი ორფერდა სახურავი აქვს, ხოლო გვერდითებს ცალფერდა. ასეთ შემთხვევაში ნაგებობას გააჩნია ე.წ. ბაზილიკური ჭრილი და ექსტერიერში სახასიათო სილუეტი. ბაზილიკური ჭრილის ნაგებობებში შუა ნავის კედლებში სარკმლების მოთავსების შესაძლებლობა იქმნება. ეს არსებითად განსაზღვრავს როგორც ინტერიერის განათების ინტენსივობას, ასევე შიდა სივრცის ხასიათს. გვხვდება სამი ნავის ერთიანი ორფერდა სახურავით გადახურვის მაგალითებიც. ამგვარი ნაგებობები განსხვავებულია როგორც ექსტერიერის, ასევე ინტერიერის გადაწყვეტის და განათების მხრივ. ბაზილიკის დასავლეთ ნაწილში გვხვდება ნართექსი.

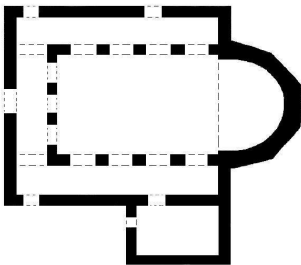
პირველი ქრისტიანული ბაზილიკები აიგო რომსა და კონსტანტინეპოლში, სადაც მათი მშენებლობა კონსტანტინე დიდის სახელს უკავშირდება. ქრისტიანობის აღიარების შემდგომ ეს არქიტექტურული ტიპი საქართველოშიც გავრცელდა. სამეცნიერო ლიტერატურაში ის შემოტანილ ტიპად არის აღიარებული [ჩუბინაშვილი, 1936:23-24], რაზეც წერილობითი წყაროებიც მიუთითებს. IV საუკუნეში მირიან მეფის დროს კონსტანტინეპოლიდან რელიქვიების ჩამოტანისა და ეკლესიების ასაგებად ხუროთმოძღვართა ჩამოსვლაზე მიუთითებს მოქცევაი ქართლისაის შემდეგი მონაკვეთი - “წარმოგზავნეს მღვდელნი მრავალნი და ხურონი ფრიად მრავალნი, რამეთუ კონსტანტინე მეფემან მეფობასა შინა მისსა აღაშენა ეკლესიაი”. [ქართლის ცხოვრება, 2008: 132]. საქართველოში სამნავიანი ბაზილიკის არქიტექტურულმა ტიპმა განვითარების თავისებური გზა განვლო და ადგილობრივი ხუროთმოძღვრული ტრადიციების შესაბამისად ცვლილებები განიცადა.

საქართველოში 70-მდე სამნავიანი ბაზილიკაა ცნობილი [ჯაბუა, 2009]. თავდაპირველად მიმოვიხილავთ მონაცემებს სხვადასხვა ეპოქისა და რეგიონის რამდენიმე ძეგლის შესახებ, ხოლო შემდგომ საქართველოში სამნავიანი ბაზილიკის არსებობის სამი ეტაპისთვის დამახასიათებელ ნიშნებს.

ბოლნისის სიონი მდებარეობს ქვემო ქართლში, ბოლნისის მუნიციპალიტეტში, ბოლნისიდან 8 კილომეტრში. საქართველოს ტერიტორიაზე დაცული უძველესი ასომთავრული წარწერის მიხედვით თარიღდება 478-493 წლებით [ჩუბინაშვილი, 1940]. ამჟამად რესტავრირებულია. ნაგებია კარგად გათლილი მომწვანო ფერის ბოლნური ტუფის კვადრებით. წარმოადგენს სწორკუთხა გეგმარების ნაგებობას შვერილი ნახევარწრიული აფსიდით, დაყოფილს ხუთი წყვილი ჯვრული საყრდენით სამ ნავად. ნაგებობას ჩრდილოეთით მთელ სიგრძეზე ღია გალერეა მიუყვება, ხოლო სამხრეთით, აღმოსავლეთ მონაკვეთში ორაფსიდიანი სანათლაგია. მის დასავლეთით გალერეაა. ბაზილიკაში შესასვლელებია გრძივ ფასადებში, ორი ჩრდილოეთი და ერთი სამხრეთი მხრიდან. დასავლეთი კარი გვიანი ხანისაა. ექსტერიერში სამივე ნავი ორკალთა სახურავს ქვეშ არის მოქცეული, რაც XVII საუკუნის რემონტს უკავშირდება. გალერეებს დამოუკიდებელი ცალფერდა გადახურვა აქვს. ბოლნისის სიონში აფსიდისპირა და სანათლაგის სვეტისთავები გეომეტრიული, მცენარეული და ცხოველური მოტივებით არის შემკული.

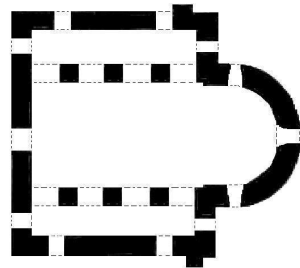

ვაშნარის ბაზილიკა მდებარეობს გურიაში, ოზურგეთის მუნიციპალიტეტის სოფელ ციხისფერდის მახლობლად, ძველი ციხე-ქალაქის ტერიტორიაზე. აღმოჩენილია არქეოლოგიური გათხრების შედეგად და ცუდად არის შემორჩენილი. თარიღდება VI საუკუნის პირველი ნახევრით [გობეჯიშვილი, 1952:154-155; სადრაძე, 2003]. საშენ მასალად გამოყენებულია ქვა და აგური. გეგმაში წარმოადგენს სწორკუთხა ნაგებო-

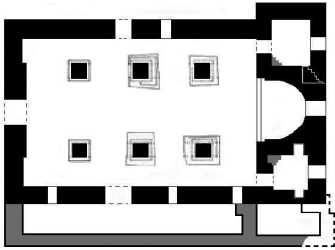
ბას აღმოსავლეთით ხუთწახნაგა შვერილი აფსიდით. შიდა სივრცე სამი წყვილი საყრდენით დაყოფილი იყო სამ ნავად. დასავლეთით მდებარეობდა განივი ნავი, რომელიც შუა ნავისაგან ორი საყრდენით იყო გამოიჯნული. შესაბამისად, შექმნილი იყო არქიტექტურული კომპოზიცია, რომელშიც შუა ნავს სამი მხრით ნაგები შემოუყვებოდა. ნაგებობის სამხრეთ-აღმოსავლეთ მხარეს მდებარეობდა სწორკუთხა სათავსი, რომელიც სანათლავად არის მიჩნეული. ცუდი დაცულობის გამო სივრცის გააზრების და გადახურვის შესახებ ზუსტი მონაცემები არ არის. აღსანიშნავია, რომ ძეგლში დადასტურებულია მარმარილოს ფილები. ასევე გამოვლინდა მარმარილოს კარნიზის ფრაგმენტები, თეთრი მარმარილოს მცირე დიამეტრის სვეტის ღეროს ფრაგმენტი, ქვიშაქვის სვეტისთავის ფრაგმენტი იონური ვოლუტით, ქვიშაქვის სვეტისთავი აკანთის ფოთლებით, ვოლუტით და გრეხილი მოტივით. ეს დეტალები მიუთითებს, რომ ინტერიერი მდიდრულად იყო მორთული.

სეფიეთის ეკლესია მდებარეობს სამეგრელოში აბაშის მუნიციპალიტეტში, აბაშიდან 10 კილომეტრის დაშორებით. აგებულია V საუკუნის II ნახევარში [ზაქარაია, კაპანაძე, 1991:198]. გარკვეული ცვლილებებით მოაღწია. ნაგებია ქვითა და აგურით. ნაწილობრივ გამოყენებულია opus mixtum წყობა. ნაგებობა გეგმაში კვადრატს მიახლოებული ფორმისაა ნახევარწრიულად შვერილი აფსიდით. შიდა სივრცე სამი წყვილი კვადრატული საყრდენით სამ ნავად იყოფა. აღსანიშნავია, რომ გვერდითი ნაგები ორსართულიანია. შესასვლელი სამი, სამხრეთი, დასავლეთი და ჩრდილოეთი მხრიდანაა. გრძივ კედლებში ორ-ორი კარია გაჭრილი. გარედან შუა ნავს ორფერდა, ხოლო გვერდითებს ცალფერდა გადახურვა აქვს. აღსანიშნავია, რომ სეფიეთში შემორჩენილია ბერძნული წარწერები [ყაუხჩიშვილი, 1951:89-91].

ანჩისხატი მდებარეობს თბილისის ძველ უბანში, მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე. აგებულია VI საუკუნის დასაწყისში დაჩი უჯარმელის მიერ, რაზეც მიუთითებს დასავლეთ ფასადზე არსებული წარწერა [გვერდწითელი, 2001]. ნაგებია თლილი ქვის კვადრებით. XVII საუკუნის რემონტის ფენა აგურითა შესრულებული. წარმოადგენს

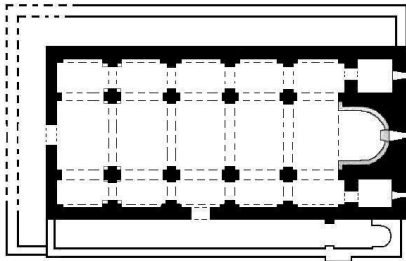
წარმოდგენილი გეგმარების ნაგებობას ჩახაზული აფსიდითა და პასტოფორიუმებით. სამკვეთლო გეგმის ჩრდილოეთ მხარეს მცირედ

შვერილია. XX საუკუნის რესტავრაციის დროს დადგინდა, რომ თავდაპირველად შიდა სივრცე სამი წყვილი გეგმაში ჯვრისებრი საყრდენით სამ ნავად იყოფოდა. დღეს XVII საუკუნის ორი წყვილი წრიული საყრდენია.

აფსიდის, ისევე როგორც აღმოსავლეთის თავდაპირველი ხანის სარკმელებს, ნაღისებური მოხაზულობა აქვს. ნაგებობაში სამი ლუნეტური კარია სამხრეთი, დასავლეთი და ჩრდილოეთი მხრიდან. ექსტერიერში შუა ნავს დამოუკიდებელი ორფერდა, ხოლო გვერდითებს ცალფერდა გადახურვა აქვს. დასავლეთ ფასადზე, სარკმლის თავზე ჯვრის ამბლები რელიეფია შემორჩენილი, რომლის გვერდით ასომთავრული წარწერაა. ნაგებობის სამხრეთით მინაშენის კვალია დადასტურებული.

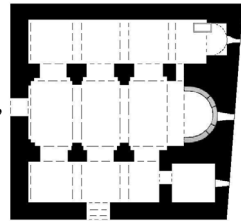
ურბნისის ტაძარი მდებარეობს შიდა ქართლში, ქარელის მუნიციპალიტეტში, ქარელიდან 10

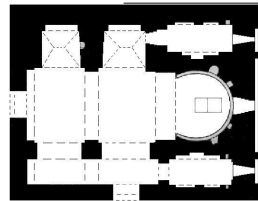
კილომეტრის დაშორებით ამავე სახელწოდების სოფელში. აგებულია VI საუკუნეში [ზაქარაია, 1965: 86-127]. ნაგებია კარგად გათლილი ქვის კვადრებით. აგურის მასალა XVII საუკუნის რემონტის ფენაშია გამოყენებული. წარმოადგენს ძლიერ წარმოდგენილი სწორკუთხა გეგმარების ნაგებობას

სამნაწილიანი საკურთხევლით. შიდა სივრცე ოთხი წყვილი გეგმაში ჯვრული საყრდენით სამ ნავად არის დაყოფილი. ტაძარს ჩრდილოეთი, დასავლეთი და სამხრეთი შესასვლელი აქვს. მინაშენები ჰქონდა სამი მხრიდან, რომელთა ნაშთები არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გამოვლინდა. დეკორატიული მორთულობა არ არის. ექსტერიერში მკვეთრად იკვეთება მაღალი შუა ნავისა და გვერდითი ნავებით შექმნილი ე.წ. ბაზილიკური ჭრილის სილუეტი.

ზედაზნის ეკლესია მდებარეობს მცხეთის მუნიციპალიტეტში, საგურამოს მთის ქედზე, ასურელ მამა იოანე ზედაზნელის დაარსებულ მონასტერში. თარიღდება VIII საუკუნის II ნახევართ და მასში ჩართულია იოანე ზედაზნელის საფლავზე აგებული VI საუკუნის მცირე სამლოცველო [ჩუბინაშვილი, 1959, 97-109]. მშენებლობისას ოთხი სახის მასალა გამოყენებული – რიყის ქვა, შირიმი, ფლეთილი ქვა და აგური. წარმოადგენს არასწორი კვადრატის ფორმის ნაგებობას დაყოფილს ორი წყვილი საყრდენით სამ ნავად. აღმოსავლეთით გეგმაში ჩახაზული აფსიდაა. ჩრდილოეთი ნაგი აღმოსავლეთით ამალღებულია და აფსიდიანი დაბოლოება აქვს. აქ ზედაზნელის საფლავია მოწყობილი, ხოლო ნავის შუა მონაკვეთში წმინდა ჭაა. სამხრეთი ნავის აღმოსავლეთით სწორკუთხა პასტოფორიუმი. ამ მხრიდან არის ტაძრის შესასვლელი, რომლის წინ IX საუკუნის გეგმაში კვადრატული, თაღებით გახსნილი კარიბჭეა. მის თავზე სამრეკლო ფანჩატურია. მეორე, დასავლეთის კარი გვიანი ხანისაა. აღსანიშნავია, ზედაზნის შიდა კედლების დეკორატიული თაღებით შემკობის ხერხი. ექსტერიერში ნაგებობა სადაა. ყურადღებას იქცევს სამრეკლოიანი კარიბჭე.

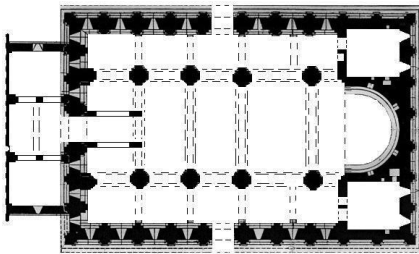

აკურას ტაძარი მდებარეობს კახეთში, თელავის მუნიციპალიტეტში, თელავიდან 12 კილომეტრში მდებარე მამადავითის მონასტერში, რომლის დაარსება ილარიონ ქართველის სახელს უკავშირდება. აგებულია 855 წელს [ჩუბინაშვილი, 1959, 110-123]. ნაგებია კახეთისათვის სახასიათო შერეული მასალით. გამოყენებულია რიყის ქვა, შირიმი და აგური. წარმოადგენს კვადრატს მიახლოებული გეგმარების ნაგებობას თავისებური არქიტექტურული გადაწყვეტით. აღმოსავლეთით ნალისებური საკურთხევის აფსიდაა, რომლის კედლებში ორი დიდი, ნახევარწრიული და ორიც მცირე სწორკუთხა ნიშია. მის გვერდებზე ძლიერ წაგრძელებული სწორკუთხა სათავსებია. დარბაზში მხოლოდ ერთი საყრდენია, რომელიც შუა ნავს სამხრეთი ნავისგან გამოყოფს. ჩრდილოეთი ნავი ორიგინალურად არის გადაწყვეტილი. ის ორსართულიანია და მეორე სართულზე სამალავი აქვს. პირველი სართულის დონეზე კედლით

ორ ტოლ ნაწილად იყოფა, რის შედეგად ღრმა უბეები გამოიყოფა. კიღურა აღმოსავლეთი მონაკვეთი პასტოფორიუმს უკავშირდება გასავლელით, ხოლო დასავლეთი მონაკვეთის აღმოსავლეთ კედელში მცირე ნახევარწრიული ნიშაა. ტაძარში შესასვლელია სამხრეთი და დასავლეთი მხრიდან. აღსანიშნავია აკურის დეკორაციული წყობით ამოყვანილი პილასტრებითა და თალებით გაფორმების მხატვრული ხერხი, რომელიც გამოიყენება ინტერიერში სვეტისა და პასტოფორიუმების კედლების შესამკობად. აკურას ტაძრის გარე მასები სადაა. მიუხედავად ამისა აქაც ვხვდებით მხატვრული გაფორმების გამორჩეულ ხერხს, კერძოდ, აღმოსავლეთი ფასადის ზედა მონაკვეთის მოხატულობას სოლარულ თემაზე, რომელმაც სამწუხაროდ ძლიერ დაზიანებული სახით მოაღწია.

ოთხთაეკლესია მდებარეობს ისტორიულ ტაოში, დღევანდელი თურქეთის ტერიტორიაზე, ჭოროხის ხეობაში, სოფელ დორთ კილისესგან რვა კილომეტრში. აგებულია X საუკუნის II ნახევარში [ბერიძე, 1981: 43-45, 163-164; ჯობაძე, 2006: 181-194]. ნაგებია კარგად გათლილი ქვის კვადრებით. გეგმაში წაგრძელებული სწორკუთხედის ფორმისაა აღმოსავლეთით სამნაწილიანი

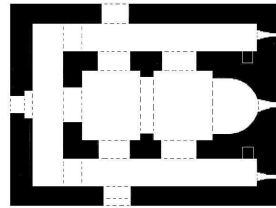
საკურთხევლით. აფსიდა ნახევარწრიულია, პასტოფორიუმები ორსართულიანი. შიდა სივრცე ოთხი წყვილი საყრდენით სამ ნავად იყოფა. ამასთან საყრდენებს შორის თალები განსხვავებული ზომისაა. კიღურა აღმოსავლეთი ყველაზე ვიწროა, მომდევნო ყველაზე განიერი, ხოლო დანარჩენი დასავლეთი სამი წყვილი ტოლია. შუა ნავის დასავლეთ მონაკვეთში პატრონიკე იყო მოწყობილი. აღსანიშნავია, რომ ოთხთა ეკლესიის კედლებს თალები ამკობს როგორც ინტერიერში ასევე ექსტერიერში. ოთხივე ფასადზე თალები ნაგებობის გარე მასების აზიდულ პროპორციებს კიდევ უფრო დახვეწილ იერს ანიჭებს. საყურადღებოა მრავალრიცხოვანი სარკმელების (68) გამოყენების ფაქტი, რაც არ არის დამახასიათებელი ქართული ბაზილიკებისათვის. ექსტერიერში რიგი სარკმელებისა თავსართებითაა შექმნილი.

საქართველოში სამნაწილიანი ბაზილიკების მშენებლობის პირველი ეტაპი V, VI საუკუნეებსა და VII საუკუნის I ნახევარს მოიცავს და

თანხვედბა ქართული ხუროთმოძღვრების ადრეული შუა საუკუნეების პერიოდს. ამ დროს აგებულია ჩვენთვის ცნობილი 35 ძეგლი. ეს ბაზილიკები მდებარეობს როგორც აღმოსავლეთ, ასევე დასავლეთ საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში. პირველი ეტაპის სამნავიანი ბაზილიკების დიდი ნაწილი ძალზე ცუდად არის შემორჩენილი, ზოგიერთი გადაკეთებულია. ამდენად, მთელ რიგ ძეგლებში ნაგებობის შესახებ სრული წარმოდგენის შექმნა ძნელია. არსებული მონაცემები საშუალებას გვაძლევს პირველი ეტაპის ბაზილიკებში რამდენიმე ჯგუფი გამოვყოთ.

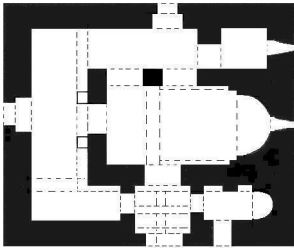
პირველი ეტაპის ერთგვარ საწყის საფეხურს წარმოადგენს V საუკუნის ორი ძეგლი – ძველი შუამთა და მატანის ცხრაკარა. ეს

ბაზილიკები მომცრო ზომისაა და თავისებური გადაწყვეტით ხასიათდება. უმთავრესია ცენტრულობის პრინციპის დომინირება, რაც მიიღწევა ნაგებობის პროპორციული თანაფარდობით (სიგრძე-სიგანის შეფარდების სიმცირე), არქიტექტურულ სტრუქტურაში დასავლეთი ნავის არსებობით და მხოლოდ ერთი წყვილი საყრდენის გამოყენებით.

სამნავიანი ბაზილიკისათვის ტრადიციული სამი ნავის გარდა დასავლეთი ნავის არსებობას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება. ამგვარ კომპოზიციურ სქემას, რომელიც გარკვეულ მსგავსებას ავლენს საქართველოში დადასტურებულ ქრიატიანობამდელი ხანის ცენტრული გეგმარების ნაგებობებთან (მაგ.: ციხიაგორა, დედოფლის მინდორი), უნდა უკავშირდებოდეს გარშემოსავლელის წარმოშობა, რომელიც ფართოდაა გავრცელებული სამეკლესიან ბაზილიკებში და გვხვდება სამნავიან ბაზილიკებშიც. ძველი შუამთისა და მატანის ცხრაკარას გეგმისა და ინტერიერის გადაწყვეტის ძირითადი თავისებურებანი განპირობებულია იმ წინააღმდეგობებით, რომელიც საქართველოს ხუროთმოძღვრულ ტრადიციებსა და ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპის მოთხოვნებს შორის წარმოიშვა. ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპის მახასიათებლები პირველი ეტაპის საწყისი პერიოდის შემდგომ ძეგლებში უფრო ნათლად წარმოჩინდა. თუმცა ცენტრულობისაკენ სწრაფვის ტენდენციამ გარკვეულად მაინც იჩინა თავი, ხოლო მეორე ეტაპის ბაზილიკებში მკაფიო გამოვლინება ჰპოვა.

მატანის ცხრაკარა ყურადღებას იმსახურებს კიდევ ერთი გარემოების გამო. ეს ძველი პასტოფორიის მქონე (გამოყოფილია

ჩრდილოეთი სათავესი) უადრესი ბაზილიკაა. ამრიგად, ძველი შუამთისა და მატანის ბაზილიკების მნიშვნელობას განსაზღვრავს არა მხოლოდ მათი სიძველე (V ს.), არამედ არქიტექტურული გადაწყვეტის თავისებურება. მატანის ცხრაკარაში და ძველი შუამთის ბაზილიკაში განირჩევა როგორც ბაზილიკისათვის დამახასიათებელი ნიშნე-

ბი (სამი ნავი, მათი პროპორციული თანაფარდობა, ნავეების საყრდენებით გამოიჯვნა, ე.წ. ბაზილიკური ჭრილის არსებობა, ასევე ამ არქიტექტურული ტიპისათვის უცხო ტენდენციები (სიგრძივი ღერძის სიმოკლე, ცენტრულობის პრინციპი). ამას გარდა აქ გამოიკვეთა ისეთი კომპოზიციური სქემა, რომელმაც შემდგომში ქართულ არქიტექტურაში ფართოდ გავრცელებული გარშემოსავლელის წარმოშობა განაპირობა.

სამნავიანი ბაზილიკების პირველი ეტაპის საწყისი პერიოდის ძეგლების შემდგომ ჯგუფს ქმნის თავისი მასშტაბით და არქიტექტურული ღირებულებით გამორჩეული ე.წ. დიდი ბაზილიკების ჯგუფის [ჩუბინაშვილი, 1936, 32-50] ძეგლები: ბოლნისის სიონი, წყაროსთავი, ურბნისი, ხაშში, ანჩისხატი, კონდოლი, ნატკორა, ხირსა, ვაზისუბანი. თავისი პარამეტრებით ამ ჯგუფს უახლოვდება ნასტაკისის ბაზილიკა, რომლის მხოლოდ გეგმა იკითხება, სვეტიცხოველის გორგასლისეული და, სავარაუდოდ, წილკანის ბაზილიკები. ამ ძეგლებში სამნავიანი ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპის მთავარი კონცეფცია უკვე ნათლად არის გამოკვეთილი. ნაგებობებში ხაზგასმულია დასავლეთ-აღმოსავლეთი ღერძი, ინტერიერის მხატვრულ სახეს არქიტექტურული ფორმების განმეორებით მიღწეული რიტმი განსაზღვრავს. ნათლად განირჩევა შიდა სივრცის მთავარი და დაქვემდებარებული ნაწილები, რომელთა ურთიერთდამოკიდებულება ჰარმონიული წონასწორობის პრინციპს ეფუძნება. სამწუხაროდ, ამ ძეგლების დიდი ნაწილის ცუდი დაცულობის ან საფუძვლიანი გადაკეთების გამო, ძნელია მათი თავდაპირველი სახის სრულად აღდგენა, რაც მკვლევართა შორის ცალკეული ძეგლების შესახებ აზრთა სხვადასხვაობას წარმოშობს. მაგალითად, ბოლნისის სიონის გადახურვის შესახებ

ორი საპირისპირო აზრია გამოთქმული. როგორც ცნობილია, ბოლნისის სიონის გადახურვა XVII საუკუნის რემონტის ხანისაა და სამი ნავი ორკალთა სახურავის ქვეშ არის მოქცეული. გ. ჩუბინაშვილის აზრით [ჩუბინაშვილი, 1940: 148] XVII საუკუნეში განმეორებულია ძეგლის თავდაპირველი გადახურვის ფორმა და გამოთქმულია ვარაუდი ორკალთა გადახურვის არსებობის შესახებ ასევე ურბნისის, ხაშმის და ანჩისხატის ბაზილიკებში. ამ მოსაზრებას იზიარებს ვ. ცინცაძე [ცინცაძე, 1969], რომელიც ორკალთა გადახურვას V საუკუნის სვეტიცხოვლის ბაზილიკაშიც ვარაუდობს [ცინცაძე, 1987; 15-25]. საწინააღმდეგო პოზიციას აფიქსირებს ბოლნისის სიონის და ანჩისხატის ბაზილიკების სარესტავრაციო სამუშაოების ხელმძღვანელი რ. გვერდწითელი. იგი ძეგლებზე მუშაობის და პარალელურ მასალასთან შეჯერების საფუძველზე ასაბუთებს ამ ბაზილიკებში ოთხკალთა გადახურვის არსებობას [გვერდწითელი, 1969]. ძეგლების ნატურაში კვლევის პროცესში მოპოვებული მასალის გაანალიზების საფუძველზე დამყარებული რ. გვერდწითელის მოსაზრება, უთუოდ, ანგარიშგასაწევია. თუმცა უნდა ითქვას, რომ ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების ისეთი ძველი ტრადიციების ქვეყანაში, როგორც საქართველოა, სავსებით შესაძლებელია ქრისტიანული სამყაროს აღმოსავლეთ ქვეყნებში გავრცელებული არქაული სახესხვაობის, ორკალთა გადახურვის მქონე ბაზილიკის, არსებობა.

როგორც აღვნიშნეთ, ე.წ. დიდი ბაზილიკების ჯგუფის ძეგლები გამოირჩევა დიდი ზომით და ამ არქიტექტურული ტიპისათვის დამახასიათებელი ნათლად გამოვლენილი ნიშნებით. უმთავრესია დასავლეთ-აღმოსავლეთი ღერძის ხაზგასმა, რაც ნაგებობის პროპორციული განაწილებით და საყრდენების სიმრავლით მიიღწევა (მაქსიმუმი 5წყ). იმ ძეგლებში, სადაც საყრდენების რაოდენობა ნაკლებია, გრძივი ღერძის პრიორიტეტი თაღების ზომის გაზრდით არის შენარჩუნებული. საყრდენი და თაღი ქმნის ერთიან მოღულს, რომლის განმეორებადი გამოყენებით ყალიბდება ნაგებობის არქიტექტურული სტრუქტურა.

ე.წ. დიდი ბაზილიკების გეგმა და სივრცობრივ-მოცულობითი გადაწყვეტა პროპორციულობისა და არქიტექტურული ნაწილების ურთიერთშეთანხმების პრინციპზეა აგებული. თავისი ზომითა და მდებარეობით გამოირჩევა საკუთონხველის აფსიდისაკენ მიმართული მთავარი შუა ნავი. გვერდითი ნაგები დაქვემდებარებულ როლს ას-

რულებს, თუმცა მათი პროპორციები და არქიტექტურული გადაწყვეტა ნაგებობის საერთო წყობაში დამოუკიდებელი მნიშვნელობის შენარჩუნების საშუალებას იძლევა. ამდენად, ე.წ. დიდი ბაზილიკების ჯგუფის ძეგლებში მთავარი და დაქვემდებარებული ნაწილების მხატვრულ-არქიტექტურული სახე თანაბრად არის გამოვლენილი და ინტერიერის საერთო გადაწყვეტას მათი ორგანული კავშირი განსაზღვრავს. ამ ნაგებობებში იქმნება ერთიანი, ხალვათი სივრცე. არქიტექტურული ფორმების პროპორციები, საყრდენების რიგი, ზოგ შემთხვევაში საყრდენის ფორმა (ჯვრული, T-ს ფორმის), მასების ვერტიკალურ განვითარებას უწყობს ხელს, რაც კიდევ უფრო აძლიერებს ინტერიერში სივრცის შეგრძნებას.

მიუხედავად იმისა, რომ ე.წ. დიდი ბაზილიკების ჯგუფის ძეგლების გეგმარება, სივრცობრივ-მოცულობითი გადაწყვეტა (ინტერიერი და ექსტერიერი) არქიტექტურული ტიპის ძირითად მოთხოვნებს პასუხობს, ცენტრულობის ტენდენცია ზოგ შემთხვევაში გარკვეულწილად მაინც ვლინდება. ეს უპირველეს ყოვლისა შესასვლელების პრიორიტეტული მნიშვნელობის საკითხს ეხება. საზოგადოდ, ბაზილიკაში მთავარი შესასვლელი დასავლეთის მხრიდან არის და ინტერიერის აღქმის ერთგვარ გასაღებს წარმოადგენს. რაც შეეხება ე.წ. დიდი ბაზილიკების ჯგუფის ძეგლებს (ბოლნისის სიონი, ხაშში), აქ უპირატესობა გრძივი ფასადის შესასვლელს ენიჭება. ეს არღვევს არქიტექტურული ტიპის ლოგიკურ სქემას და მასში სივრცის აღქმის სრულიად განსხვავებული, ცენტრული კომპოზიციისათვის დამახასიათებელი ელემენტი შემოაქვს. ამდენად, ამ ძეგლებში ხუროთმოძღვრული ფორმები მთლიანად ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპის შესატყვისია, მაგრამ მათი აღქმა ცენტრული ნაგებობის პრინციპით ხორციელდება.

საქართველოს ბაზილიკების პირველი ეტაპის ამ ჯგუფის ძეგლების, ისევე როგორც საწყისი პერიოდის ბაზილიკების, მხატვრულ-დეკორატიული გადაწყვეტა, ძირითადად, სისადავით ხასიათდება. გასათვალისწინებელია, რომ უმეტესი ძეგლები კახეთში მდებარეობს, ხოლო ამ რეგიონის არქიტექტურულ ძეგლებს მორთულობა არ ახასიათებს. ე.წ. დიდი ბაზილიკების ჯგუფის ძეგლებში გამორჩეულია ბოლნისის სიონის და ხაშმის რელიეფები. მხატვრული და იკონოგრაფიული თვალსაზრისით განსაკუთრებით ღირებულია ბოლნისის სიონის სვეტისთავები.

ქრონოლოგიურად და ნაგებობათა მასშტაბით ე.წ. დიდი ბაზილიკების ჯგუფის ძეგლებს უახლოვდება დასავლეთ საქართველოს ბაზილიკები [ზაქარაია, 1983; ლექენაძე, 1973], რომელთაც რიგი თავისებურებანი ახასიათებს. ეს ბაზილიკებია: ბიჭვინტა, ნოქალაქევი, სეფიეთი, ალაჰაძე, ცინისძირი, განთიადი, ვაშნარი, ნოქალაქევის ორმოცმოწამეთა, ცაიში. აღნიშნული ძეგლები ცუდად არის შემორჩენილი. უმეტეს შემთხვევაში მხოლოდ გეგმა იკითხება და ამიტომ რიგი საკითხების კვლევა ფაქტიურად შეუძლებელია.

დასავლეთ საქართველოში თლილი ქვით ნაგები ძეგლების გარდა გვხვდება კედლის წყობაში ქვისა და აგურის რიგების მონაცვლეობა – ე.წ. opus mixtum წყობა, რაც ბიზანტიური არქიტექტურის გავლენაზე მიუთითებს. აქ შვერილაფსიდიანი ძეგლებია გავრცელებული, მაშინ როდესაც აღმოსავლეთ საქართველოში რამდენიმე გამონაკლისის გარდა გეგმის სწორკითხედში ჩაწერილი აფსიდებია. დასავლეთ საქართველოს ბაზილიკებში პასტოფორიუმები არ არის (გამონაკლისია ნოქალაქევის ორმოცმოწამეთა, რომელიც გუმბათიანად არის გადაკეთებული). შვერილაფსიდიანი გეგმარება და პასტოფორიუმების უქონლობა აფსიდის წინ ბემის არარსებობას განაპირობებს.

საინტერესოა. რომ ბიჭვინტის, ნოქალაქევის, განთიადის ვაშნარის ბაზილიკებში სანათლავის ნაშთებია დადასტურებული. ამ ძეგლებში, ისევე როგორც ბოლნისის სიონში, სანათლავის არსებობას ქრონოლოგიური ფაქტორიც განსაზღვრავს, რადგან VI საუკუნიდან ტაძარში მისი ცალკე გამოყოფის საჭიროება აღარ იყო. [ბერიძე, 1974: 27].

დასავლეთ საქართველოს ბაზილიკების დიდი ნაწილი წაგრძელებული გეგმარების, მრავალსაყრდენიანი (მაქსიმუმი 5წყ.), მასშტაბური ნაგებობებია. რიგ ძეგლებს დასავლეთით ნარტექსი აქვს. ამ ძეგლების შუა ნაგის გვერდითებთან შეფარდება სჭარბობს აღმოსავლეთ საქართველოს ბაზილიკების შესაბამის მონაცემს. დასავლეთ საქართველოს ძეგლების შუა ნაგის სიგანე (გამონაკლისია ალაჰაძე) ასევე აღემატება აღმოსავლეთ საქართველოს ბაზილიკების შესაბამის მონაცემს. ეს გარემოება სხვა ფაქტორებთან ერთად (მაგ.: საყრდენებად კოლონის გამოყენება), უთუოდ, გასათვალისწინებელია ამ ბაზილიკების გადახურვის რეკონსტრუქციის დროს. სავარაუდოა კამარების გარდა ხის ძელოვანი გადახურვის არსებობა.

დასავლეთ საქართველოს ბაზილიკების ცუდი დაცულობის გამო ინტერიერის სივრცითი ორგანიზაციის საკითხის გარკვევა ძნელია.

ერთადერთი მეტ-ნაკლებად უკეთ შემორჩენილი ძეგლი სეფიეთის ბაზილიკაა. მისი გვერდითი ნაგები ორსართულიანია და ამ ნიშნით მკვეთრად გამოირჩევა სხვა ქართული ბაზილიკებისაგან

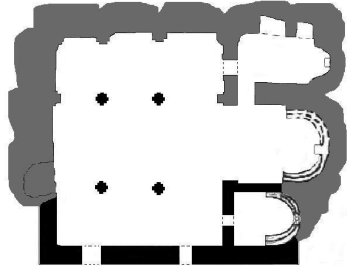
მნიშვნელოვანია, რომ დასავლეთ საქართველოს ბაზილიკებში სხვადასხვა სახის მორთულობის ელემენტების ფრაგმენტებია და-დასტურებული – კლასიკური კაპიტელები, იატაკის მოზაიკა, მარმარილოს ინკრუსტაცია, რაც ინტერიერის მხატვრული გადაწყვეტის მრავალფეროვნებაზე მეტყველებს.

დასავლეთ საქართველოს ძეგლებში პასტოფორიუმების, პილასტრების უქონლობა, სანათლავის მოწყობა გარკვეულწილად მათ ადრეულ თარიღს უკავშირდება. რაც შეეხება აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს ბაზილიკებს შორის აღნიშნულ ზოგიერთ განსხვავებას, ეს გავლენის სხვადასხვა სფეროს არსებობით უნდა აიხსნას. დასავლეთ საქართველოს ბაზილიკებში ე.წ. opus mixtum წყობის, შვერილი აფსიდის, ნარტექსის, ინტერიერის მორთულობის მრავალფეროვანი საშუალებების, კლასიკური კაპიტელების გამოყენება ბიზანტიური არქიტექტურის გავლენაზე მიუთითებს. ამასთან უნდა აღინიშნოს, რომ დასავლეთ საქართველოს ბაზილიკების კვლევის დღევანდელ ეტაპზე შეიძლება გამოიყოს რიგი ძეგლები (ბიჭვინტა, ციხისძირი, ვაშნარი), რომლებშიც ბიზანტიური გავლენა უფრო თვალსაჩინო და არსებითია; რაც, უთუოდ, სხვა ფაქტორებთან ერთად შავიზღვისპირა ამ ცენტრებში ბიზანტიის პოლიტიკურ-კულტურული გავლენის სიძლიერით უნდა აიხსნას.

აღმოსავლეთ საქართველოს ბაზილიკები მეტ სიახლოვეს აღმოსავლეთ ქრისტიანული სამყაროს, კერძოდ, სირიის, სომხეთის ძეგლებთან ამულავნებს, ვიდრე ბაზანტიის ხუროთმოძღვრულ ნიმუშებთან. აღასანიშნავია, რომ ცალკეულ შემთხვევაში (მაგ.: ბოლნისის სიონის სვეტისთავები) სასანური ირანის ხელოვნების ერთგვარი გავლენაც აღინიშნება.

ამრიგად, ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპის გააზრება აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოში მსგავსი მასშტაბისა და პროპორციების ნაგებობების სახით განხორციელდა. რაც შეეხება განსხვავების არსებობას, ეს სხვადასხვა კულტურული კავშირების არსებობით განპირობებული საქართველოს ხუროთმოძღვრების მრავალმხრივობის გამოხატულებად გვესახება.

ქრონოლოგიურად პირველი ეტაპს განეკუთვნება აგრეთვე **უფლისციხის ბაზილიკა**, რომელიც კლდეში ნაკვეთი ძეგლია და ამდენად გამოირჩევა სხვა ბაზილიკებისაგან. მის არქიტექტურულ სახეს უპირატესად სწორედ სამშენებლო სპეციფიკა განაპირობებს. აღსანიშნავია, რომ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრებების მიხედვით [ხახუტაიშვილი, 1989: 38-39; სანიკიძე, 1987; ხიმშიაშვილი, 1988; ყიფიანი, 1990; გაგოშიძე, 1983: 5-6], ის თავდაპირველად წარმართულ ტაძარს წარმოადგენდა და ქრისტიანულ ეკლესიად VI საუკუნეში გადაკეთდა.

საქართველოს სამნავიანი ბაზილიკების მეორე ეტაპი მოიცავს VIII, IX და IX-X საუკუნეებით დათარიღებულ ძეგლებს და ქრონოლოგიურად თანხვდება ქართული არქიტექტურის ე.წ. გარდამავალ ხანას. ამ ეტაპის ძეგლებია -ზედაზენი, ალვანი, თიანეთის სიონი, რევაზაშენი, ქვაბისხევი, აკურა, ბოდბე, ჟალეთი, ყაზბეგის ახალციხე, ყველაანთუბანი, ხევის სიონი, მოსაბრუნის, კორინთას, ლოპოტის ხევის, ესბეკის, პარეხთას, ქობთავის ბაზილიკები.

ქართულ ხუროთმოძღვრებაში გარდამავალი ხანა საინტერესო, ძიებებით აღსავსე პერიოდია. ამ დროს მრავლად იგება თავისებური, ორიგინალური გადაწყვეტით გამორჩეული ძეგლები. აღსანიშნავია, რომ ეპოქის ეს ნიშანი გარკვეულწილად სამნავიანი ბაზილიკის ტიპზეც ვრცელდება. ამ პერიოდის რიგ ბაზილიკებში აღინიშნება ისეთი არქიტექტურული ფორმები და კომპოზიციური სქემები, რომლებსაც პარალელი არ ეძებნება. ამდენად მეორე ეტაპის სამნავიან ბაზილიკებში ძეგლთა ცალკეული ჯგუფების გამოყოფა არ ხერხდება. ამასთან ნათლად იკვეთება საერთო ნიშან-თვისებები, რაც ამ ეტაპის ძეგლების არქიტექტურული სახის განმსაზღვრელად გვევლინება.

მეორე ეტაპის სამნავიანი ბაზილიკების უმთავრეს მახასიათებელს წარმოადგენს გრძივი ღერძის დამოკლება და გეგმის კვადრატთან მიახლოება; შესაბამისად საყრდენების რიცხვის შემცირება ორ და ზოგიერთ შემთხვევაში (რევაზაშენი, ქვაბისხევი, აკურა) ერთ წყვილამდე. სამი ან მეტი წყვილი საერთოდ არ გვხვდება. ამდენად ამ პერიოდის ბაზილიკები სიგრძე-სიგანის პროპორციული თანაფარ-

დობით სრულიად აღარ შეესაბამება ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპის მოთხოვნებს და ცენტრული ნაგებობისათვის დამახასიათებელი ნიშნებს ავლენს. ინტერიერში აღარ ხორციელდება საყრდენისა და თაღის განმეორებით შექმნილი რიტმული მონაცვლეობა, რაც ასე დამახასიათებელია ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპისათვის. შუა და გვერდითი ნაგების გამმიჯნავი საყრდენების სიმცირის გამო იკვეთება მათი ერთიან სივრცულ ჩამოყალიბების ტენდენცია. თუ გავითვალისწინებთ, რომ ნაგებობაში მთავარი შესავლელი უმეტესად სამხრეთი მხრიდან არის და ინტერიერის აღქმაც შესაბამისად ხორციელდება, ნათელი ხდება, რომ მეორე ეტაპის ძეგლების ხუროთმოძღვრული გადაწყვეტა ფაქტობრივად ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპის ძირითადი ნიშნების უგულვებელყოფის შედეგია.

როგორც პირველი ეტაპის ძეგლების განხილვამ ცხადყო, ცენტრულობის ტენდენციის ნიშნები ადრეული ხანის ძეგლებშიც აღინიშნებოდა, მაგრამ მეორე ეტაპის ბაზილიკებში ამგვარი მიდგომა ნათლად გამოიკვეთა. შედეგად შეიქმნა ბაზილიკის თავისებური ვარიანტი ცენტრული ნაგებობისათვის დამახასიათებელი ნიშნებით. მეორე ეტაპის ბაზილიკა აღარ არის წაგრძელებული გეგმარების, საყრდენების რამდენიმე წყვილის მქონე ნაგებობა, სადაც ინტერიერის მხატვრულ სახეს არქიტექტურული ფორმების (საყრდენი, თაღი) მრავალჯერადი მონაცვლეობის პრინციპი განსაზღვრავს. ამ ძეგლებს ახასიათებს კვადრატს მიახლოებული გეგმა, საყრდენების მინიმალური როდენობა, ერთიანი, ნაკლებად დანაწევრებული სივრცე. მეორე ეტაპის ძეგლები სარკმელების რაოდენობის სიმცირის მიუხედავად ძირითადად საკმაოდ კარგად განათებულია (გამონაკლისია ქობთავი), რაც განპირობებულია შედარებით მომცრო ზომის ნაგებობათა კვადრატს მიახლოებული გეგმარებით, როცა ოთხი მხრით, კედლის ზედა ნაწილში განლაგებული სარკმელებიდან შემოსული სინათლის სხივი ცენტრში იყრის თავს. როგორც აღვნიშნეთ, ამ ეტაპის რიგ ბაზილიკებში ვლინდება მხოლოდ ერთი კონკრეტული ძეგლისთვის დამახასიათებელი თავისებურება, რისი მაგალითია ზედახნის და აკურას ბაზილიკები.

ამრიგად, მეორე ეტაპის სამნავიან ბაზილიკებში ნათლად არის გამოვლენილი ცენტრულ კომპოზიციასთან დაახლოვების და საკუთრივ ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპის რიგი დამახასიათებლების უარყოფის ტენდენცია. აღსანიშნავია, რომ ამ ეპოქის ბაზილიკები თა-

ვისი მხატვრულ-არქიტექტურული ღირებულებით და მნიშვნელობით ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორიაში ვერ უტოლდება პირველი ეტაპის ძეგლებს, მაგრამ აღნიშნული თავისებურებების გამო სამნავიანი ბაზილიკის ტიპის საინტერესო ნიმუშებს წარმოადგენს.

საქართველოს სამნავიანი ბაზილიკების მესამე ეტაპს განეკუთვნება X და XI საუკუნის დასაწყისის ძეგლები – ვერე, ოთხთაეკლესია, პარხალი, ურთა, სანაგირე, კვირიკეწმინდა. X საუკუნეს განეკუთვნება ასევე ზედა თმოგვის [გვერდწითელი, 1947] და სვეტის [ხოშტარია, 1994] ბაზილიკები. ამ ეტაპის მნიშვნელობის განმსაზღვრელია ისეთი ძეგლები, როგორცაა ოთხთაეკლესია და პარხალი. მათთან გარკვეულ სიახლოვეს ამჟღავნებს, თუმცა სრულიად განსხვავებული გეგმისაა სანაგირეს ბაზილიკა. რაც შეეხება ურთას ბაზილიკას, ის ძლიერ გადაკეთებულია. ვერე რიგი თავისებურებებით გამოირჩევა. კვირიკეწმინდა, რომელიც რაჭაში მდებარეობს, აღსანიშნავია იმით, რომ დასავლეთ საქართველოში VI საუკუნის შედგომ აგებულ სამნავიანი ბაზილიკის ნიმუშს წარმოადგენს.

საქართველოს სამნავიანი ბაზილიკების ბოლო, მესამე ეტაპის მრავალმხრივ გამორჩეული ძეგლები ოთხთაეკლესია და პარხალი თავისი მასშტაბით და არქიტექტურული ღირებულებით ისევე მნიშვნელოვანია ქართული არქიტექტურის ისტორიისათვის, როგორც ადრეული ბაზილიკები. ამ ძეგლებში მეორე ეტაპის ნიმუშებისაგან განსხვავებით ნათლად არის გამოვლენილი არქიტექტურული ტიპის სახასიათო ნიშნები – გრძივი ღერძი, საყრდენების რამდენიმე, ამ შემთხვევაში ოთხი წყვილი. ამდენად, ეს ნაგებობები ზომით და სიგრძე-სიგანის პროპორციებით ე.წ. დიდი ბაზილიკების ჯგუფის ძეგლებს მოგვაგონებს, მაგრამ მთელი რიგი ნიშნებით მათგან განსხვავებულ არქიტექტურულ სახეს ქმნის.

მესამე ეტაპის ამ ძეგლებს და პირველი ეტაპის ბაზილიკებს შორის ძირითადი განსხვავება საყრდენების განაწილების პრინციპშია. ე.წ. დიდი ბაზილიკების ჯგუფის ძეგლებში საყრდენებს შორის მანძილი და თალების სიმაღლე თანაბარია. ასეთი გადაწყვეტა ტრადიციულია სამნავიანი ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპისათვის და მისი არქიტექტონიკის განმსაზღვრელია. რაც შეეხება ოთხთაეკლესიასა და პარხალს, აქ კიდურა აღმოსავლეთი თალები ზომით ბევრად მცირეა დანარჩენებზე, ხოლო მისი მომდევნო თალი ერთნახევარჯერ მეტი სიგანისაა დასავლეთის თანაბარი ზომის თალებზე. ამას გარ-

და ოთხთაეკლესიაში განსხვავებულია თაღების სიმაღლეც, რომელიც დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ მატულობს. საყრდენების და თაღების ასეთი განაწილება ინტერიერში სრულიად განსხვავებულ სურათს ქმნის და აფსიდის წინა სივრცის განსაკუთრებულ ხაზგასმას ემსახურება. ამგვარი გადაწყვეტა თავისთავად გუმბათიანი ნაგებობის სტრუქტურას ეხმიანება და მისი გავლენის შედეგად უნდა მივიჩნიოთ. მით უმეტეს, რომ საქართველოში ამ ეპოქაში წამყვან თემას გუმბათიანი არქიტექტურა წარმოადგენს. განსხვავება აღინიშნება თაღების ფორმაშიც. ე.წ. დიდი ბაზილიკების ჯგუფის ძეგლებში ნალისებური და ნახევარწრიული თაღებია. ოთხთაეკლესიასა და პარხალში ეპოქისათვის დამახასიათებელი შეისრული ფორმაა გამოყენებული, რაც ამ ძეგლებში ისედაც მაღალი პროპორციების არქიტექტურულ ფორმების ვერტიკალურ მიმართულებას აძლიერებს. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ბაზილიკების ერთ-ერთი მახასიათებელი ექსტერიერსა და ინტერიერში არქიტექტურული ფორმებისა და მასების ზეაწეული პროპორციებია.

პირველი ეტაპის ძეგლებისაგან განსხვავებით ოთხთაეკლესიასა და პარხალში პატრონიკა მოწყობილი, რაც საქართველოს ბაზილიკებისათვის არ არის დამახასიათებელი და გუმბათიანი ნაგებობებში გვხვდება. პასტოფორიუმებსაც გართულებული ფორმა აქვს. ისინი ორ ნაწილადაა გაყოფილი და თავისებური ფორმის ნიშები აქვთ.

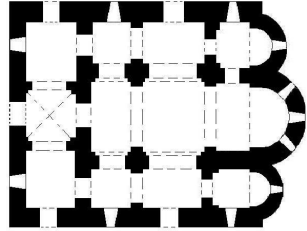
მესამე ეტაპის ამ ძეგლებში მრავალრიცხოვანი სარკმლები ორ და სამ რიგად არის განლაგებული. შესაბამისად შიდა სივრცე ინტენსიურად ნათდება. განათების სისტემის ამგვარი გადაწყვეტა სხვა ბაზილიკებისათვის დამახასიათებელი არ არის.

ოთხთაეკლესიასა და პარხალში დეკორაციული თაღები ამკობს როგორც ფასადებს, ასევე ინტერიერს. საგულისხმოა, რომ თაღედი, რომელიც პირველად თელოვანის VIII-IX საუკუნეების ეკლესიის გუმბათის ყელზე იყო გამოყენებული [ცინცაძე, 1959], ნაგებობის ფასადებზე პირველად X საუკუნის ოშკში, ოთხთაეკლესიასა და პარხაკში გვხვდება. საყოველთაოდ ცნობილია თუ რა დიდი მნიშვნელობა მიენიჭა თაღელს ფასადების გაფორმებისას მომდევნო საუკუნეების არქიტექტურაში. ამდენად, ყურადსაღებია ის ფაქტი, რომ ფასადების თაღედით მორთვის სისტემა ქართულ ხუროთმოძღვრებაში

ოშკთან ერთად სწორედ სამნავიან ბაზილიკებში, ოთხთაეკლესიასა და პარხალში, იქნა შემუშავებული.

ამრიგად, მესამე ეტაპის ძეგლები ოთხთაეკლესია და პარხალი საქართველოში ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპის მნიშვნელოვან ნიმუშებს წარმოადგენს. მათი არქიტექტურული სახის თავისებურებას განსაზღვრავს ეპოქის დამახასიათებელი ნიშნები და გუმბათიანი არქიტექტურის გავლენა გეგმარებასა თუ შიდა სივრცის გააზრებაში.

მესამე ეტაპის მრავალმხრივ საყურადღებო ძეგლია **სანაგირეს ბაზილიკა**. მის გეგმაში დასავლეთ-აღმოსავლეთი ღერძი ნათლად არის გამოვლენილი მიუხედავად იმისა, რომ მხოლოდ ერთი წყვილი საყრდენია გამოყენებული. სანაგირეს ბაზილიკის თავისებურებას აპირობებს საყრდენების იმგვარი განლაგება, რომ აღმოსავლეთი წყვილი თალი ორჯერ სჭარბობს დასავლეთისას. შედეგად ინტერიერში იქმნება ბაზილიკისათვის უჩვეულო თანაფარდობა.

აფსიდის წინა, გეგმით კვადრატს მიახლოებული საყრდენებამდე მოქცეული არე გუმბათიანი ნაგებობის გუმბათქვეშა სივრცის ასოციაციას ბადებს. ამ მსგავსებას აძლიერებს დასავლეთით, ნარტექსის თავზე, პატრონიკეს არსებობა, რომელიც ასევე არა ბაზილიკების, არამედ გუმბათიანი ტაძრებისთვის არის დამახასიათებელი.

მესამე ეტაპის აღნიშნულ ძეგლებთან შედარებით მომცრო ზომისაა ურთას და ვერეს ბაზილიკები, თუმცა დასავლეთ-აღმოსავლეთი ღერძი ნათლად იკვეთება. საყრდენების რაოდენობა ურთაში სამი, ვერეში ორი წყვილია. ყურადღებას იმსახურებს ვერეს ბაზილიკაში გვერდითი ნავეების კამარების შუა ნავის პერპენდიკულარულად განაწილების წესი, რაც ჯვარგუმბათიან ტაძარებში ძეგლების ცენტრალური სივრცისკენ მიმართებას მოგვაგონებს. ინტერიერის მორთულობაში გარკვეული მხატვრული აქცენტები (წრიული ვარდულები ურთას კაპიტელებზე, გეომეტრიულ ხაზულებიანი რვაწახნაგა კაპიტელები ვერეში), ძეგლების კომპოზიციური გადაწყვეტა ამ ეპოქის ხუროთმოძღვრების შესატყვისია და საქართველოში სამნავიანი ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპის მესამე ეტაპისათვის დამახასიათებელ იერსახეს ქმნის.

ამრიგად, საქართველოში სამნავიანი ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპის მესამე ეტაპი ხასიათდება ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპის ძირითადი ნიშნების (წაგრძელებული გეგმარება, საყრდენების რამდენიმე რიგი) ხელახალი წარმოჩენით. იმავდროულად რიგი არქიტექტურული ფორმების და კომპოზიციური სქემების თავისებურებაში ვლინდება თანადროული ეპოქის, ასევე გუმბათიანი არქიტექტურის გავლენა.

XI საუკუნის შემდგომ საქართველოში იგება ცალკეული ძეგლები, რომლებიც უკვე არსებული არქიტექტურული სქემების მეტ-ნაკლებად განსხვავებულ მხატვრულ დონეზე განხორციელების შედეგს წარმოადგენს და სამნავიანი ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპის თვისობრივად ახალ ეტაპს აღარ ქმნის.

ამგვარად, საქართველოში სამნავიანი ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპის არსებობას მრავალსაუკუნოვანი ისტორია აქვს და ძირითადად V საუკუნიდან XI საუკუნის დასაწყისამდე პერიოდს მოიცავს. შემდგომ საუკუნეებში მხოლოდ რამდენიმე ძეგლია აგებული. სამნავიანი ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპი, რომელსაც ნათლად ჩამოყალიბებული კომპოზიციური წყობა ახასიათებს, არსებით სტრუქტურულ გვლილებებს არ განიცდის. შესაბამისად, ქვეტიპები არ გამოიყოფა, თუმცა საქართველოში მისი არსებობის თვითოეულ ეტაპზე გარკვეულ ცვლილებებს განიცდის. სამნავიანი ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპის სამივე ეტაპი წარმოაჩენს ადგილობრივი ხუროთმოძღვრებისათვის სახასიათო ცენტრული კომპოზიციის აშკარა გავლენას, რომელიც სხვადასხვა ეტაპზე განსხვავებული სიძლიერით თუ სახით ვლინდება და საქართველოში სამნავიანი ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპის თავისებურებათა განმსაზღვრელ არსებით ფაქტორად გვევლინება.

სამეკლესიოანი ბაზილიკა

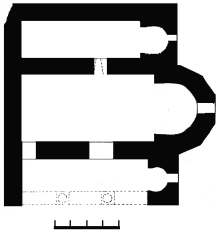
საქართველოში შემუშავდა უგუმბათო არქიტექტურის ორიგინალური ტიპი, რომელიც პირველად გ. ჩუბინაშვილმა შეისწავლა და სამეკლესიოანი ბაზილიკა უწოდა [ჩუბინაშვილი, 1970:104-108]. ამ ტიპის ნაგებობა გარეგნულად სამნავიანი ბაზილიკის მსგავსია, მაგრამ ინტერიერი სრულიად განსხვავებული აქვს. ნაგები ერთმანეთისგან გამოიჯნულია არა საყრდენების, არამედ კედლების საშუალებით და სამი იზოლირებული ნაწილია გამოყოფილი. ამგვარი გადაწყვეტის, შესაბამისად, სამეკლესიოანი ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპის წარმოშობას გ.ჩუბინაშვილი ლიტურგიკულ აუცილებლობას უკავშირებს [ჩუბინაშვილი, 1959:141,156].

სამეკლესიოანი ბაზილიკები ძირითადად VI-X საუკუნეებშია აგებული. ისინი შენდება, როგორც აღმოსავლეთ, ასევე დასავლეთ საქართველოში. აფხაზეთში შემორჩენილია VI საუკუნის ძველი გაგრის და აბანტას, VI-VII სს-ის მიუსერას, გარდამავალი ეპოქის ქიანაბას სამეკლესიოანი ბაზილიკები [რჩეულიშვილი, 1978]. განსაკუთრებით ბევრი ძეგლია აგებული კახეთში. სამეკლესიოანი ბაზილიკები უმეტესად მასშტაბურობით გამოირჩევა, რაც გეგმარების სპეციფიკით არის განპირობებული [ჩუბინაშვილი, 1959:142-43]. ამასთან, შუა, ცენტრალური ეკლესია (ნავი) სიგანითა და სიმაღლით ყოველთვის სჭარბობს გვერდითებს.

სამეკლესიოანი ბაზილიკის არქიტექტურულმა ტიპმა არსებობის მანძილზე ძირეული ცვლილებები განიცადა. გამოიყოფა სამი ძირითადი ეტაპი: 1. V-VI საუკუნეებით დათარიღებული და VI საუკუნის ძეგლები; 2. VI-VII საუკუნეების ძეგლები; 3. VIII-IX-X საუკუნეების ძეგლები. ცალკეული სამეკლესიოანი ბაზილიკები გვხვდება XIII-XIV საუკუნეებშიც (მაგ.: კუმისის ტაძარი, სოფ. ბედიანის ეკლესია მდინარე ხრამის ხეობაში), რაც, როგორც სამართლიანად აღნიშნავს რ. მეფისაშვილი [მეფისაშვილი, 1977:12], ამ ეპოქისათვის დამახასიათებელ ერთგვარ რეტროსპექტიულ მოვლენად უნდა აღვიქვათ.

საქართველოში რამდენიმე ათეული სამეკლესიოანი ბაზილიკაა შემორჩენილი. მიმოვიხილავთ მხოლოდ სხვადასხვა ეპოქის რამდენიმე ნიმუშს.

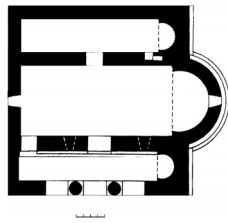
ქვემო-ბოლნისი, იგივე ბოლნის-ქაფანაქჩის ტაძარი მდებარეობს ქვემო ქართლში, ბოლნისის მუნიციპალიტეტში, ბოლნისიდან 7 კი-

ლომეტრის დაშორებით. V-VI საუკუნეებს მიეკუთვნება [ჩუბინაშვილი, 1970:104-107]. ძლიერ დაზიანებული სახით მოაღწია. ჩამოქცეულია კამარები. მონგრეულია ჩრდილოეთი და დასავლეთი ნაწილი. ნაგებია კარგად გათლილი ქვის კვადრებით. გვემით კვადრატს მიახლოებული ნაგებობა გრძივი კედლებით სამად არის დანაწევრებული. თითოეული ნავი-ეკლესია აღმოსავლეთით აფსი-

დით ბოლოვდება. შუა ნავი-ეკლესია გვერდითებზე განიერი და მაღალია. მისი აფსიდა გარედან ხუთწახნაგა შვერილს ქმნის. სამხრეთი ნავი-ეკლესია ფასადის მხარეს გახსნილი იყო სამი თაღით, რომელთა შორის წრიული ბურჯები იდგა. სამხრეთი შუა ნაწილს ორი კარით უკავშირდება. შესასვლელების თავზე რელიეფური კომპოზიციებია. დასავლეთი კარის თავზე ღვთისმშობლის, ხოლო მეორე კარის თავზე მაცხოვრის ამადლების კომპოზიციაა გამოსახული. ჩრდილოეთ ნაწილში გასასვლელი მხოლოდ ცენტრალური ნავ-ეკლესიიდან არის. ნაგებობის გარე ფასადები სადაა. გამოირჩევა აღმოსავლეთი ფასადი შვერილი აფსიდით. უთუოდ, საინტერესო მხატვრული გამოშახელობა ექნებოდა სამხრეთ ფასადის თაღებს.

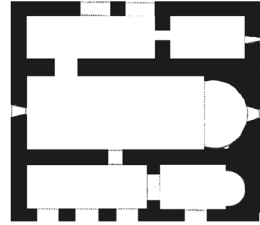
ვანათის ტაძარი მდებარეობს ქვემო ქართლში, ბოლნისის მუნიციპალიტეტში, ქვემო ბოლნისისა და ხატისსოფლის დასახლებების მოშორებით. აგებულია V-VI საუკუნეებში

[ბერიძე, 1974: 93-94]. ნანგრევების სახით შემორჩა. ნაგები იყო თლილი ქვით. გვემაში კვადრატს მიახლოებული ფორმა აქვს. მისი სამი ნავი-ეკლესია კედლებითაა გამოიჯნული. სამივეს აღმოსავლეთით აფსიდა აქვს, რომელთაგან შუა ფასადზე ნახევარწრიულად შვერილია. შუა ნავი უფრო განიერია. ის ჩრდილოეთ ნავს ერთი, ხოლო სამხრეთს ორი კარით უკავშირდება. ტაძარში შესასვლელი მხოლოდ სამხრეთი მხრიდანაა და სამთაღიან კომპოზიციას ქმნიდა.

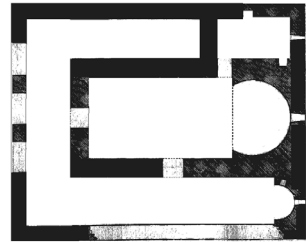
კონდამიანი მდებარეობს კახეთში, თელავის მუნიციპალიტეტის სოფელ კისისხევთან, მისგან 6-8 კილომეტრის დაშორებით ტყეში არსებულ მონასტერში, მდინარე კისისხევის მარცხენა მალაღ ნაპირ-

ზე. ეკლესია წმინდანების კოზმასა და დამიანეს სახელობისაა და კონდამიანად მოიხსენიებენ. მიეკუთვნება VI საუკუნეს [ჩუბინაშვილი, 1959, 150-153]. საკმაოდ დაზინებული სახით მოაღწია. აგებულია კარგად შერჩეული რიყის მსხილი ქვებით. კუთხეებისა და წითხლები-სათვის ნახმარია შირიმი.

ოდნავ წაგრძელებული სწორკუთხედის გეგმის ნაგებობა კედლებით სამ ნაწილად არის დაყოფილი. შუა ნაწილ-ეკლესია განიერი, მაღალი და საგრძნობლად გრძელია გვერდითებზე, რადგან საკურთხევის გვერდით მოზრდილი უაფსილო სწორკუთხა სათავსებია მოწყობილი. შესაბამისად ჩრდილოეთი და სამხრეთი ნაწილ-ეკლესია მოკლეა. ისინი ერთი კარით უკავშირდება სათავსებს, ხოლო მეორე კარით ცენტრალურ სივრცეს. სამხრეთი ნაწილ-ეკლესია გარეთ სამი, ხოლო ჩრდილოეთი ორი თალით იხსნება. კამარების გამბრჯენი თაღები იმპოსტებზეა დაფუძნებული. გარე ფასადები სადაა. შუა მაღალი და გვერდითი ნაწილ-ეკლესიების უფრო დაბალი მოცულობითი ფორმები აყალიბებენ ნაგებობის გარეგნულ იერსახეს.

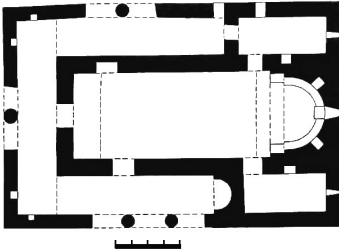
საბუეს წმინდა შიოს ეკლესია მდებარეობს კახეთში, ყვარლის მუნიციპალიტეტის ამავე სახელწოდების სოფელში. მიეკუთვნება VI საუკუნეს [ჩუბინაშვილი, 1959, 154-156]. დაზინებული სახით მოაღწია. აგებულია რიყის ქვით. აგური შეკეთების ხანისაა. წარმოადგენს წაგრძელებული სწორკუთხედის გეგმის ნაგებობას. შუა ნაწილ-ეკლესია უფრო განიერი და მაღალია. აღმოსავლეთით გეგმაში ჩახაზული ნალისებური აფსიდა აქვს. მისი კონქის თალიც ნალისებური იყო, მაგრამ შეკეთებისას ფორმა შეცვლილი აქვს. შუა ნაწილ-ეკლესია აფსიდისპირა კარით სამკვეთლოს უკავშირდება. ცენტრალურ სივრცეს სამი მხრით გარშემოსავლელი, ანუ ჩრდილოეთი, დასავლეთი და სამხრეთი ნაწილ-ეკლესიის. კარით ის მხოლოდ სამხრეთ და დასავლეთ ნაწილს უკავშირდება. სამხრეთი მონაკვეთი ნაგებობის მთელ სიგრძეზეა და აღმოსავლეთით აფსიდით მთავრდება. ჩრდილოეთი ნაწილ (ეკლესია)

მოკლეა, რადგან მის აღმოსავლეთით სამკვეთლოა. დასავლეთი სამმაგი თაღებით არის გახსნილი, რომელთა შორის სწორკუთხა ბურჯებია. კამარების გამბრჯენი თაღები იმპოსტებზეა დაფუძნებული.

აღსანიშნავია, რომ დასავლეთ ფასადზე თაღები არა სიმეტრიულად ფასადის ცენტრში, არამედ ჩრდილოეთით არის გადაწყველილი, რაც ყრუ ჩრდილოეთი ნავის განათების შესაძლებლობას იძლევა. სადა ფასადებზე ყურადღებას იქცევს ასევე სამხრეთი ფასადის ორი სარკმლიდან აღმოსავლეთი, რომელის თავზე შემორჩენილია ასომთავრული ასოების ფრაგმენტები და თაღოვანი ლილვი ჯვართით.

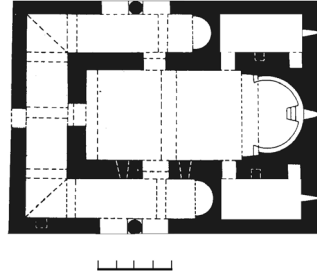
ზეგანის “ყველაწმინდა” მდებარეობს კახეთში, გურჯაანის მუნიციპალიტეტის ამავე სახელწოდების სოფლის მახლობლად ტყეში არსებულ სამონასტრო კომპლექსში, რომელშიც რამდენიმე ეკლესია და სხვა ნაგებობების ნაშთებია შემორჩენილი. განეკუთვნება VI-VII საუკუნეებს [ჩუბინაშვილი, 1959. 164-176]. ნაგებია რიყის ქვით, ხოლო კუთხეები, პილასტრების იმპოსტები, ღიაღების წირთხლები შირიმით არის ამოყვანილი. ქვის ფილებია გამოყენებული

ლაგვარდანიისთვის. გეგმაში წარმოადგენს წაგრძელებულ სწორკუთხედს ჩახაზული ნალისებური აფსიდით. შუა ნავი (ეკლესია) განიერი და საგრძობლად მაღალია გვერდითებზე. ის საკურთხევლის გვერდებზე არსებულ სწორკუთხა პასტოფორიუმებს ბემის კედლებში გაჭრილი თითო კარით უკავშირდება. ასევე კარებებია გარშემოსავლელის სამხრეთ და დასავლეთ მონაკვეთებში. დასავლეთ ნავს გააჩნია მეორე სართული – ქორო, რომელიც ორი ნალისებურთაღიანი ღიაღით არის გახსნილი შუა ნავში. ჩრდილოეთი ნავი შუა ნავ-ეკლესიასთან არ არის დაკავშირებული. ის კარით სამკვეთლოს უერთდება. ამ ნავს (ეკლესიას) აქვს ორმალიანი შესასვლელი შუაში წრიული ბურჯით. ამას გარდა მის უკიდურეს აღმოსავლეთ მონაკვეთში დაბალი, სწორკუთხა კარია. დასავლეთით ასევე ორმალიანი შესასვლელია, ხოლო სამხრეთით სამმალიანი, ორი წრიული ბურჯით. კამარების გამბრჯენი თაღები იმპოსტებზეა დაფუძნებული. აღსანიშნავია, რომ ინტერიერში ქვის ჩამოსაჯდომი შემოუყვება არა მხოლოდ აფსიდას, არამედ შუა ნავის (ეკლესიის) კედლებს, ასევე ჩრდილოეთი ნავის (ეკლესიის) სამხრეთ კედელს.

ნაგებობის გარე ფასადები სადაა. ყურადღებას იქცევს შუა ნავის მაღალი პროპორციები და შესასვლელის თაღებიანი მოტივი სამ ფასადზე. აღსანიშნავია, გარშემოსასვლელის დასავლეთი ორსართულიანი მონაკვეთის გადაწყვეტა, რომელიც გვერდითებზე მაღალია და განსხვავებულ მოცულობით ფორმას ქმნის.

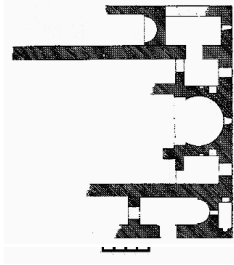
ნეკრესის სამეკლესიანი ბაზილიკა მდებარეობს კახეთში, ყვარელის მუნიციპალიტეტის სოფელ შილდის მახლობლად მთის ფერდობზე გაშენებულ სამონასტრო კომპლექსში, რომელშიც კიდევ ორი ეკლესია, ეპისკოპოსის ორსართულიანი სასახლე, კოშკი და სხვა ნაგებობებია შემორჩენილი. აგებულია VII საუკუნის დასაწყისში [ჩუბინაშვილი, 1959, 173-176]. ნაგებია ფლეთილი ქვით და შირიმით. გეგმაში წაგრძელებული სწორკუთხედის ფორმის ნაგებობაა ჩახაზული ნალისებური აფსიდით. საკურთხეველი ბემის კედლებში არსებული კარებებით უკავშირდება სწორკუთხა პასტოფორიუმებს, რომლებსაც ღრმა სწორკუთხა ნიშები აქვს. ცენტრალური სივრცე სამი კარით გარშემოსასვლელის ჩრდილოეთ, დასავლეთ და სამხრეთ მონაკვეთებს უერთდება. ჩრდილოეთ და სამხრეთ ნაგებს (ეკლესიებს) აღმოსავლეთით აფსიდები, ხოლო გარე კედლებში ორთაღიანი შესასვლელები აქვს შუაში წრიული ბურჯით. დასავლეთ ნავის (ეკლესიის) დასავლეთი კედლის ცენტრში თაღოვანი კარია.

ბაზილიკის ფასადები სადაა. აღმოსავლეთ ფასადზე მოყვითალო ფერის შირიმით ოდნავ ნალისებური მოხაზულობის დეკორატიული თაღია, ხოლო დასავლეთ ფასადზე ამავე ქვაში თაღოვან ფორმაში ჯვარია ამოკვეთილი. ყურადღებას იქცევს შუა ნავის (ეკლესიის) და გარშემოსასვლელის მოცულობითი ფორმების ურთიერთმიმართება და გრძივ ფასადებზე ორმაღიანი შესასვლელების მოტივი.

ვაჩნაძიანის ყველაწმინდას მონასტრის სამეკლესიანი ბაზილიკა მდებარეობს კახეთში, გურჯაანის მუნიციპალიტეტის სოფელ ვაჩნაძიანიდან 8 კილომეტრის დაშორებით. ტყეში გაშენებულ მონასტერში მის გარდა შემორჩენილია გუმბათიანი ტაძარი, სატრაპეზო და სხვა შენობების ნანგრევები. მიეკუთვნება VI-VII საუკუნეებს [ჩუბინაშვილი, 1959, 181-184]. აგებულია რიყის ქვით, შირიმით და

ავურით. ნაგებობა ძლიერ დაზიანებული სახითაა მოღწეული. მისი დასავლეთი ნაწილი ჩამოხვავებულმა მიწამ ჩაიტანა. როგორც

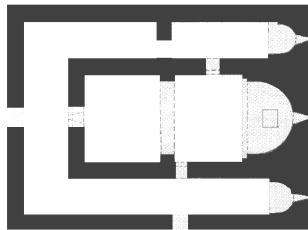
ფრაგმენტულად შემორჩენილი აღმოსავლეთი მონაკვეთის მიხედვით შეგვიძლია ვიმსჯელოთ, ეს იყო საკმაოდ დიდი ნაგებობა, რომელსაც მთელი რიგი თავისებურებანი გამოარჩევს. ცენტრალური ნაწილს ქმნიდა საკურთხეველის ნაღისებური აფსიდა და მის გვერდით სწორკუთხა სათავსები, რომლებსაც არა მხოლოდ ნაგებობან დამაკავშირებელი კარებები ჰქონდა, არამედ აღმოსავლეთის. ორივე სათავსში აღმოსავლეთი კარის თავზე სარკმელიცაა გაჭრილი. საინტერესოა ასევე ამ ოთახების გადახურვა, რომელსაც პირამიდის მაგვარად ოთხი დაფერდებით შედგენილი ფორმა ჰქონდა.

ცენტრალური სამნაწილიანი სტრუქტურის ორივე მხარეს არის თანადროული მინაშენები, რაც ნაგებობას ხუთნაწილიან კონფიგურაციას სძენს. განირჩევა ჩრდილო-აღმოსავლეთი სწორკუთხა სათავსი და სამხრეთ-აღმოსავლეთი აფსიდიანი სათავსი. ამ უკანასკნელს აღმოსავლეთიდან ღრმა სწორკუთხა თაღოვანი ექსცედრა აქვს. სათავს სამხრეთიდან განიერი შესასვლელი ჰქონდა. კიდურა ჩრდილოეთი და სამხრეთი სათავსების დასავლეთით ნაგებობა კიდევ გრძელდებოდა. ჩრდილოეთით დანგრეულ მონაკვეთს აფსიდალური დაბოლოება, ხოლო სამხრეთით სწორი კედელი ჰქონდა.

მიუხედავად შემორჩენილი მონაცემები სიმწირისა ნათელია, რომ ვანსაძიანის ყველაწმინდას მონასტრის სამეკლესიანი ბაზილიკა მასშტაბური და არქიტექტურული გადაწყვეტით გამორჩეული ძეგლი იყო.

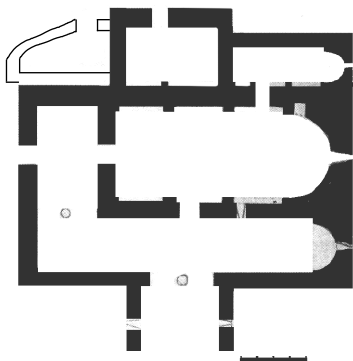
ფოთოლეთის ეკლესია მდებარეობს ბორჯომის მუნიციპალიტეტის დაბა ახალდაბის სამხრეთით 5 კილომეტრში მთის ოდნავ გააკეხულ ფერდზე ფოთოლეთად წოდებულ ტყეში მდებარე სამონასტრო კომპლექსში. განეკუთვნება IX საუკუნეს [ხოშტარია, 1985, 70-82]. ძლიერ დაზიანებულია. ნაგებია მოვარდისფრო-მოყავისფრო ტონის უხეშად დამუშავებული ქვის კვადრებით. გეგმაში წარმოადგენს სწორკუთხა ნაგებობას ჩახაზული საკურთხეველისა და გვერდითა აფსიდებით. ცენტრალური სივრცე, რომელიც აფსიდისაგან X საუკუნის მაღალმხატვრული კანკელით (დღეს ეროვ-

ნულ მუზეუმშია დაცული) იყო გამიჯნული, პილასტრების წყვილით ორ თანაბარ მონაკვეთად იყოფა. ცენტრალური სივრცე სამხრეთი და დასავლეთი კარებებით გარშემოსავლელს, ხოლო ჩრდილოეთის კარით ძლიერ წაგრძელებული ფორმის აფსიდთან სამკვეთლოს უკავშირდება. ეს სათავსი მეორე კარით გარშემოსავლელში იხსნება. თავად გარშემოსავლელს ორი, სამხრეთი და დასავლეთი შესასვლელი გააჩნია. საგულისხმოა, რომ გარშემოსავლელის დასავლეთი მონაკვეთი შუა ნავის (ეკლესიის) კედლების გაგრძელებაზე გვერდითი არეებისაგან თაღებით არის გამოყოფილი. ექსტერიერში იკვეთება გარშემოსავლელზე საკმაოდ მაღალი შუა ნავის მოცულობა. ფასადები შეუმკობელია. ერთადერთი დეკორაციული ელემენტი იყო საკურთხევის აფსიდის ორქანობიანი თავსართი, რომელიც აღარ შემორჩა.

საგულისხმოა, რომ ფოთოლეთის ტაძარში უფრო ადრეული ხანის სამეკლესიანი ბაზილიკებისათვის სახასიათო ორ ან სამმალიანი შესასვლელების ნაცვლად კარებებია გამოყენებული, რაც გვერდითი ნავ-ეკლესიების სტოასთან მსგავსებას ამცირებს და ზრდის არქიტექტურულ კომპოზიციაში მათ დამოუკიდებელ მნიშვნელობას.

ჩითახვის ეკლესია მდებარეობს ბორჯომის მუნიციპალიტეტში, ამავე სახელობის ხეობაში, ქალაქ ბორჯომიდან თხუთმეტი ოდე კილომეტრში მდებარე მონასტერში, რომელსაც მწვანე მონასტერსაც უწოდებენ. აგებულია IX საუკუნეში [ხოშტარია, 1983, 141-157] ძველი რესტავრირებულია. ნაგებია სხვადასხვა ზომის უხეშად დამუშავებული ქვებით, რომლებიც საპირე წყობას ქმნიან. ნაგებობის დაგეგმარებაში ძირითადია ყველაზე განიერი და მაღალი მთავარი ნავი (ეკლესია), რომელსაც აღმოსავლეთით გეგმის სწორკუთხედში ჩახაზული საკურთხევის აფსიდა აქვს. ნავი (ეკლესია) პილასტრების ორი წყვილით სამ მონაკვეთად

არის დაყოფილი. უბეები საკმაოდ ღრმაა. კედლებზე სამხრეთით ნახევარწრიული დეკორაციული თაღებია, ხოლო ჩრდილოეთით წყვილადი. ცენტრალური სივრცე თითო კარით სამხრეთ და დასავლეთ ნაწილში იხსნება. კიდევ ერთი, ჩრდილოეთი კედლის აღმოსავლეთ მონაკვეთში გაჭრილი, კარი წაგრძელებული სწორკუთხედის ფორმის აფსიდიან სამკვეთლოში იხსნება. სამხრეთი და დასავლეთი ნაწილების შესაყარზე ორმალიანი თაღებია შუაში მასიური წრიული სვეტით. სამხრეთი ნაწილი (ეკლესია) აღმოსავლეთით აფსიდით ბოლოვდება. ამ მხარეს მთავარი, ორმალიანი შესასვლელი იყო მოწყობილი. მის წინ კარიბჭეა, რომელიც უფრო მოგვიანო ხანის უნდა იყოს. ტაძარში მეორე შესასვლელი დასავლეთ მხარესაა. ეს კარი შუა ნაწილის კარის საპირისპიროდ არის გაჭრილი. ეკლესიის ჩრდილოეთი ფრთა სამი ნაწილისაგან შესდგება. აღმოსავლეთით სამკვეთლოა, მის დასავლეთით უფრო განიერი სწორკუთხა ფორმის სათავსია დამოუკიდებელი შესასვლელით. კიდევ უფრო დასავლეთით უსისტემო წყობით ნაგები ირეგულარული ფორმის სათავსია დამოუკიდებელი შესასვლელით. აღმოსავლეთ ფასადზე ნათლად განიჩევა ჩრდილოეთი ნაწილის გამძიჯნავი სამშენებლო ნაკერი, თუმცა ეს არა ქრონოლოგიური ინტერვალის, არამედ ორი, ურთიერთმომდევნო სამშენებლო ეტაპის არსებობაზე მიუთითებს [ხოშტარია, 1983, 147].

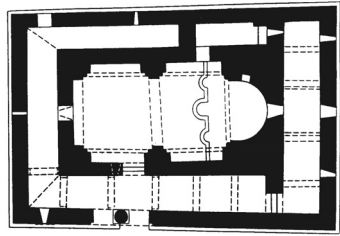
ექსტერიერში მკვეთრად გამოიყოფა საგრძნობლად მაღალი შუა და დაბალი გვერდითი ნაწილების მოცულობები. სამხრეთი ოდნავ უფრო მაღალია ჩრდილოეთისაზე, რომელიც თავისმხრივ სამი განსხვავებული მოცულობითი ფორმისაგან შესდგება. ტაძრის ფასადები მოკლებულია ყოველგვარ დეკორს და ასკეტური სისადავით ხასიათდება.

ჩითახევის სამეკლესიანი ბაზილიკა თავისებური გეგმარებით იქცევს ყურადღებას. საინტერესოა სამხრეთი და დასავლეთი ნაწილების მიჯნაზე ორმალიანი თაღების გამოყენება, ასევე ჩრდილოეთი ნაწილის რამდენიმე სათავსის სახით გადაწყვეტა, რაც, უთუოდ, ამ მონასტრის გარკვეული ფუნქციური საჭიროებით იყო განპირობებული.

ერედვის წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესია მდებარეობს შიდა ქართლში, ცხინვალიდან 10 კილომეტრის დაშორებით, პატარა ლიახვის ხეობაში მდებარე სოფელ ერედვი ძველი გალავნით შემოსაზღვრულ ტერიტორიაზე. სამხრეთი შესასვლელის ბურჯზე შემორჩენილი წარწერის მიხედვით თეოდორე თავლაიძის მიერ

მის მშენებლობას საფუძველი ჩაეყარა 906 წელს [მეფისაშვილი, 1955:101-136]. შემორჩენილია მეტ-ნაკლები ცვლილებებით. ნაგებია

კარგად გათლილი ტუფით, რომელიც გამოყენებულია ფასადებსა და კონსტრუქციულად მნიშვნელოვანი დეტალებისთვის. წყობაში ასევე გვხვდება უხეშად დამუშავებული ქვა. წარმოადგენს სწორკუთხა გეგმარების ნაგებობას, რომელშიც აფსიდიან ცენტრალურ სივრცეს აქვს არა მხოლოდ სამხრეთი გარშემოსავლელი, არამედ გრძელი მი-

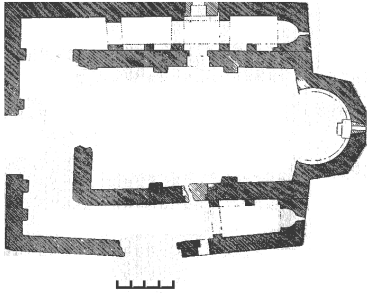

ნაშენი აღმოსავლეთით. თავად ცენტრალური ნავი (ეკლესია) საფეხურებიანი პილასტრების ერთი წყვილით ორ ტოლ ნაწილად იყოფა. ღრმა უბეში კედლებზე დეკორაციული თაღებია. ცენტრალური სივრცე ჩრდილოეთი კარით სამკვეთლოს, ხოლო სამხრეთი და დასავლეთი კარებით გარშემოსავლელს უკავშირდება. თავად გარშემოსავლელი ჩრდილოეთ მხარეს უფრო მოკლეა, დასავლეთით გარე კედელში მხოლოდ სარკმელი აქვს. ტაძარში ორმალიანი შესასვლელი სამხრეთ მონაკვეთშია. გარშემოსავლელის სამხრეთი ნაწილი კარით აღმოსავლეთ გრძივ სათავსს უკავშირდება.

დეკორაციული მორთულობა ამკობს როგორც ტაძრის ინტერიერს, ასევე ფასადებზე ღიადებს. გამოყენებულია რელიეფური წრეების მოტივი, გამოსახულია ჯვარი წრეში და აყვავებული ჯვარი. აღსანიშნავია წარწერიანი სვეტის მორთულობა ორნამენტირებული ზოლით და კაპიტელით, რომელსაც მსხლისებური ფორმები ამკობს. ექსტერიერში ოთხი მხრივ დაბალი გარშემოსავლელის ცენტრში შუა ნავი მოცულობითი ფორმა იკვეთება. ერედვის ტაძარში განსაკუთრებულ ყურადღებას აღმოსავლეთი მინაშენი იქცევს, რომელსაც პარალელი არ ეძებნება. ამ მინაშენის შესასვლელის წინ კედელზე გამოკვეთილია ჯვარი წარწერით, რომელშიც თეოდორეა მოხსენიებული.

ჭერემის კათედრალი მდებარეობს კახეთში, გურჯაანის მუნიციპალიტეტში, ძველი ნაქალაქარის ტერიტორიაზე, დღევანდელი სოფელ ჭერემის განაპირას საეპისკოპოსო სასახლის, გალავნის და სხვა ნანგრევების გვერდით. განეკუთვნება X-XI საუკუნეებს [ჩუბინაშვილი, 1959, 190-193]. ნანგრევების სახით არის მოღწეული.

ნაგებია თლილი და რიყის ქვით. გ. ჩუბინაშვილის მოსაზრებით აღმშენებელთა მატერიალური რესურსების შეზღუდულობის გამო

თავდაპირველად აიგო ცენტრალური სივრცე ხუთწახნაგა შვერილი აფსიდით. ეს ნაწილი დიდწილად თლილი ქვით აშენდა და როგორც ჩანს ამ სამუშაოების დასრულების შემდეგ შესაძლებელი გახდა გარემოსავლელის აგებაც, რაც უკვე რიყის ქვით განხორციელდა. ნაგების კამაროვანი გადახურვისთვის ცენტ-

რალური სივრცის გარე კედლებზე პილასტრებზე დაფუძნებული სპეციალური თაღები აიგო. საგულისხმოა, რომ ჩრდილოეთი და სამხრეთი ნაგი (ეკლესია) დასავლეთისაზე საგრძნობლად ვიწროა და აღმოსავლეთით აფსიდიანი სათავსები აქვს. ეს აფსიდები განსხვავებით საკურთხევლის აფსიდისგან, რომელიც ნალისებურია, ნახევარწრიული ფორმისაა. აღსანიშნავია, ისიც, რომ სამხრეთ კედელს ირეგულარული მონახულობა აქვს. ნაგებობაში შესასვლელი სამი, ჩრდილოეთი, დასავლეთი და სამხრეთი მხრიდან იყო. ცუდი დაცულობის გამო ძნელია გარე მასებზე და მხატვრულ გაფორმებაზე საუბარი. მიუხედავად იმისა, რომ ნაგებობა ნანგრევების სახით შემორჩა მნახველზე მისი მასშტაბი ძლიერ შთაბეჭდილებას ახდენს. ფასადები, სკვარაუდოდ, სადა იყო. ჩრდილოეთი კედლზე შემორჩენილია ასომთავრული წარწერის ფრაგმენტი, რომელზეც კათალიკოზი მელქისედეკის სახელი იკითხება.

სამეკლესიიანი ძეგლების მცირე ნაწილის მიმოხილვაც ცხადყოფს, რომ ამ არქიტექტურულმა ტიპმა დროთა ვითარებაში არსებითი ცვლილებები განიცადა. ამ სახეცვლის უკეთ გასააზრებლად განვიხილოთ თითოეული ეტაპისათვის დამახასიათებელი ნიმუშები.

პირველი ეტაპის ძეგლებში გამოირჩევა სამეკლესიიანი ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპის ჩამოყალიბების საწყისი პერიოდის ისეთი ნიმუშები, როგორიცაა ქვემო-ბოლნისი და ვანათი. ამ ძეგლებში ნათლად არის გამოვლენილი სამი თანაბარი სივრცის დამოუკიდებელი ნაწილის ისეთი თანაფარდობა, რაც ტერმინ “სამეკლესიიანი ბაზილიკას” შეესატყვისება. თითოეული ეკლესია (ნაგი) აღმოსავლეთ მხარეს აფსიდით ბოლოვდება. ამასთან, სამხრეთი ეკლესია

(ნავი) თაღებითაა გახსნილი და ტაძარში შესასვლელი მხოლოდ ამ მხრიდან არის. ქვემო-ბოლნისში და ვანათში, ისევე როგორც კარდანახის საბაწმინდაში, პასტოფორიუმები არ არის. შემდგომში სამეკლესიანი ბაზილიკებში ჯერ ჩრდილოეთი სათავსი (რუისპირი, ველისციხე, წმინდა შიოს სახელობის ტაძარი საბუეში, სამკარიანი ვაზისუბანთან), ხოლო მოგვიანებით სამხრეთი სათავსიც (კონდამიანი, ქასური გიორგი საგურამოსთან, წმინდა სტეფანეს სახელობის ტაძარი იყალთოში, წმინდა ევსტატეს სახელობის ტაძარი ბოლნის-ხევში) გამოიყო. საგულისხმოა, რომ პასტოფორიუმები კარის საშუალებით უმეტესად არა გვერდით, არამედ ცენტრალურ ეკლესიას (ნავს) უკავშირდება. ამდენად ისინი მხოლოდ ცენტრალური ეკლესიის (ნავის) საკუთხეველთან კავშირში გაიზარება. აღსანიშნავია, ისიც რომ სამხრეთ სათავსში სარკმელი უმეტესად არ არის გაჭრილი, რაც სამეკლესიანი ბაზილიკის დამახასიათებელ ნიშნად შეიძლება ჩაითვალოს.

პასტოფორიუმების გამოყოფამ ძირეული ცვლილებები შეიტანა სამეკლესიანი ბაზილიკის გეგმაში. თუ ადრეულ ძეგლებში სამი ეკლესია (ნავი) სიგრძეში ტოლი იყო, სათავსების არსებობამ გვერდითი ეკლესიები (ნაგები) საგრძნობლად დაამოკლა (რუისპირი, კონდამიანი, წმინდა სტეფანეს სახელობის ტაძარი იყალთოში, ქასური გიორგი საგურამოსთან, წმინდა ევსტატეს სახელობის ტაძარი ბოლნის-ხევში). ნაგებობის ასეთმა გეგმამ შემდგომში ლოგიკური განვითარება ჰპოვა და გვერდითი ეკლესიები (ნაგები) დასავლეთი ნავის საშუალებით ერთმანეთს შეუერთდა (წმინდა შიოს სახელობის ეკლესია საბუეში, ველისციხე, სამკარიანი ვაზისუბანთან). ამგვარად ჩამოყალიბდა გარშემოსავლელის მოტივი, რომლის მხატვრული გამომსახველობა უფრო სრულად მეორე ეტაპის ძეგლებში გამოვლინდა.

საგულისხმოა, რომ სამეკლესიანი ბაზილიკებში დასავლეთი ნავი პირველად კარდანახის საბაწმინდას ბაზილიკაში გვხვდება, მაგრამ აქ მხოლოდ პატრონიკეს ქვეშ არსებული პირველი სართულის სივრცედ აღიქმება. როგორც გ.ჩუბინაშვილი [ჩუბინაშვილი, 1959:164] აღნიშნავს, კარდანახის ბაზილიკაში არ არის დანახული და გააზრებული ის შესაძლებლობები, რაც დასავლეთის ღერეფანს გარშემოსასვლელად გადააქცევს.

ამგვარად, სამეკლესიანი ბაზილიკების მშენებლობის პირველ ეტაპზევე გამოვლინდა ამ არქიტექტურული ტიპის გეგმარების სა-

ერთო პრინციპები. შეშუშავდა ისეთი მოტივები, როგორცაა გარშემოსავლელი, ორ-სამ თაღედიანი შესასვლელი, უსარკმლო სამხრეთი პასტოფორიუმი.

მეორე ეტაპის სამეკლესიანი ბაზილიკები (ნეკრესი, ზეგანი, ამიდასტური ვაჩნაძიანთან, ნათლისმცემელი საბუეში, ვაჩნაძიანის ყველაწმინდას მონასტრის ბაზილიკა) მაღალმხატვრული ძეგლებია. ამ ნაგებობებში წინა პერიოდში შეშუშავებული არქიტექტურული ფორმების შემდგომი განვითარება და სრულყოფა მოხდა. შედეგად, კომპოზიციურად დახვეწილი და არქიტექტურულად კარგად გააზრებული სტრუქტურა ჩამოყალიბდა. ნათლად გამოიკვეთა მთავარი და დაქვემდებარებული ნაწილები. ამ ძეგლებში უგულვებლყოფილია ადრეული სამეკლესიანი ბაზილიკებისათვის დამახასიათებელი მეტნაკლებად თანაბარი მნიშვნელობის სამ ნაწილად (ეკლესიად) დანაწევრების პრინციპი, რაც ასუსტებდა ნაგებობის არქიტექტურულ მთლიანობას, თუმცა თავისთავად სამეკლესიანი ბაზილიკის წარმომშობ ფაქტორს წარმოადგენდა. მეორე ეტაპის ძეგლებში იკვეთება შუა ეკლესიის (ნავის) მნიშვნელობა. ის გამორჩეულია როგორც ზომებით, ასევე მდებარეობით. მას უკავშირდება ბაზილიკის ყველა ნაწილი – ჩრდილოეთი, სამხრეთი, დასავლეთი ნაგები, პასტოფორიუმები. გვერდითი ეკლესიები (ნაგები) ფაქტობრივად მთავარ, შუა ეკლესიას (ნავს) დაქვემდებარებული გარშემოსავლელის ფუნქციას ასრულებს.

მესამე ეტაპი სამეკლესიანი ბაზილიკების მშენებლობის ინტენსივობით ხასიათდება. შესაბამისად იზრდება მათი გავრცელების არეალი. გრძელდება ბაზილიკების მშენებლობა კახეთში (ჭერემის კათედრალი, ლელეიანი, წმინდა გიორგი საფარისა წინანდალში [ჩუბინაშვილი, 1959:188-193]) და ქართლში (უფლისციხე [თაყაიშვილი, 1924 :64], ზემო ბოშური [მეფისაშვილი, 1977:12], ერედვი [მეფისაშვილი, 1955:101-136], ბერის საყდარი [მეფისაშვილი, 1971:91-110]. იგება ბაზილიკები შიდა ქართლის მთიან მხარე ისტორიულ კუდაროში (ნადარბაზევი, კასაგინა, კვაისის-ჯვარი [მეფისაშვილი 1972:141-161], თიანეთში (ცხვარიჭამია [მეფისაშვილი, 1983:5-13]), ბორჯომის ხეობაში (ნეძვი, ფოთოლეთი, ჩითახევი, ლიკანი, გუჯრისხევი, მიწის საყდარი, ტაძრისი, სანარია [მეფისაშვილი, 1963: 232-249; ხოშტარია, 1983:141-157; ხოშტარია, 1985:70-82; ხოშტარია, 1986:135-155; ხოშტარია, 1987]). მესამე ეტაპის სამეკლესიანი ბაზილიკები ცალ-

კეულ შემთხვევაში შთამბეჭდავ მასშტაბს აღწევს. ამასთან, კიდევ უფრო ფართოდ გავრცელდა სამხრეთი გარშემოსავლელის მოტივი და ცენტრალურმა ეკლესიამ (ნაემა), როგორც შიდა სივრცის მორგანიზებელმა ერთეულმა, მეტი მნიშვნელობა შეიძინა. ამავდროულად, იმ ძეგლებში რომლებშიც ორ ან სამთლიანი შესასვლელი არ გამოიყენება, გარკვეულწილად გაიზარდა გვერდითა ნავ-ეკლესიების დამოუკიდებლობის ხარისხი.

აღსანიშნავია, რომ ამ ხანის ძეგლებში შუა ეკლესიის (ნავის) კედლებზე პილასტრები გამოიყენება, რაც შიდა სივრცის რიტმულ დანაწევრებას განაპირობებს (ნეძვი, ერედვი, ბერის საყდარი, ტაძრისი). თაღები შიდა კედლებზე ადრეულ ძეგლებშიც გვხვდება (რუისპირის წმინდა თევდორე), მაგრამ აქ განსხვავებული კონსტრუქციული და მხატვრული გადაწყვეტაა. ნიშანდობლივია ისიც, რომ მესამე ეტაპის ძეგლებში ნათლად იგრძნობა ფუნქციონალური საკითხების გადაჭრის მცდელობა, რაც კონკრეტულ შემთხვევაში განსხვავებულად გაიზარება და ნაგებობათა გეგმარების თუ სივრცობრივი გადაწყვეტის მრავალგვარობას განაპირობებს. სტილისტური თვალსაზრისით ამ პერიოდში კლასიკურ წონასწორობას ფერწერული ეფექტების ძიება ცვლის [მეფისაშვილი, 1977:4].

საქართველოს ხუროთმოძღვრების ამ თავისებური არქიტექტურული ტიპის, სამეკლესიანი ბაზილიკის, ფორმირების საკითხი, უდაოდ, იწვევს დიდ ინტერესს. როგორც აღვნიშნეთ, გ. ჩუბინაშვილმა მისი წარმოშობა ლიტურგიკულ აუცილებლობას დაუკავშირა. კერძოდ, დღის განმავლობაში სამჯერ წირვის ჩატარებისთვის საჭირო პირობად სამი საკურთხეველის, შესაბამისად, “სამი ეკლესიის” არსებობა მიიჩნია. ამ მოთხოვნის უნივერსალური ხასიათის გამო, უთუოდ ძნელი წარმოსადგენია, რომ მისი განხორციელება მხოლოდ ერთი არქიტექტურული ტიპის ძეგლებში მომხდარიყო. საქართველოში სამეკლესიანი ბაზილიკის არსებობას ზოგი მკვლევარი [ალექსიძე, 1968: 262-266; სილაგაძე, 2001:144-156] VI- VII საუკუნეების ისტორიულ ვითარების გათვალისწინებით სხვადასხვა კონფესიების წარმომადგენელთა (დიოფიზიტების, მონოფიზიტების და, შესაძლოა, ნესტორიანელების) სავარაუდოდ ერთ ტაძარში ღვთისმსახურების ჩატარებით ხსნის. გამოთქმულია სხვა მოსაზრებებიც [მაგ.: ბაღმტიუნბერი, 1984:77-81], რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ საკითხი საბოლოოდ დადგენილი არ არის.

სამეკლესიოანი ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპის ფორმირების საკითხთან დაკავშირებით, უთუოდ, საინტერესოა IV-V საუკუნეების დოკუმენტებში ჩამოყალიბებული ქრისტიანული ტაძრის მოწყობის შესახებ ეკლესიის მოთხოვნების გააზრება [ჯაბუა, 2003:280-285]. კერძოდ, ყურადღებას იპყრობს კათაკმეველთა და განკიცხულთათვის ცალკე სათავსების გამოყოფის მოთხოვნა. აღნიშნული დოკუმენტების მიხედვით მლოცველთა დარბაზის მიმართ ეს სადგომები იმგვარად უნდა იყოს განლაგებული, რომ ამ კატეგორიის პირებს, რომლებსაც არ აქვთ საღვთო ლიტურგიაში მონაწილეობის უფლება, ღვთისმსახურების მოსმენის შესაძლებლობა ჰქონდეთ. ზემოთქმულის გათვალისწინებით შესაძლებელია ვივარაუდოთ, რომ აღრეული სამეკლესიოანი ბაზილიკები ამ მოთხოვნის კარნახით აიგო. ეკლესიის მლოცველთა დარბაზის გვერდით განთავსდა ორი სადგომი, რომლებიც მისგან კედლით გაიმიჯნა. ფაქტია, რომ არქიტექტორის ამოცანა იზოლირებული სადგომების შექმნა იყო, რაც, თავისთავად, ეკლესიაში მყოფთა გამიჯვნის სურვილით უნდა ყოფილიყო ნაკარნახევი. საგულისხმოა, რომ სუფთა სახით ამგვარი სამნაწილიანი სტრუქტურა ერთეული გამონაკლისის გარდა მხოლოდ საწყისს პერიოდში გვხვდება, ხოლო VI საუკუნის მეორე ნახევრიდან, საქართველოში ქრისტიანობის საბოლოო დამკვიდრების შემდგომ, როდესაც, ალბათ, უფრო ნაკლები იყო ზრდასრულ ახალმონათლულთა რიცხვი და ეკლესიებში სანათლავისთვის ცალკე სათავსის გამოყოფაც თითქმის აღარ გვხვდება, სამეკლესიოანი ბაზილიკებმაც სახე იცვალა და გვერდითმა სადგომებმა გარშემოსავლელის ფორმა მიიღო. აღსანიშნავია, რომ საკითხის ამგვარ გაგებას ეხმიანება სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრებაც [კაპანაძე, 2002:43-56], სადაც მამაკაცების, ქალების და ყრმათა შორის დიფერენცირების მოთხოვნაა წარმოჩენილი.

სამეკლესიოანი ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპის სტრუქტურაში მლოცველთა დარბაზს რომ მხოლოდ ცენტრალური ეკლესია (ნავი) წარმოადგენს, ტიპის ევოლუციაც ნათელიყოფს. ამ პროცესში ცენტრალური ეკლესია (ნავი) ნათლად გამოკვეთილ სახეს იღებს და ნაგებობის სხვა ნაწილებს იქვემდებარებს. განსაკუთრებით საყურადღებოა პასტოფორიუმების ცენტრალურ დარბაზთან დაკავშირება. ამგვარად სამეკლესიოანი ბაზილიკებში ისეთი ჰარმონიული ურთიერთშეთანხმება ყალიბდება, რაც მეორე ეტაპის არქიტექტურული

ღირებულებით გამორჩეულ ძეგლებს ახასიათებს. არქიტექტურულ სტრუქტურაში მკაფიოდ გამოიყოფა მთავარი – ცენტრალური სივრცე, მლოცველთა დარბაზი საკურთხევლის აფსიდით და მას დაქვემდებარებული ნაწილები – პასტოფორიუმები, გარშემოსავლელი.

როგორც ვხედავთ, სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს სამეკლესიიანი ბაზილიკის წარმოშობის მიზეზების შესახებ და ეს საკითხი საბოლოოდ გადაწყვეტილი არ არის. თუმცა არავინ დავობს იმასთან დაკავშირებით, რომ სამეკლესიიანი ბაზილიკის, როგორც არქიტექტურული ტიპის სტრუქტურა სამნავიანი ბაზილიკის საფუძველზე ჩამოყალიბდა. ამდენად, სამნავიანი ბაზილიკამ, რომელიც საქართველოში გაქრისტიანების შემდგომ ფართოდ გავრცელდა, სათავე ახალი ტიპის ფორმირებასაც დაუდო. სამნავიანი ბაზილიკაში არსებული ზოგიერთი არქიტექტურული მოტივი (გარშემოსავლელი, ინტერიერის რიტმული დანაწევრება) სამეკლესიიან ბაზილიკაში შემოქმედებითად იქნა დამუშავებული და მისი არქიტექტურული სახის განმსაზღვრელი გახდა. თავის მხრივ სამეკლესიიანი ბაზილიკაში გამოყენებული არქიტექტურული ფორმები (ორ-სამ მალიანი შესასვლელი) სამნავიან ბაზილიკებშიც გავრცელდა.

ამრიგად, საქართველოში ჩამოყალიბდა უგუმბათო ხუროთმოძღვრების ორიგინალური არქიტექტურული ტიპი – სამეკლესიიანი ბაზილიკა, რომლის ფორმირება საქართველოში სამნავიანი ბაზილიკის გავრცელების შედეგად გახდა შესაძლებელი. ამ ტიპმა განვითარების სამი ეტაპი განვლო, რამაც სტრუქტურის ტრანსფორმაცია განაპირობა. არსებითი იყო მეორე ეტაპის ცვლილებები. შედეგად შეიძლება განვასხავოთ ორი ძირითადი ქვეტიპი: 1. სამნაწილიანი ქვეტიპი, რომლის ყველაზე კარგი ნიმუში ქვემო ბოლნისი და ვანათია. 2. გარშემოსავლელიანი ქვეტიპი, სადაც გამოკვეთილია ცენტრალური სივრცე და სამხრივი გარშემოსავლელი. ამასთან, არის ძეგლების ჯგუფი, რომელიც ამ ორი ქვეტიპის შუალედურ ვარიანტებს ქმნის.

ორნავიანი ეკლესია

შუა საუკუნეების საქართველოს ხუროთმოძღვრებაში უგუშბათო არქიტექტურის კიდევ ერთი ტიპია შესწავლილი, რომელსაც ორნავიანი ეკლესიად მოიხსენიებენ. დღემდე შემორჩენილი და სამეცნიერო ლიტერატურაში დაფიქსირებულია დაახლოებით ორი ათეული ძეგლი [ელიზბარაშვილი, 1983; ელიზბარაშვილი, 1986; ელიზბარაშვილი, 1993; ელიზბარაშვილი, 1994; გაფრინდაშვილი, ჩუბინაშვილი, 1959:71-79;91-94; საყვარელიძე, 1972:25-30; გომელაური, 1982; გაბაშვილი, 1985; მიქელაძე, 1963; წერეთელი, 1990].

ორნავიანი ეკლესია წარმოადგენს სწორკუთხა გეგმარების ნაგებობას, რომელიც საყრდენის საშუალებით ორ არათანაბარ ნაწილად არის დაყოფილი. შესაბამისად გააჩნია აღმოსავლეთით საკუროთხველის აფსიდის მქონე დიდი ნავი და მეორე, მცირე ნავი. შეიძლება იყოს ერთი პასტოფორია და სტოა.

ორნავიანი ეკლესიების გავრცელების არეალი საკმაოდ დიდია. ისინი შემორჩენილია როგორც აღმოსავლეთ საქართველოში (შალაური, ნადიანთკარი, ბაიხო, ბზიანა, ქოჩალო, ანმეტის ღვთაება, ქვემო წერაქვი), ასევე სამხრეთ (ღართა, ქილდა, ზედა ვარძია) და დასავლეთ საქართველოში (ტაბაკინი, მღვიმევი, ვანის წმინდა გიორგი, ბზიანა). მათი მშენებლობის ქრონოლოგიური საზღვრები რამდენიმე საუკუნეს მოიცავს. უადრესი ძეგლები (შალაური, ქოჩალო, ნადიანთკარი, ბაიხო) VI-VII საუკუნეებს განეკუთვნება და ამ ტიპის ძეგლების მშენებლობა XI საუკუნემდე მიმდინარეობს. შემდგომი პერიოდის მხოლოდ ორი ძეგლია ცნობილი, კერძოდ, XIII საუკუნის ქვემო წერაქვი და მღვიმევი.

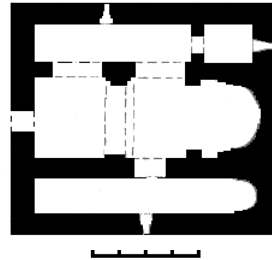
თავდაპირველად მოკლედ განვიხილავთ რამდენიმე ნიმუშს, შემდგომ კი წარმოვანხნთ ამ არქიტექტურული ტიპის არსებით ნიმუშებს და ორნავიანი ეკლესიის ორი განსხვავებული ქვეტიპის მახასიათებლებს.

შალაურის ეკლესია მდებარეობს კახეთში, თელავის მუნიციპალიტეტში, თელავიდან ორიოდე კილომეტრში, გომბორის ქედის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კალთაზე. აგებულია VI საუკუნის I ნახევარში [ელიზბარაშვილი, 1994]. ნაგებია რიყის ქვით და შირიმით.

წარმოადგენს სწორკუთხა ფორმის ნაგებობას, რომელიც ერთი საყრდენით ორ ნავად არის გაყოფილი. ამათგან ჩრდილოეთის ბევრად მცირეა. მთავარი ნავის აღმოსავლეთით საკურთხევლის ნალისებური აფსიდაა, ხოლო ჩრდილოეთი ნავის აღმოსავლეთით სამკვეთლოა, რომელიც ამ ნავს კარით უკავშირდება. ტაძარში შესასვლელი მხოლოდ სამხრეთი მხრიდან არის მოწყობილი.

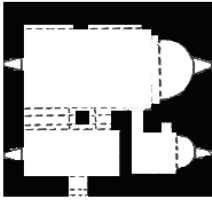
ბაიზოს სამების ეკლესია მდებარეობს კახეთში, ახმეტის მუნიციპალიტეტის სოფელ ოჟიოდან ორნახევარ კილომეტრში, ნასოფლარზე. აგებულია VII საუკუნეში [ჩუბინაშვილი, 1959, 91-94; ელიზბარაშვილი, 1994]. ნაგებია მოზრდილი ზომის რიყის ქვებით და შირიმით. გეგმაში კვადრატს მიახლოებული სწორკუთხედის ფორმისაა. შედგება სამი ნავისაგან. აქედან ცენტრალური და ჩრდილოეთი ერთმანეთისგან გამიჯნულია ერთი საყრდენით, ხოლო სამხრეთი იზოლირებულია კედლით. ის შუა ნავს მხოლოდ კარით უკავშირდება და დამოუკიდებელი შესასვლელი აქვს დასავლეთიდან. ეკლესიის ძირითად სივრცეში შესასვლელიც დასავლეთი მხრიდან არის მოწყობილი. ჩრდილოეთი ნავის აღმოსავლეთით სწორკუთხა სამკვეთლოა.

ბზიანას წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესია მდებარეობს ქართლში, მცხეთის მუნიციპალიტეტის სოფელ ახალსოფლის სამხრეთ-აღმოსავლეთით. აგებულია VIII საუკუნეში [ელიზბარაშვილი, 1983]. ნაგებია კარგად გათლილი ქვიშაქვის კვადრებით და შირიმით. სწორკუთხა გეგმარების ნაგებობის შიდა სივრცე ერთი საყრდენით ორ ნავად იყოფა. მთავარ ნავს აღმოსავლეთით საკურთხევლის აფსიდა აქვს. მომცრო ჩრდილოეთის ნავის აღმოსავლეთით სამკვეთლოა, რომელიც შალაურისგან განსხვავებით არა ამ ნავში, არამედ აფსიდისწინა სივრცეში იხსნება. ტაძარში ორი შესასვლელია. დასავლეთის კარი ფასადის ცენტრიდან ოდნავ სამხრეთით არის გაჭრილი მთავარ ნავში, ხოლო მეორე, ჩრდილოეთის კარი გვერდით ნავში იხსნება.

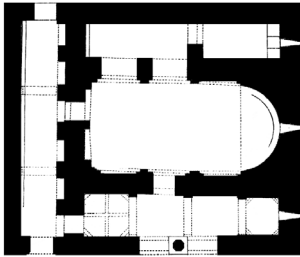
ღართას ეკლესია მდებარეობს მესხეთ-ჯავახეთში, ასპინძის მუნიციპალიტეტში. თარიღდება IX საუკუნით [თაყაიშვილი, 1924,

ტაბ, 8, 9; ელიზბარაშვილი, 1994]. ნაგებია თლილი ქვის კვადრებით. გეგმაში სწორკუთხა ფორმისაა. შიდა სივრცე ერთი საყრდენით ორ არათანაბარი ზომის ნავად იყოფა. უკვე განხილული ძეგლებისაგან განსხვავებით, აქ მცირე ზომის ნავი და მის აღმოსავლეთით მდებარე სათავსი არა ჩრდილოეთით, არამედ სამხრეთით მდებარეობს.

აღსანიშნავია, რომ ნაგებობაში ერთადერთი შესასვლელი სამხრეთი ნავში საყრდენის პირდაპირ არის გაჭრილი.

ახმეტის ღვთაება მდებარეობს კახეთში, ახმეტის მუნიციპალიტეტში, ადმინისტრაციული ცენტრიდან ნახევარ კილომეტრში, სოფლის სასაფლაოზე. განეკუთვნება IX-X

საუკუნებს [ჩუბინაშვილი, 1959, 71-79]. ნაგებია რიყის ქვითა და შირიმით. კვადრატს მიახლოებული გეგმარების ნაგებობაა, რომელსაც დასავლეთიდან გრძელი ნავი აქვს მიშენებული. მისი კამაროვანი გადახურვისთვის შიდა კედლებზე პილასტრებია აგებული. საეულისხმოა, რომ დასავლეთ ნავში შესასვლელი ჩრდილოეთ და სამხრეთ მხარეს არის გაჭრილი.

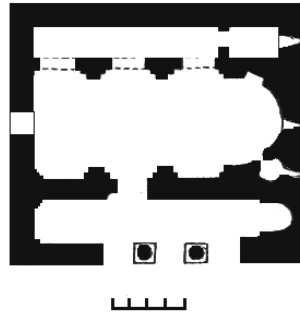
ნაგებობის ძირითადი ნაწილი სამნაწილიანია. მთავარი და ჩრდილოეთი ნავი ერთი საყრდენით არის გამიჯნული. ჩრდილოეთი ნავი კარით სამკვეთლოს უერთდება. მთავარი ნავის სამხრეთით კედლით გამოყოფილი გრძელი ნავია, რომელსაც ორმალიანი შესასვლელი აქვს და ამიტომ სტოას ჩამოჰკავს. ის ერთი გასასვლელით დასავლეთ ნავს, მეორით კი ცენტრალურ სივრცეს უკავშირდება. აღსანიშნავია მისი გადახურვა, რომელიც სამი გამბრჯენი თაღით ოთხ მონაკვეთად იყოფა. აქედან კიდურა დასავლეთი და აღმოსავლეთი მონაკვეთები შესაბამისად ჯვრული და გლუვი გუმბათოვანი თაღებითაა გადახურული.

ვანის წმინდა გიორგის ეკლესია მდებარეობს იმერეთში, ხარაგოულის მუნიციპალიტეტის სოფელ ვანში. აგებულია X საუკუნეში [ელიზბარაშვილი, 1994, 12-13]. ნაგებია თლილი ქვით.

წარმოადგენს სწორკუთხა ნაგებობას, რომელიც ერთი საყრდენით ორ ნავად იყოფა. ჩრდილოეთი სამჯერ უფრო ვიწროა მთავარ ნავზე და ინტერიერში მის ერთგვარ დანამატად აღიქმება. ამ მხარეს სათავსი არ არის გამოყოფილი. ნაგებობას დასავლეთით მთელ სიგრძეზე განიერი მინაშენი აქვს. შესასვლელი სამხრეთი და დასავლეთი მხრიდან არის მოწყობილი.

ზედა ვარძია მდებარეობს სამცხე-ჯავახეთში, ასპინძის მუნიციპალიტეტში, ვარძიის ჩრდილო-დასავლეთით 3 კილომეტრში, მაღალი მთის ფერდობზე. განეკუთვნება X-XI საუკუნეებს [ელიზბარაშვილი, 1994, 13]. ნაგებია თლილი ქვით. კვადრატს მიახლოებული გეგმის ნაგებობაა, რომლის მთავარი ნავი უკვე განხილული ძეგლებისაგან განსხვავებით მომცრო ჩრდილოეთი ნავისაგან ორი საყრდენით არის გამოყოფილი. მათ კაპიტელებს სხვადასხვა ორნამენტული მოტივი ამკობს. სამკვეთლო კარით გვერდით ნავს უკავშირდება.

მის თავზე სამალავია მოწყობილი. საკურთხეველის აფსიდის სამხრეთ კედელში გეგმაში წრიული ფორმის მოზრდილი ნიშაა, რომელსაც სარკმელი ანათებს. ძირითადი ნავი სამხრეთი კარით სტოას უკავშირდება, რომელსაც აღმოსავლეთით აფსიდა აქვს და ფასადის მხარეს სამმალიანი შესასვლელი გააჩნია. როგორც ამ არქიტექტურული ტიპის მკვლევარი ირ. ელიზბარაშვილი მიუთითებს, ზედა ვარძიის ტაძარი მრავალი ნიშნით იქცევეს ყურადღებას და უძრავლესი ორნამენტიანი ეკლესიებისაგან იმპოზანტურობითა თუ შესრულების არტისტიზმით გამოირჩევა [ელიზბარაშვილი, 1994, 13].

როგორც განხილული ძეგლების მიმოხილვაც ცხადყოფს ორნამენტიანი ეკლესიების არქიტექტურული ტიპის არსებით მახასიათებელს შიდა სივრცის საყრდენის მეშვეობით ორ არათანაბარ ერთეულად დაყოფის წესი წარმოადგენს. გეგმარების და შიდა სივრცის დანაწილების მიხედვით ორი ჯგუფი შეიძლება გამოიყოს. პირველია ორნამენტიანი სტრუქტურის მქონე ძეგლები, სადაც ნაგებობაში საყრდენებით გამიჯნული ორი ნავია. მთავარი ნავი შედარებით დიდი ზომისაა, ხოლო მომცრო გვერდით ნავი შეიძლება იყოს როგორც ჩრდილოეთ (შალაური, ბალიანთკარი, ბზიანა, ქილდა, ვანის წმინდა გი-

ორგი, მღვიმევი), ასევე სამხრეთ მხარეს (ობოლეთი, დანკალი, ვანის ბზინი). მეორე ჯგუფის ძეგლები სამნაწილიანი სტრუქტურისაა. მთავარი და გვერდითი ნავის გარდა სამხრეთით ნაგებობის მთელ სივრცეზე სტოა (ტაბაკინი, ახმეტა, ქოჩალო, ზედა ვარძია) ან იზოლირებული ნავია (ბაიზო).

ორნავიანი ეკლესიები მომცრო ზომის, გეგმის სწორკუთხედში ჩაწერილი აფსიდის მქონე ნაგებობებია. შვერილი აფსიდა მხოლოდ მღვიმევიშია. პირველი ჯგუფის ძეგლები წაგრძელებული სწორკუთხედის ფორმისაა, ხოლო მეორე ჯგუფის – გეგმაში კვადრატს უახლოვდება.

ორნავიან ეკლესიებში მთავარი და გვერდითი ნავი ერთმანეთისაგან მხოლოდ ერთი საყრდენით გამოიყოფა. გამონაკლისია ზედა ვარძია და ნეძინის “ბზინა”, სადაც ორი საყრდენია გამოყენებული. მთავარი ნავი ზომით ყოველთვის სჭარბობს გვერდითას, რომელიც შიდა სივრცის ორგანიზებაში დაქვემდებარებულ როლს ასრულებს. სარკმლების განლაგება, შესაბამისად ინტერიერის განათების ხასიათი, მთავარი ნავის მნიშვნელობის წარმოჩენას ემსახურება. ნაგებს კამაროვანი გადახურვა აქვს. პირველი ჯგუფის რამდენიმე ძეგლსა და მეორე ჯგუფის ძეგლებში გამბრჯენი თალები პილასტრებს ეყრდნობა; სხვა შემთხვევაში კონსოლებზეა დაფუძნებული. პილასტრის გამოყენება ანაწევრებს კედლის სიბრტყეს, თავისებურ გამომსახველობას ანიჭებს და შიდა სივრცის არქიტექტურული სახის განმსაზღვრელ ერთ-ერთ ფაქტორად გვევლინება. ამ მხრივ საყურადღებოა ახმეტის ღვთაებას ეკლესია, სადაც მთავარი ნავის კედლებზე დეკორაციული თაღებია გამოყენებული. საერთოდ, ორნავიანი ეკლესიების ინტერიერი სისადავით გამოიჩევა (გამონაკლისია ღვთაება, ზედა ვარძია).

ორნავიან ეკლესიებში გეგმარების სპეციფიკა ერთი პასტოფორიუმის მოწყობის შესაძლებლობას იძლევა. უმეტეს შემთხვევაში სათავსი საკურთხევლის ჩრდილოეთ მხარეს არის (შალაური, ბაღიანთკარი, ბზინა, ბაიზო, ახმეტა, ქოჩალო, ზედა ვარძია, მღვიმევი), იშვიათად სამხრეთით (ღართა). რიგ ძეგლებში სათავსი საერთოდ არ არის. პასტოფორიუმი უმეტესად სწორკუთხა გეგმისაა. აფსიდა აქვს ტაბაკინის, ღართას და მღვიმევის სათავსებს. შესასვლელი ძირითადად გვერდითი ნავიდან არის (შალაური, ბაიზო, ქოჩალო, ახმეტა),

ზოგჯერ კარი საკუთხეველის წინამდებარე სივრცეში იხსნება (ბზინა, ღართა). ტაბაკინსა და მღვიმეში კი ჩრდილოეთი სათავესი დაკავშირებულია როგორც საკუთხეველთან, ასევე გვერდით ნავთან.

ორნავიან ეკლესიაში ტაძარში შესასვლელი მოთავსებულია სამხრეთ და დასავლეთ, იშვიათად ჩრდილოეთ მხარეს (ტაბაკინი, ბზინა). პრიორიტეტი სამხრეთ შესასვლელს ენიჭება. საყურადღებოა, რომ მეორე ჯგუფის ძეგლებში სამხრეთ სტოაში ორ ან სამთადიანი შესასვლელია.

ექსტერიერში თითოეულ ნავს დამოუკიდებელი გადახურვა აქვს. პირველი ჯგუფის ძეგლებში სამფერდა, ხოლო მეორე ჯგუფის ძეგლებში ოთხფერდა გადახურვა გამოიყენება. გამონაკლისია ორფერდა სახურავი ზედა ვარძიაში, სადაც ასეთი გადაწყვეტა სამალავების არსებობამ განაპირობა.

აღსანიშნავია, რომ ორნავიანი ეკლესიების, ისევე როგორც უგუმბათო არქიტექტურის ტიპების, სამნავიანი და სამეკლესიანი ბაზილიკების მშენებლობა დაახლოებით თანადროულად მიმდინარეობდა. ამ ტიპის ძეგლებისათვის დამახასიათებელია სწორკუთხა გეგმა. უფრო მეტად გავრცელებულია გეგმაში ჩაწერილი აფსიდები. ისევე როგორც უმეტესი შვერილაფსიდიანი სამნავიანი ბაზილიკა, ასევე შვერილი აფსიდის მქონე ორნავიანი ეკლესიაც (მღვიმევი) დასავლეთ საქართველოში მდებარეობს. ორნავიანი ეკლესიების მეორე ჯგუფის ძეგლები ნაგებობის კონფიგურაციის მხრივ თანადროულ სამნავიან ბაზილიკებთან მსგავსებას ამჟღავნებს. ისინი კვადრატს მიახლოებული გეგმისაა. არსებითია, აგრეთვე, მათი სამნაწილიანობის გათვალისწინება. საგულისხმოა, რომ შიდა სივრცის ნაგებად დაყოფა ორივე ტიპის ძეგლებში საყრდენების საშუალებით ხორციელდება. ამასთან გამოიყოფა მთავარი და დაქვემდებარებული სივრცეები. როგორც სამნავიანი ბაზილიკის, ასევე ორნავიანი ეკლესიის არქიტექტურული სტრუქტურის ფარგლებში აღინიშნება ნავთა ურთიერთმიმართების დროისმიერი ცვლილებები. ორივე ტიპის ძეგლებში გამოიყენება პილასტრი. ინტერიერი სადაა. უმეტეს ნაგებობებში პრიორიტეტი სამხრეთ შესასვლელს ენიჭება.

სამნავიანი ბაზილიკები და ორნავიანი ეკლესიები მსგავსების მიუხედავად სრულიად განსხვავებული არქიტექტონიკის ნაგებობებია. პირველ შემთხვევაში გეგმა და სივრცული გადაწყვეტა არქიტექტურული ფორმების გაწონასწორების და ჰარმონიულობის პრინციპზეა

აგებული. ნაგებობაში არსებული მთავარი და დაქვემდებარებული ნაწილების ურთიერთმიმართება ერთიანი სივრცის შექმნას ემსახურება. საპირისპიროდ, ორნავიან ეკლესიაში ასიმეტრიულობის პრინციპია გადაწყვეტი, რაც კარგად იკითხება როგორც გეგმის (ერთი გვერდითი ნავი, ერთი პასტოფორიუმი), ასევე სივრცობივ-მოცულობით გადაწყვეტაში. გვერდითი ნავი ამ ძეგლებში დამატებით სივრცედ აღიქმება.

აღსანიშნავია, რომ ორნავიან ეკლესიებს გარკვეული საერთო ნიშნები სამეკლესიან ბაზილიკასთან ეძებნება. ორნავიან ეკლესიებში ფართოდ არის გავრცელებული ორ-სამ თაღიანი შესასვლელი, რომელიც სამეკლესიანი ბაზილიკებისათვის არის დამახასიათებელი. ისევე, როგორც ბევრ სამეკლესიან ბაზილიკაში, ორნავიან ეკლესიებშიც მხოლოდ ჩრდილოეთი სათავესია გამოყოფილი. პასტოფორიუმის საკურთხეველთან კარით დაკავშირების წესი ორივე ტიპის ძეგლებში გვხვდება. სამეკლესიან ბაზილიკებსა და ორნავიან ეკლესიებში პასტოფორიუმი უმეტესად უაფსიდოა.

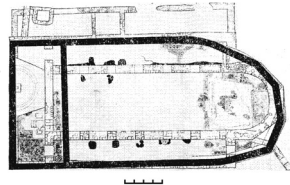
ამრიგად, ნაგებობის არქიტექტონიკის მხრივ ორნავიანი ეკლესიები საგრძნობლად განსხვავდება საქართველოს უგუმბათო არქიტექტურის ტიპებისაგან. ამ ტიპისთვის დამახასიათებელი ნაგებობის შიდა სივრცისა და გარე მასების ასიმეტრიული გააზრების პრინციპი უცნოა სამნავიანი თუ სამეკლესიანი ბაზილიკებისათვის და, საზოგადოდ, სხვა არქიტექტურული ტიპებისათვის.

დარბაზული ანუ ერთნავიანი ეკლესია

უგუმბათო არქიტექტურის ყველაზე მარტივი ტიპი, ერთნავიანი ანუ დარბაზული ეკლესია ქრისტიანულ ხუროთმოძღვრებაში ფართოდ გავრცელებული ტიპია. ის საქართველოშიც შუასაუკუნეების ხუროთმოძღვრების ისტორიის ყველა ეტაპზე შენდება [ჩუბინაშვილი, 1970:173-177, 279-288; შმერლინგი, 1948:11-122; შმერლინგი, 1955:139-168; ნ.ჩუბინაშვილი, 1976; ნ.ჩუბინაშვილი, 1987:57-74; ნ.ჩუბინაშვილი, შმერლინგი, 1948:47-54; ნ.ჩუბინაშვილი, 1988; ანდლულაძე, 1969:44-52; ბერიძე, 1942:41-48, 77-132; თაყაიშვილი, 1960; რჩეულიშვილი, 1948, 27-38; რჩეულიშვილი, 1963:167-182; ცინცაძე, 1963:57-106; დოლიძე, 1987, 26-56; ვაჩეიშვილი, 1997; ჯავახეთი, I, 2000, შიდა ქართლი, I, 2002, სილაგაძე, 2011 და სხვ.].

გემისა და არქიტექტურულ-კონსტრუქციული გადაწყვეტის სიმარტივემ ერთნავიანი ეკლესიის ხუროთმოძღვრული ტიპის ფართოდ გავრცელება განაპირობა. საქართველოში დარბაზული ეკლესიები ყველაზე მრავალრიცხოვანია. მათი გავრცელების არეალი საქართველოს მთელ ტერიტორიას მოიცავს. ისინი შენდება როგორც ბარში, ასევე მთიან რეგიონებში. მაგალითად, სვანეთში დარბაზული ეკლესია საეკლესიო ნაგებობის ერთადერთი ტიპია [დოლიძე, 1987:31]. შემორჩენილ დარბაზულ ნაგებობებში განირჩევა როგორც ცალკეული მაღალმხატვრული ნიმუშები, ასევე რიგითი ნაგებობები. ამჯერად მოკლედ მიმოვიხილავთ სხვადასხვა ეპოქისა და რეგიონის განსხვავებული გემარების რამდენიმე ნიმუშს.

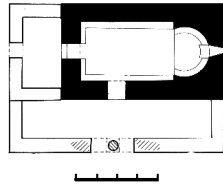
ბიჭვინთის ერთნავიანი ეკლესია IV საუკუნის პირველ მესამედშია აგებული აფხაზეთში. ის შესაძლოა 325 წლის ნიკეის I მსოფლიო საეკლესიო კრების მონაწილე ეპისკოპოს სპირაპოლიოის რეზიდენცია იყო [ციციშვილი, 1977:გვ. 100]. ეს ტაძარი IV საუკუნეშივე დაინგრა, სავარაუდოდ, დაიწვა კიდეც, რადგან არქეოლოგიური გათხრების დროს აღრიცხულია დანახშირებული ფენა. მის ადგილას შემდგომ სამნავიანი ბაზილიკა აშენდა. ბიჭვინთის დარბაზული ეკლესიის სამშენებლო მასალად ქვის კვადრები გამოყენებული. შემორჩენილი მონაცემების მიხედვით წარმოადგენდა

წარმოდგენილი გეგმარების შენობას, რომელსაც აღმოსავლეთით ნახევარწრიული შვერილი აფსიდა გააჩნდა.

ნოქალაქევის დარბაზული ეკლესია მდებარეობს სამეგრელოში, სენაკის მუნიციპალიტეტში, ძველ ნაქალაქარ ნოქალაქევის ტერიტორიაზე. აღმოჩნდა არქეოლოგიური გათხრების შედეგად ნოქალაქევის ორმოცმოდრეკიანი ეკლესიის სამხრეთით. მისი აგების სავარაუდო თარიღია V-VI საუკუნეები [ზაქარაია, 1987, გვ.47-86]. შემორჩენილია საძირკველი და კედლების ფრაგმენტები. აფსიდის მქონე სწორკუთხა ნაგებობაა. პასტოფორიები არ არის. აღსანიშნავია, რომ სამხრეთ კედელში აღმოჩენილია კერამიკული მილი, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ აქ სანათლავე ემბაზი იყო განთავსებული.

მოსაბრუნის დარბაზული ეკლესია შიდა ქართლში, ახალგორიდან 2-3 კოლომეტრის დაშორებით. აგებულია VI-VII საუკუნეებში [მეფისაშვილი, ცინცაძე, 1975, 13-14]. ნაწილობრივ დაზიანებულია,

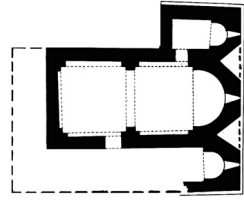
განსაკუთრებით სამხრეთი და დასავლეთი მხარე. ეკლესია ნაგებია თანაბარი ზომის რიყის ქვებით, რომლებიც წყობის ჰორიზონტალურ რიგებს ქმნის.

ეკლესია გეგმაში წარმოდგენილი ფორმის ნაგებობაა ჩახაზული ნალისებური აფსიდით, რომელსაც ქვის წრიული ჩამოსაჯდომი შემოუყვება. აფსიდაში ნიშები არ არის. ეკლესიას პასტოფორიუმები არ გააჩნია. გაჭრილია თითო სარკმელი აღმოსავლეთით (აფსიდის) და სამხრეთით. დასავლეთი და სამხრეთი შესასვლელები იხსნება პორტიკებში, რომლებიც ერთმანეთისაგან კედლითაა გამოიჯნული. სამხრეთ პორტიკს ორთაღიანი შესასვლელი აქვს შუაში წრიული ბურჯით, ხოლო დასავლეთისას მხოლოდ კარი. ნაგებობა გამოირჩევა მაღალი პროპორციებით. ექსტერიერში ორკალთა სახურავი, ხოლო პორტიკებს დამოუკიდებელი ცალფერდა სახურავები აქვს. დეკორატიული მორთულობა არ არის. ფასადების მხატვრულ იერსახეს რიყის ქვების მოწესრიგებული წყობა და მოცულობითი ფორმების ურთიერთშეთანხმება ქმნის.

ყვარშა მდებარეობს ჯავახეთში, ახალქალაქის მუნიციპალიტეტში. აგებულია VII-VIII საუკუნეების მიჯნაზე [ნ.ჩუბინაშვილი, 64

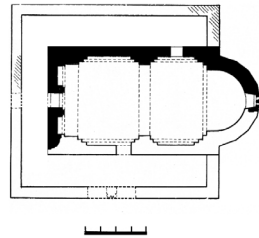
1976,39-43]. ნაგებია კარგად გათლილი ქვის კვადრებით. საკმაოდ არის დაზიანებული, შემოცლილია პერანგის დიდი ნაწილი.

ყვარშა სწორკუთხა გეგმარების ნაგებობაა ჩახაზული აფსიდით, რომელიც აღმოსავლეთ ფასადზე ნიშებით გამოიყოფა. ინტერიერში აფსიდის ნიშები არ აქვს. საკუთრივ მლოცველთა დარბაზი წაგრძელებული გეგმარებისაა. გრძივი კედლების ცენტრში პილასტრებია, რომლებიც გამბრჯენ თაღს იჭერს. საკურთხევლის ჩრდილოეთ მხარეს აფსიდიანი სამკვეთლოა, რომელიც კარის საშუალებით აფსიდის წინა არეს უკავშირდება. ეკლესიის სამხრეთით სტოა უნდა ყოფილიყო. მისი მხოლოდ აღმოსავლეთი აფსიდაა შემორჩენილი. ნაგებობის დასავლეთით დადასტურებული ნაშთები იმაზე მიუთითებს, რომ სტოას გაგრძელებაზე დასავლეთი მინაშენი იყო.

ექსტერიერში ნაგებობის პირვანდელი სახის აღდგენა ჭირს, რადგენ სამხრეთი და დასავლეთი მინაშენები მორღვეულია. მლოცველთა დარბაზს ორკალთა სახურავი ექნებოდა, ხოლო მინაშენებს ცალფერდა. ფასადებს შორის გამოირჩევა აღმოსავლეთი ფასადი, რომელზეც ორი სამკუთხა ნიშაა. ეკლესიის ჩრდილოეთ მხარეს სამკვეთლო სწორკუთხა მოცულობით ფორმას ქმნის.

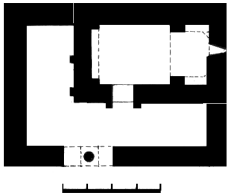
ქუსირეთის დარბაზული ეკლესია მდებარეობს შიდა ქართლის მთიან რეგიონში სოფლის განაპირას. აგებულია VIII-IX საუკუნეებში [მეფისაშვილი, ცინცაძე, 1975, 30-33]. მოღწეულია ნანგრევების სახით. ძირითადად შემორჩენილია ჩრდილო-აღმოსავლეთი და ნაწილობრივ დასავლეთი კედლები. ნაგებია ქვის კვადრებით.

გეგმაში წარმოადგენს წაგრძელებულ სწორკუთხა დარბაზს აღმოსავლეთით შეერილი მრავალწახნაგა აფსიდით. სამი მხრით გარშემოსავლელი შემოუყვება, რომლის ფრაგმენტებია შემორჩენილი. თავად დარბაზი წაგრძელებული ფორმისაა და პილასტრების ერთი წყვილით გრძივი კედლები ორ მონაკვეთად იყოფა. პილასტრებია ასევე დასავლეთი შესასვლელის ორივე მხარეს. ისინი ერთმანეთს ოდნავ ტეხილი თაღებით უკავშირდება, რაც ინტერიერის თავისებურ მხატვრულ გადაწყვეტას ქმნის. ეკლესიას პასტოფორიუმები არ აქვს. ასევე არ არის ნიშები აფსიდაში.

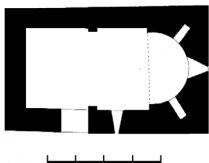
ეკლესიაში შემორჩენილია მხოლოდ საკურთხევლის სარკმელი, რომელიც ორიგინალურად არის გადაწყვეტილი. ინტერიერის მხრიდან დიდი თაღოვანი ფორმაა, რომელშიც შეწყვილებული ორი ღიობია. მათ ისეთივე ტენილი (ისრულის მსგავსი) ფორმა აქვთ, როგორც თაღებს კედლებზე. დარბაზში შესასვლელი სამი მხრიდან გარშემოსასვლელის სამივე ნაწილში იხსნება. თავად გარშემოსავლელს კი ორი შესასვლელი უნდა ჰქონოდა დასავლეთი და სამხრეთი მხრიდან, ამათგან სამხრეთით ორთაღიანი. მორთულობის და ექსტერიერის გადაწყვეტის შესახებ ცუდი დაცულობის გამო მონაცემები მწირია.

აჩაბეთის წმინდა ესტატეს სახელობის ეკლესია მდებარეობს შიდა ქართლის მთიან რეგიონში სოფლის განაპირას. აგებულია VIII-IX საუკუნეებში [მეფისაშვილი, ცინცაძე, 1975, 104-106]. შემორჩენილია დაზიანებული სახით. ნაგებია რიყის ქვით და ტუფით.

სწორკუთხა გეგმარების ნაგებობა გამორჩეულია იმით, რომ აღმოსავლეთით სწორკუთხა საკურთხეველი გააჩნია. კონქი ორი ტრომპის საშუალებით ამოღის. საკურთხევლის წინ ორი შევრილი პილასტრია, რომლებზეც სატრიუმფო თაღია დაფუძნებული. საკურთხევლის სამხრეთ კედელში მცირე სწორკუთხა ნიშაა. პასტოფორიუმები არ არის. ნათდება ეკლესია სამი, აღმოსავლეთი, სამხრეთი და დასავლეთი, სარკმელის საშუალებით. შესასვლელი მხოლოდ სამხრეთი მხრიდანაა. გარედან ეკლესიას ორფერდა სახურავი ჰქონდა. აღმოსავლეთ ფასადზე სარკმლის თავზე წრეში ჩასმული რელიეფური ჯვარია. მის მარცხნივ ცხოვრების ხის გამოსახულების ფრაგმენტები და რამდენიმე ასომთავრული ასო განირჩევა. ნაგებობას სამხრეთი და დასავლეთი მხრიდან ჰქონდა მინაშენები, რომელთა მხოლოდ ნაშთები შემორჩა. სამხრეთით ორნაწილიანი შესასვლელი უნდა ყოფილიყო შუაში წრიული ბურჯით.

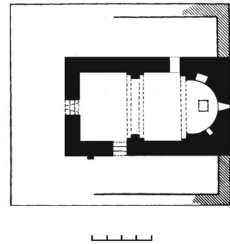
მაჩხანის ეკლესია მდებარეობს თბილისის ახლოს, დიღომის ხეობაში, სოფელ წოდორეთის მახლობლად. აგებულია IX საუკუნის შუა ხანებში [ჩუბინაშვილი, 1970, 173-177]. აქვს სამშენებლო წარწერა, რომელშიც მოხსენიებულია ვინმე ემირი ჰომად კიტრისძე. შემორჩენილია დაზიანებული სახით. ნაგებია შირიმის კვადრებით.

ნახმარია რიყის ქვაც. წყობაში ჰორიზონტალური რიგები არ არის დაცული.

გეგმაში წარმოადგენს სწორკუთხედს ჩაწერილი ნახევარწრიული აფსიდით. ორი მცირე სწორკუთხა ნიშა მოთავსებულია აფსიდის კედლებში. პასტოფორიუმები არ არის. ტაძარი ნათდება ორი, აღმოსავლეთი და სამხრეთი სარკმელით. შესასვლელი ერთია სამხრეთი მხრიდან. დარბაზის გრძივ კედლებში სადა პილასტრებია, რომლებსაც გამბრჯენი თალი ეფუძნება. გარედან ორფერდა სახურავია. ფასადებზე უსისტემოდ გაბნეულია რამდენიმე რელიეფური ქვა ხელის მტევნის, ჯვრების გამოსახულებით. კარნიზს მცირე თაღედის მწკრივი ამშვენებს. ასომთავრული წარწერებია სამხრეთი კარის და აღმოსავლეთი სარკმლის თავზე. აღსანიშნავია, რომ პირველ მათგანში ქართული ასოების ცენტრში არაბული ტექსტია.

ქემერთის წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესია მდებარეობს შიდა ქართლში. მდინარე ლიახვის ხეობაში ცხინვალის მახლობლად. აგებულია IX-X საუკუნეებში [მეფისამშვილი, ცინცაძე, 1975, 44-56]. ნაწილობრივ დაზიანებულია, განსაკუთრებით გარშემოსავლელი. ნაგებია ქვის კვადრებით.

სწორკუთხა ნაგებობას აქვს გეგმაში ჩაწერილი ნახევარწრიული აფსიდა, რომელსაც კედლებში ორი სხვადასხვა ზომის ნიშა გააჩნია. პასტოფორიუმები არ არის. ტაძარს ოთხი სარკმელი ანათებს, თითო აღმოსავლეთ და დასავლეთ, ორი სამხრეთი მხრიდან. შესასვლელი სამია: ჩრდილოეთი, დასავლეთი და სამხრეთი. ამასთან, ჩრდილოეთი კარი აღმოსავლეთითაა გადაწეული და აფსიდის წინ იხსნება, რაც ხშირად გვხვდება საეკლესიო ნაგებობებში. დარბაზის გრძივი კედლების ცენტრში ორსაფეხურიანი პილასტრებია, რომლებიც გამრჯენ თაღს იჭერს. გადახურვა კამაროვანია. ექსტერიერში ორფერდა სახურავია. შეთეთრების მიუხედავად ფასადებზე განირჩევა ჯვრებისა და ფიგურალური კომპოზიციების ფრაგმენტები (სამხრეთ ფასადზე). სარკმელებს მოჩუქურთმებული თავსართები აქვს.

ფეკრაშენის ეკლესია მდებარეობს თურქეთის ტერიტორიაზე, ჩილდირის ტბის მახლობლად. აგებულია X საუკუნის ბოლო მე-

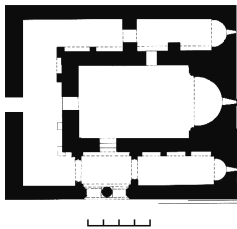
ოთხედში [ბერიძე, 1981, 168-169; ნ.ჩუბინაშვილი, 1976, 56-58]. დაზიანებული სახით შემორჩა. აგებულია თლილი ქვით. ტაძარი გეგმაში

სწორკუთხა ფორმის ნაგებობაა ჩახაზული აფსიდით. საკურთხევლის ორივე მხარეს მცირე უაფსიდო პასტოფორიუმებია. ამ სათავსებში შესასვლელი უშუალოდ აფსიდის კედლებშია გაჭრილი. ბემა არ არის. ნაგებობის სამხრეთით მთელ სიგრძეზე ეკვდერია აღმოსავლეთით აფსიდით. ინტერიერში დარბაზის გრძივ კედლებზე ორ-ორი პილასტრია, რომელთა შორის

დეკორატიული თაღებია. პილასტრის კაპიტელები ორნამენტული მოტივებითაა შემკული. სარკმლები შემორჩენილია აღმოსავლეთ (საკურთხევლის, პასტოფორიუმების, ეკვდერის) და დასავლეთ მხარეს. შესასვლელი მხოლოდ სამხრეთიდანაა. ეკვდერის და უშუალოდ დარბაზის კარები ერთმანეთის პირდაპირაა გაჭრილი. აღმოსავლეთ ფასადზე გეგმაში სამკუთხა ორი ნიშაა. ფექრაშენის ტაძარში ყველაზე მნიშვნელოვანია პასტოფორიუმების მოწყობის მცდელობა. აღსანიშნავია, რომ X-XI საუკუნეებში ამგვარი გადაწყვეტა სხვა ძეგლებშიც გვხვდება, მაგალითად ოთხთაეკლესიის, პარხალის იოანე ნათლისმცემლის, ზემო ყარაბულახის დარბაზულ ეკლესიებში [ნ.ჩუბინაშვილი, 1976, 57].

ღოდოთის ცხრაკარა მდებარეობს შიდა ქართლში, ცხინვალის 8 კილომეტრში, მდინარე ფრონეს ხეობაში, სოფლიდან დაშორებით,

მთის ფერდზე. თარიღდება X-XI საუკუნის დასაწყისით [მეფისაშვილი. ცინცაძე. 1975, 58-64]. ნანგრევების სახით მოაღწია. ნაგებია კარგად გათლილი კვადრებით. წარმოადგენს დარბაზულ ეკლესიას სამხრეთი გარშემოსავლელით, რომელიც X საუკუნის ტაძარს XI საუკუნის დასაწყისში მიაშენეს. თავად დარბაზული სივრცე და საკურთხევლის აფსიდა გეგმის სწორ-

კუთხედშია მოქცეული. ჩრდილოეთი კარი სამკვეთლოში იხსნება, რომელსაც წაგრძელებული ფორმა, აფსიდა და დასავლეთით გარშემოსავლელთან დამაკავშირებელი კარი აქვს. დასავლეთი და სამხრეთი კარები გადის გარშემოსავლელში, რომლის სამხრეთი მონაკვეთის აღმოსავლეთი ნაწილი აფსიდიდან სათავსოს წარმოადგენს.

გარშემოსავლელის კამაროვანი გადახურვის გამბრჯენი თაღები სპეციალურად აგებულ შვერილებს ეფუძნებოდა. ტაძარში შესასვლელი ორია – დასავლეთით კარია, სამხრეთით ორმალიანი ღიაღია შუაში სვეტით.

ღოდოთის ტაძარი გამოირჩევა წარწერების სიუხვით. სამხრეთით კარის ტიმპანზე მოხსენიებულია ეკლესიის ამგები ივანე ტბელი. ძეგლზე ასევე დადასტურებულია მდიდრული დეკორაციული მორთულობა, რომელშიც მცენარეული მოტივები დახვეწილად არის შერწყმული გეომეტრიულ ფორმებთან.

ღარკვეთის წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესია მდებარეობს ჭიათურიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთით ამავე სახელწოდების სოფელში. აგებულია X-XI საუკუნეების მიჯნაზე, რასაც ადასტურებს სამხრეთი ფასადის წარწერა [შპერლინგი, 1963, 183-196]. შემორჩენილია დაზიანებული სახით. მონგრეულია ჩრდილოეთი სათავსი. ნაგებია თლილი ქვის მომცრო ზომის კვადრებით. გეგმაში წარმოადგენს სწორკუთხა ნაგებობას ჩახაზული აფსიდით. ჩრდილოეთით ჰქონდა სამკვეთლო. დასავლეთ და სამხრეთ მხარეს მინაშენები ძეგლის აგების მომდევნო ხანისაა. აფსიდას არ აქვს ბემა, არც ნიშები. დარბაზის სიგრძივ კედლებზე თითო პილასტრია, რომელსაც გამბრჯენი თაღი ეყრდნობა. გადახურვა კამაროვანია.

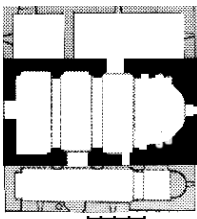

ტაძარს სამი სარკმელი ანათებს (აღმოსავლეთი, დასავლეთი, სამხრეთი). აღსანიშნავია აღმოსავლეთი სარკმლის ფორმა, რომელიც ორნაწილიანია, შუაში მცირე სვეტით. შესასვლელი სამი, სამხრეთი, დასავლეთი და ჩრდილოეთი მხრიდანაა. ეს უკანასკნელი უფრო მომცრო ზომისაა და როგორც ჩანს ჩრდილოეთ სათავსში გამავალ კარს წარმოადგენდა. აღმოსავლეთ ფასადზე გამოირჩევა სარკმელი თავისი ფორმითა და გაფორმებით. შეწყვილებულ სარკმელებს ორთაღოვანი სათაური ამკობს. შუაში ტოლმკლავა ჯვარია გამოსახული. თვით მცირე სვეტი წრეში ჩასმული ჯვრებითაა შემკული. სამხრეთი ფასადი უფრო მდიდრულადაა მორთული. ძირითადად აქცენტირებულია ღიობები. კარის არქიტრაჟზე ტალღოვანი ფორმაა გამოსახული, რომლის ორივე მხარეს ჯვრებია. ფასადზე ასიმეტრიულად სამი რელიეფიანი ქვაა ჩასმული (ჯვრები, “სოლომონის ბეჭედი”). სარკმლის მოჩარჩოება დაბალ რელიეფშია შესრულებული. მის ორივე მხარეს

ასიმეტრიულად დეკორატიული კვადრატი და წრეა გამოსახული. დასავლეთ ფასადზე მორთულობა ძირითადად კედლის ზედა ნაწილშია კონცენტრირებული. ამდენად შესასვლელის თავზე არქიტრავი სადაა. სარკმელს მდიდრული მოჩარჩოება აქვებს. ჩრდილოეთი ფასადი მორთულობას მოკლებულია.

აღსანიშნავია ორნაწილიანი სარკმლის ფორმა და ორნამენტული გაფორმება, რომელიც თავისი გრაფიკულ-სიბრტყობრივი ხასიათით უახლოვდება X საუკუნის დასასრულის და XI საუკუნის დასაწყისის ისეთ ძეგლებს, როგორცაა კაცხი, სავანე, ეხვევი [შმერლინგი, 1963, 183-196].

ხცისის ნათლისმცემლის სახელობის ეკლესია მდებარეობს ქართლში, ხაშურის მუნიციპალიტეტის სოფელ ხცისიდან ორიოდე კილომეტრის დაშორებით შემადგენულ ადგილზე. აგებულია 1002

წელს. აღმოსავლეთი ფასადის წარწერაში მოხსენიებულია მეფე ბაგრატ III-ის და დედოფალ გურანდუხტის დახლოებული პირი ანანია მთავარეპისკოპოსი [შმერლინგი, 1955, 139-168]. ტაძარი თლილი ქვით არის ნაგები. ტაძარზე 2008 წლისთვის დასრულდა სარესტავრაციო სამუშაოები.

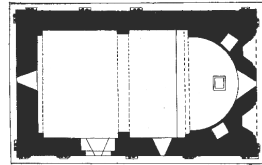
ხცისის ტაძარი წარმოადგენს დარბაზულ ეკლესიას ჩახაზული აფსიდით, ჩრდილოეთი და სამხრეთი მინაშენებით. ჩრდილოეთი მინაშენი უფრო მოკლეა და გეგმაში სწორკუთხა მოხაზულობა აქვს. გადახურულია ორ გამბჯენ თაღზე დაფუძნებული კამარით. სავარაუდოდ ეს სათავსო სამკვეთლოს ფუნქციას ასრულებდა. მის დასავლეთით უფრო გვიანი მინაშენიც არსებობდა. სამხრეთი ეკვდერი მთელ სიგრძეზეა. მის აღმოსავლეთ მონაკვეთში გეგმაში კვადრატული აფსიდიანი სათავსია გამოყოფილი. შესასვლელი თაღოვანი უნდა ყოფილიყო. თავად დარბაზი წავრძელებული გეგმარებისაა. საკურთხევლის აფსიდაში ოთხი ნახევარწრიული ნიშაა. გრძივ კედლებზე ორ-ორი მასიური პილასტრია, რომელთა შორის ერთგვარი უბეებია. დარბაზში კარი სამია. აქედან ჩრდილოეთი სამრეკლოში გადის, ხოლო სამხრეთი ეკვდერში.

აღმოსავლეთ ფასადზე სამი თალით შექმნილი კომპოზიციანია. სარკმლის მოჩარჩოება და სამი რელიეფური ჯვარი ასიმეტრიულადაა განლაგებული, რაც ცნოველხატული სტილის დამახასიათებელ

მიდგომას ავლენს. ამავე ფასადზეა ორი გრიფონისა და ორი ცხოველის გამოსახულებები, რომლებიც ერთმანეთის პირისპირაა განლაგებული. დასავლეთ ფასადზე ასევე სამი თაღია. განაპირა თაღები განსხვავებული ზომისაა. შუა თაღში მდიდრულად ორნამენტირებული სარკმელია. პილასტრების ბაზებზე გამოსახულია ლომი და ირემი, ასევე გველეშაპი და ჯიხვი.

ხცისის ტაძარი თავისი არქიტექტურული გადაწყვეტით (ორ-ორი ღრმა ნიშა აფსიდაში, პილასტრებით შექმნილი უბეები, სამკვეთლოს მოწყობა) და განსაკუთრებით დეკორატიული მორთულობის სიუხვით იქცევს ყურადღებას.

წეროვანის სამების ეკლესია მდებარეობს ქართლში, მცხეთის მუნიციპალიტეტში, მუხრანის ველის სამხრეთით, ამავე სახელწოდების სოფელში. აგებულია XI საუკუნის I მესამედში [ნ.ჩუბინაშვილი, 1976]. ნაწილობრივი დაზიანებებით შემორჩა. ნაგებია თლილი ქვით. ეს არის სწორკუთხა გეგმარების ნაგებობა უბემო აფსიდით. პასტოფორიუმები არ აქვს. აფსიდის კედლებში ორი ნიშაა. დარბაზის გრძივ კედლებში თითო პილასტრია.

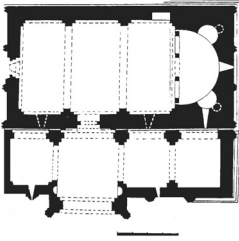

ინტერიერს ოთხი სარკმელი ანათებს. აღმოსავლეთი და დასავლეთი მხრიდან თითო, სამხრეთიდან ორი. შესასვლელი სამხრეთიდანაა. ჩრდილოეთი, აფსიდასთან ახლოს გაჭრილი, კარი ამოშენებულია.

აღმოსავლეთ ფასადს განიერი თალი შემოუყვება, რომელშიც მოქცეულია ორი ნიშა და მათ შორის მდებარე სარკმელი სწორკუთხა მოჩარჩოებით. დასავლეთი ფასადის ზედა მონაკვეთის ცენტრში თაღია, რომლის თავზეც რელიეფური ჯვარია. თაღის შიდა ველზე სარკმელია გაჭრილი. თაღის შემომწერი ლილვები ჰორიზონტალურად იშლება საპირისპირო მიმართულებით კედლის კიდებამდე და შემდეგ ქვევით ეშვება. ჩრდილოეთი და სამხრეთი ფასადები ოთხ-ოთხი თაღითაა გაფორმებული.

წეროვანის ეკლესიაში ყურადღებას იმსახურებს აღმოსავლეთ ფასადზე ნიშების და ოთხივე ფასადზე დეკორატიული თაღების მოტივის გამოყენება. განსაკუთრებით საინტერესოა დასავლეთი ფასადის გადაწყვეტა.

სავანეს წმ. გიორგის სახელობის ეკლესია მდებარეობს იმერეთში, ყვირილას ხეობაში, საჩხერედან სამხრეთ-აღმოსავლეთით ექვ-

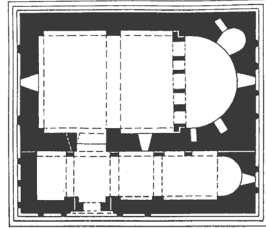
სი კილომეტრის დაშორებით. აგებულია 1046 წელს [ბერიძე, 1942, 77-132]. ნაწილობრივი დაზიანებებით შემორჩა. ნაგებია თლილი ქვის კვადრებით. წარმოადგენს გეგმაში სწორკუთხა ნაგებობას ჩაწერილი აფსიდით და სამხრეთ მხარეს მთელ სიგრძეზე მინაშენით, რომელიც ტაძრის შემდეგ XI საუკუნეშივე ააგეს. საკურთხეველის აფსიდას ბემა და პასტოფორიუმები

არ აქვს. მის კედლებში ორი მაღალი, გეგმაში ნახევარწრიული ნიშაა, რომლებსაც მცირე თაღები აქვს. აფსიდის წინ სამმალიანი კანკელია. დარბაზის გრძივ კედლებში მდებარე ორ-ორ პილასტრს გამბრჯები თარები ეფუძნება. პილასტრებს შორის კედლებზე თანაბარი ზომის დეკორაციული თაღებია, სამ-სამი თითო მხარეს. ჩრდილოეთი კედლის აღმოსავლეთ მონაკვეთში ღრმა სწორკუთხა ნიშაა. ტაძარი ხუთი სარკმლით ნათდება. თითო აღმოსავლეთ და დასავლეთ, სამი სამხრეთ მხარესაა. შესასვლელია სამხრეთი და დასავლეთი მხრიდან. სამხრეთის კარი მინაშენში გადის, რომელიც საქალბო უნდა იყოს. მასაც კამაროვანი გადახურვა გააჩნია, რომელიც სამ-სამ პილასტრს ეფუძნება. აღმოსავლეთით აფსიდა არ არის. განიერი თაღოვანი შესასვლელი სამხრეთი ფასადის დასავლეთ მონაკვეთშია მოწყობილი.

აღმოსავლეთ ფასადზე სამი თაღის კომპოზიციანია, რომელთაგან შუა მაღალია. მის მიერ შემოსაზღვრული კედლის სიბრტყის ზედა ნაწილში რელიეფური ჯვარია. მის ქვევით, ცენტრში თაღოვანი სათაურით და ორი ვარდულით გაფორმებული სარკმელია. თაღები ლილვებითაა შედგენილი და დეკორაციული ელემენტებით შემკული კაპიტელები და ბაზისები გააჩნია. თაღებს ზევით კეხთან რელიეფური ვარდულია. ამ ფასადზე, ისევე როგორც ტაძრის სხვა კედლებზე ლავარდანი მცენარეული მოტივებითაა გაფორმებული. დასავლეთი ფასადსაც სამმაგი თაღედი ამკობს. შუა თაღში დეკორაციული მოჩარჩოების და სათაურის მქონე სარკმელი, ასევე მდიდრულ პორტალიანი შესასვლელია. კეხთან ლომის რელიეფური გამოსახულებაა. სამხრეთ ფასადზე დასავლეთის მსგავსად გაფორმებული სარკმლები იქცევენ ყურადღებას. ჩრდილოეთი ფასადი სადაა.

სავანეს ტაძარში ყურადღებას იქცევს სამხრეთი მინაშენი და ფასადების მდიდრული მორთულობა.

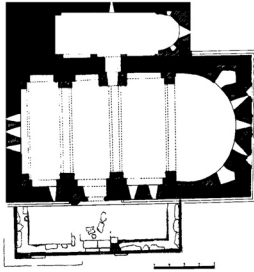
მაღალანთ ეკლესია მდებარეობს ქართლში, კასპის მუნიციპალიტეტის სოფელ წინარეხის მახლობლად, მდინარე კაკუთურას მარცხენა ნაპირზე. აგებულია XII საუკუნის დასასრულს [ბერიძე, 1959, 205-220]. აღენიშნება მცირე დაზიანებები. აგებულია თლილი ქვით. სწორკუთხა გეგმარების ნაგებობას სამხრეთით მთელ სიგრძეზე მიუყვება ეკვდერი. საკურთხევლის აფსიდა გეგმის სწორკუთხედშია ჩაწერილი. მის შიდა კედელში ერთი ღრმა, ნახევარწრიული ნიშა და ორი მცირე თახჩაა. ბემა და პასტოფორიუმები არ არის. დარბაზის გრძივ კედლებზე მსოლოდ ერთი წყვილი პილასტრია, რომელსაც გამბრჯენი თაღი ეფუძნება. ინტერიერი ოთხი, აღმოსავლეთით და დასავლეთით თითო, სამხრეთით ორი სარკმლით ნათდება. წაგრძელებული ფორმის კამაროვანი გადახურვის მქონე ეკვდერს აღმოსავლეთით აფსიდა აქვს. ტაძრის შესასვლელის წინ დარბაზის კარია გაჭრილი.

აღმოსავლეთ ფასადზე სამთაღოვანი კომპოზიციაა. კიდურა მხარეები ძირს ლილვების კონად ეშვება. შუა თაღში მდიდრული ჩუქურთმით შემკული სარკმელია. გარშემოყოლილი ლილვები შუაში ერთმანეთს უერთდება შემდეგ კი ქვემოთ ეშვება და ცენტრალურ ღერძს ქმნის. ფასადის ზედა მონაკვეთი ორფერდა გადახურვის მოჩუქურთმებული ლავგარდანის და ჰორიზონტალური დეკორაციული ზოლით სამკუთხედს ქმნის. ზედა კენში მოჩუქურთმებული წრიული სარკმელია. მის ქვემოთ ორ ფილაზე ასომთავრული წარწერა და წრეში ჩასმული ჯვარია გამოსახული. ეკვდერის აღმოსავლეთ კედელზე სარკმლის მოჩარჩოება საკურთხევლის სარკმლის მსგავსია, თუმცა უფრო დამჯღარი პროპორციები აქვს. დასავლეთ ფასადზეც სამშავი თაღედია შუაში სარკმლით. თაღედი აღმოსავლეთთან შედარებით ბევრად მაღალია. სამხრეთ ფასადზე მთავარი კორპუსის გვერდით ცალქანობიანი ეკვდერი ქმნის დამატებით მოცულობას, რომელშიც შესასვლელი ორკალთა გადახურვით არის აქცენტირებული. ფასადის დეკორაციულ გადაწყვეტას თაღედი და ღიადების მოჩარჩოება ქმნის. ჩრდილოეთი ფასადი სადაა. მას, მხოლოდ ტაძრის მოჩუქურთმებული ლავგარდანი ამკობს.

მაღალანთ ეკლესია გამოირჩევა მაღალი პროპორციებით. აღსანიშნავია სამხრეთი ეკვდერის შესასვლელის აქცენტირების წესი, თაღებით და მაღალი დონის ჩუქურთმით გაფორმებული ფასადები.

გუდარების ტაძარი მდებარეობს ქვემო ქართლში, თეთრიწყაროს მუნიციპალიტეტში, ადმინისტრაციული ცენტრიდან ჩრდილოეთით 7-8 კილომეტრის დაშორებით არსებულ

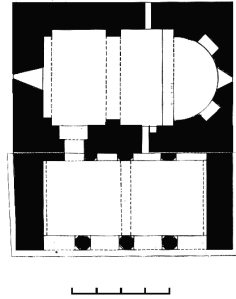
სამონასტრო კომპლექსში. გალავნის შიგნით ეკლესიის გარდა შემორჩენილია 1272 წელს აგებული საქართველოში უძველესი სამრეკლო და სასახლის ნანგრევები. ტაძარი აგებულია რუსუდანის მეფობის დროს (1222-1245). წარწერაში მოხსენიებულია ზურთმოდგარი ჭიჭაპორიძე [ნ.ჩუბინაშვილი, 1987, 57-74]. ეკლესიამ გარკვეული დაზიანებებით

მოაღწია. მონგრეულია სამხრეთი პორტიკი. ნაგებია თლილი ქვით. გეგმაში წარმოადგენს სწორკუთხა ნაგებობას ჩახაზული აფსიდით. ჩრდილოეთით წაგრძელებული, აფსიდიანი მინაშენი აქვს, სამხრეთით პორტიკი. აფსიდის კედელში ორი ღრმა ირეგულარული ფორმის ნიშაა. ბემა და პასტოფორიუმები არ არის. შემორჩენილია თავდაპირველი კანკელი. დარბაზის გრძივ კედლებში ორ-ორი პილასტრია. მათზე გამბრჯენი თაღებია დაფუძნებული. ტაძარი საკმაო კარგად ნათდება. აღმოსავლეთით და დასავლეთით სამ-სამი სარკმელია. შესასვლელი სამხრეთიდანაა. მის მოპირდაპირედ არსებული კარი ჩრდილოეთ სათავსში გადის.

აღმოსავლეთ ფასადზე კუწუბებით და კოპებით მორთული ორი ღრმა ნიშაა, ხოლო ცენტრში ჯვრის, სარკმლის მოჩარჩოებით, კოპით და ორი რომბით შედგენილი მთავარი ღერძის მოტივია წარმოდგენილი. დასავლეთი ფასადი უფრო სადაა. სამხრეთით პორტიკი მორღვეულია და სახეშეცვლილია. ჩრდილოეთი მინაშენი დამოუკიდებელ მოცულობით ფორმას ქმნის.

გუდარების ეკლესიაში საგულისხმოა ჩრდილოეთი სათავსისა და სამხრეთი პორტიკის არსებობა. გამოირჩევა ფასადების გაფორმება. განსაკუთრებით აღსანიშნავია აღმოსავლეთი ფასადის კომპოზიცია, რომელშიც გუმბათიანი არქიტექტურის, კერძოდ, სამთავისის, იკორთასა თუ ქვათახევისთვის, სახასიათო მთავარი ღერძის მოტივი, დარბაზული ეკლესიის სპეციფიკას არის მისადაგებული.

სხალტის “კვირაცხოველი” მდებარეობს მცხეთის მუნიციპალიტეტში, მუხრანის ველის სამხრეთით, მთის ფერდზე. საამშენებლო მხედრული წარწერის მიხედვით აგებულია 1667 წელს სახლთუხუცეს შიოს შვილის, ივანე ზედგენიძის მიერ [ბერიძე, 1994, 43-45]. კარგად არის შემორჩენილი. ნაგებია ქართული აგურით. სტოაში აგურის რიგს ენაცვლება ღულაბის სქელი ფენა, რაც წყობას თავისებურ იერს ანიჭებს. გეგმაში წარმოადგენს სწორკუთხა ნაგებობას ჩაწერილი აფსიდით. პასტოფორიუმები არ არის. აფსიდაში ორი სწორკუთხა ნიშია. გრძივი კედლები აგურისავე პილასტრებით ორ თანაბარ მონაკვეთად იყოფა. კამარა, ისევე როგორც თაღები მცირედ შეისრულია. ინტერიერი ნათდება ორი, აღმოსავლეთი და დასავლეთი სარკმელებით. ერთი შესასვლელია სამხრეთიდან, რომელიც სტოაში გადის.

თავად სტოა ტაძრის მთელ სიგრძეზეა. ის ღია ტიპისაა, ოთხი შეისრული თაღი და სამი რვაწახნაგა ბურჯი გააჩნია. კიდურა დასავლეთი თაღი დანარჩენებზე განიერია. ამ ხერხით ხაზგასმულია ის, რომ ტაძარში შესასვლელი მის გასწვრივ მდებარეობს. აღსანიშნავია, რომ ბურჯების კიდეებსა და თაღებს რელიეფებით შემკული ქვის ლილვები შემოუყვება. მათ ამ ეპოქისათვის სახასიათო ერთგვარონება ახასიათებს, თუმცა უდაოდ რიგიანი ოსტატის ნახელავია. ნაგებობის ყველა ფასადი სადაა, მხოლოდ სამხრეთი ფასადი გამოირჩევა. ამ მხარეს სტოა ქმნის როგორც თაღებით გახსნილ დამატებით მოცულობით ფორმას, ასევე თავისებური წყობითა და დეკორით გაფორმებულ ფასადს.

განხილული ძეგლების მონაცემები ნათლად გვიჩვენებს, რომ დარბაზულ ეკლესიას მარტივი გეგმარება გააჩნია. ეს არის წაგრძელებული სწორკუთხედის ფორმის ნაგებობა, რომლის არქიტექტურულ სტრუქტურას ქმნის საკურთხეველის აფსიდა და დარბაზი მლოცველთათვის. პასტოფორიუმები უმეტეს შემთხვევაში არ არის. გეგმარების თვალსაზრისით მრავალგვარ გადაწყვეტას დამატებითი ნაწილების არსებობა განაპირობებს. ძირითადად შეიძლება გამოიყოს რამდენიმე ჯგუფი: 1. მარტივი ტიპის დარბაზული ეკლესია დამატებითი სადგომების გარეშე. 2. დარბაზული ეკლესია სამხრეთი სტო-

ით. 3. დარბაზული ეკლესია სამხრეთი და დასავლეთი სტოლებით. 4. დარბაზული ეკლესია სამხრეთი გარშემოსავლელით. 5. დარბაზული ეკლესია ჩრდილოეთი სათავსით და სამხრეთი სტოით.

დარბაზულ ეკლესიებში, უმეტესად, გეგმის სწორკუთხედში ჩახაზული საკურთხეველის აფსიდაა. შვერილი აფსიდები ნაკლებად გვხვდება და უფრო ხშირად დასავლეთ საქართველოს ძეგლებშია. ვინაიდან პასტოფორიუმები ძირითადად არ არის, გავრცელებულია საკურთხეველის აფსიდაში ღრმა ნიშების მოწყობის წესი (მაგ.: საორბისი, ხცისი, მაღალანთეკლესია, გუდარეხი, სავანე, დაბა და სხვ.). გამოიყენება კამაროვანი გადახურვა. ექსტერიერში ორფერდა სახურავია. დამატებითი სათავსების არსებობის შემთხვევაში, მათ დამოუკიდებელი სახურავი აქვს.

დარბაზული ეკლესიის ინტერიერის გადაწყვეტისას არსებითია ის, რომ მლოცველთა დარბაზი დაუნაწევრებელ, ერთიან სივრცეს ქმნის, რომელიც ზოგიერთ ძეგლში შთამბეჭდავ მასშტაბს აღწევს (მაგ.: მაღალანთეკლესია, ხცისი). IX-X საუკუნეებიდან ფართოდ გამოიყენება გამბრჯენი თაღების პილასტრებზე დაყრდნობის წესი. აღსანიშნავია, რომ პილასტრები ზოგიერთ შემთხვევაში იმდენად მასიური, რომ მათ შორის ე.წ. უბეები წარმოიქმნება. ასეთ შემთხვევაში ხდება არა მხოლოდ კედლის სიბრტყის დანაწევრება, არამედ ინტერიერის თავისებური სივრცობრივ-მოცულობით ორგანიზება (ხცისი, გუდარეხი).

დარბაზული ეკლესიების სიმრავლის, გავრცელების ქრონოლოგიური და ტერიტორიული საზღვრების სიდიდის, ძეგლების ძალზე განსხვავებული არქიტექტურული ღირებულების გამო ცალკეული არქიტექტურული ფორმების და ტენდენციების წარმოჩენა რთულია. მოცემულ შემთხვევაში შესაძლებელია მხოლოდ ზოგიერთ მომენტზე გავამახვილოთ ყურადღება. ასე მაგალითად, დარბაზულ ეკლესიებში შესასვლელი ძირითადად ერთი ან ორი მხრიდან ეწყობა. ამასთან, პრიორიტეტი სამხრეთის შესასვლელს ენიჭება. ამ მხარეს სტოას ზოგჯერ ორ-სამ თაღიანი შესასვლელი აქვს. დარბაზულ ეკლესიებში სარკმლების რიცხვი, უმეტესად, მცირეა, მაგრამ ისინი დაუნაწევრებელ სივრცეს ანათებს, რაც შემოსული სინათლის ინტენსივობის მაქსიმალური გამოვლენის შესაძლებლობას იძლევა. თუმცა გვხვდება სუსტად განათებული ნაგებობებიც. დარბაზული ეკლესიების ინტერიერს ძირითადად სისადავე ახასიათებს, მაგრამ რიგ შემთხვევებში

დეკორაციული მორთულობა გამოიყენება. დარბაზული ეკლესიების ძალზე მცირე ნაწილის მოკლე მიმოხილვაც ცხადყოფს, რომ თითოეული ნაგებობა მეტ-ნაკლებად ასახავს, როგორც რეგიონის, ასევე ეპოქისათვის სახასიათო ნიშნებს. ამაზე მეტყველებს ინტერიერის სივრცული გააზრება, ნაგებობის პროპორციები თუ დეკორატიული მორთულობის ელემენტები.

დარბაზული ეკლესიის და სხვა უგუმბათო არქიტექტურული ტიპების მთავარი საერთო ნიშანი გუმბათის არქონა და არქიტექტურული სტრუქტურის ამის შესაბამისად გააზრების წესია. არქიტექტურული ტიპის კონცეპტუალური გაგების თვალსაზრისით ამ ძეგლებში ყველა არქიტექტურული ფორმა საკუთხეველთან მიმართებაში აღიქმება და გარკვეულწილად მას ექვემდებარება. შიდა სივრცის გადაწყვეტისას ერთიანობის პრინციპია მთავარი. თუმცა მისი მიღწევა განსხვავებულად, დარბაზულ ეკლესიაში მარტივი, ხოლო სამნავიან და სამეკლესიან ბაზილიკებსა თუ ორნავიან ეკლესიაში უფრო რთული კომპოზიციური გადაწყვეტით ხორციელდება.

გემის სწორკუთხედში ჩახაზული აფსიდის უფრო მეტად გავრცელება, კამაროვანი გადახურვა, სამხრეთის შესასვლელის პრიორიტეტული მნიშვნელობა ის ნიშნებია, რომელიც ამ ტიპებს ახასიათებს. ამასთან დარბაზული ეკლესიების ინტერიერში პილასტრების გამოყენება თავისი მხატვრული გადაწყვეტით სამნავიანი ბაზილიკისათვის დამახასიათებელ შიდა სივრცის რიტმული დანაწევრების წესს ენათესავება. აღსანიშნავია, რომ ჩრდილოეთი და სამხრეთი მინაშენების მქონე დარბაზულ ეკლესიებში ექსტერიერში იქმნება სამნაწილიანი მოცულობითი ფორმა, რაც ამ ქვეტიპის ნიმუშების სხვა უგუმბათო ტიპების ნიმუშებთან ვიზუალურ მსგავსებას განაპირობებს.

დარბაზულ ეკლესიაში ქვეტიპების სიმრავლის მიზეზი ამ ტიპის სიმარტივეა. მცირე მასშტაბის გამო ვერ ხერხდება საეკლესიო ნაგებობისათვის მნიშვნელოვანი რამდენიმე საკითხის გადაწყვეტა. კერძოდ, დარბაზული ეკლესიაში უმეტესად არის შეზღუდული ფართობი, არ არის პასტოფორიუმები, ვერ იქმნება მრევლის დანაწევრების სათანადო პირობები. ამდენად, კონკრეტულ შემთხვევებში ამ პრობლემების მოგვარების სურვილი რაიმე სახის მინაშენის და ახალი

კონფიგურაციის შექმნას განაპირობებს. აღსანიშნავია, რომ მინაშენები სშირად ძველის თანადროულია, ზოგჯერ კი, საჭიროებისამებრ, შემდგომ ეპოქებში იგება.

ამრიგად, დარბაზული ეკლესია უგუმბათო არქიტექტურის ტიპებს შორის სტრუქტურული სიმარტივით გამოირჩევა, რაც თავის მხრივ ამ ტიპის ნაირსახეობების სიმრავლეს განაპირობებს.

გუმბათიანი არქიტექტურის ტიპები საქართველოში

ქრისტიანული აღმოსავლეთის ხუროთმოძღვრებაში გუმბათიანი ტაძრების არქიტექტურული მშენებლობა VI საუკუნიდან იწყება და მალე გუმბათიანი არქიტექტურა წამყვან ადგილს იმკვიდრებს. ქრისტიანულ სამყაროში მიმდინარე პროცესების პარალელურად გუმბათიანი თემა ვითარდება საქართველოშიც, სადაც მისი ჩამოყალიბება ადგილობრივი არქიტექტურულ-სამშენებლო ტრადიციების საფუძველზე მოხდა. გუმბათიანი არქიტექტურის ფორმირებამ ახალი ამოცანები დააყენა ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების წინაშე. რთული არქიტექტურულ-კონსტრუქციული პრობლემების გადაწყვეტის გარდა, რაც ძირითადად გუმბათოვანი გადახურვის განხორციელებას უკავშირდება, დაისვა და გადაწყდა ნაგებობათა სიმბოლური გააზრების საკითხებიც. არქიტექტურისთვის სახასიათო ნათელი და მკაფიო ხერხით მოხდა ქრისტიანული იდეის წარმოჩენა. გეგმარების საფუძველად მთელ რიგ გუმბათიან არქიტექტურულ ტიპებს სახეობრივად მარტივი, ამავდროულად ქრისტიანული რელიგიის უმთავრესი სიმბოლო - ჯვარი დაედო.

ჯვარი კონსტანტინე დიდის ხანაში, ქრისტიანობის ოფიციალური აღიარების და საბოლოო დაკანონების პერიოდიდან, ქრისტიანული რწმენის ყოვლისმომცველ სიმბოლოდ იქცა. IV საუკუნის მოღვაწე ეფრემ ასური განმარტავს “ჯვარი არს საციო ქრისტიანთაი, ჯუარი აღდგომა არს მკვდართაი, ჯუარი სინათლე არს მწუხარეთაი... საფუძველი ეკლესიისაი”. [ეფრემ ასური, 1955:219.] VI საუკუნის თხზულებაში ალექსანდრე კვიპრელი აღწერს ბრძოლის წინ ჯვრის ხილვის სასწაულით შთაგონებულ კონსტანტინე დიდის წარგზავნილ დედოფალ ელენეს მიერ ცხოველმყოფელი ჯვარის მიკვლევის ისტორიას და მიუთითებს, რომ კონსტანტინე დიდმა “..ბრძანა დღესასწაულის დაწესებად პონენსათვის პატიოსანისა ჯუარისა” [ალექსანდრე კვიპრელი, 1957:69.]. IV საუკუნეშივე საქართველოში წმინდა ნინოს მიერ ქრისტიანობის ქადაგების და ქართლის მოქცევის ისტორიას უკავშირდება სამი ჯვარის აღმართვა. “ითხოვეს ხე ებისკოპოსმან და ნინო, რაითა შექმნან ჯუარი... და უბრძანა ხუროთა მოკუეთაი ხისაი მის და შექმნეს სახე პატიოსნისა ჯუარისა.” [მოქცევაი ქართლისაი, 1964:86] ამდენად, საქართველოში მაცხოვრის ვნებისა და

ძლევის სიმბოლო, ჯვარი, იმთავითვე ქრისტიანობის აღიარების და დამკვიდრების სიმბოლოდ იყო აღქმული.

ჯვარია საქართველოს გუმბათიანი ხუროთმოძღვრების ისეთი არქიტექტურული ტიპების გეგმარების და სივრცული გადაწყვეტის საფუძველი როგორცაა ტეტრაკონქი, თავისუფალი ჯვარი, ჩახაზული ჯვრის ტიპი და ტრიკონქი, რომლებსაც შესაბამისად ჯვარგუმბათოვან ტაძრებადაც მოიხსენიებენ. ამ ტაძრებში ჯვრის მკლავებით შექმნილ ცენტრალურ გუმბათქვეშა კვადრატზე გუმბათია ამოყვანილი. საეკლესიო ნაგებობის გეგმასა და სივრცეში ჯვრის, კვადრატისა და წრის თანაზიარობა გარკვეულ სიმბოლურ დატვირთვას იძენს.

ჯვარი, ქრისტეს მსხვერპლშეწირვის და აღდგომის სიმბოლო, ნაგებობის გეგმისა და სივრცული გადაწყვეტის საფუძველია. ცენტრში კვადრატი, ოთხი გვერდით - ოთხივე მხარეს, შესაბამისად მიწას და ამქვეყნიურ ყოფიერებას გამოსახავს. აღსანიშნავია, რომ ამ აზრის დასაბუთებისას გ.ფერგიუსონი [ფერგიუსონი, 1973, 153] მიიჩნევს, რომ სიმბოლურად კვადრატის ამქვეყნიურ ყოფასთან იგივეობის დამადასტურებელია ცოცხალ პირთა სწორკუთხა შარავანდედით გამოსახვის წესიც. კვადრატის თავზე ნაგებობის დამაგვირგვინებელი გუმბათის ფუძით შექმნილი წრე, მარადიულობის, უსასრულობის და ზეციური სამყაროს სიმბოლოა [ფერგიუსონი, 1973, 153]. ნიშანდობლივია, რომ ადრექრისტიანულ ხანაში ჩამოყალიბებული გუმბათიანი არქიტექტურის ამ სიმბოლურ კონცეფციას შეესატყვისება მოგვიანებით შემუშავებული ტაძრის მოხატვის სქემაში გუმბათის ფუძესთან, კვადრატიდან წრეზე გადასვლის ზღვარზე, აფრებში, ქვეყნის ოთხივე მხარეს ქრისტიანული მოძღვრების გამავრცელებელი ოთხი მახარებლების გამოსახვის წესი.

ამგვარად, საეკლესიო ნაგებობის საკრალურ სივრცეში ნიშანთა სისტემის მეშვეობით გაცხადდა ეკლესიის არსობრივი მიზანი წარმართოს მორწმუნენი უფლის სწავლითა და მოძღვრებით ამქვეყნიურ ცხოვრებაში, რათა ჰპოვონ მათ ჭეშმარიტი გზა უფლისა და საუკუნო ცხოვრებისა.

საქართველოში ჯვარგუმბათოვანი არქიტექტურული ტიპების (თავისუფალი ჯვრის ტიპი, ტეტრაკონქი, ჩახაზული ჯვრის ტიპი, ტრიკონქი) გარდა გავრცელებულია კუპელჰალეს და მრავალაფსიდიანი ტიპის ტაძრები. ამ უკანასკნელის სიმბოლური გააზრების შესახებ გარკვეული მოსაზრება შეიძლება გამოითქვას, რასაც ამ ტიპის განხილვისას შევხებით. რაც შეეხება გუმბათიან ღარბაზს, 80

სავარაუდოდ, ისევე როგორც ბაზილიკა თუ დარბაზული ეკლესია, გემ-კილობანად იყო გააზრებული.

გუმბათიანი ნაგებობის მშენებლობისას უმნიშვნელოვანეს არქიტექტურულ-კონსტრუქციულ საკითხს გუმბათის ამოყვანის და ნაგებობის კორპუსთან მიბმის პრობლემა წარმოადგენს. დიდწილად სწორედ ის განსაზღვრავს არქიტექტურული ტიპის ხუროთმოძღვრულ მახასიათებელს. სხვადასხვა არქიტექტურული ტიპი ამ პრობლემის გადაწყვეტის განსხვავებულ მიდგომას იყენებს და ცალკეული ტიპის ფარგლებში განხორციელებული ცვლილებებიც დიდწილად ამ საკითხს უკავშირდება.

როგორც ფაქტობრივი მასალა ადასტურებს საქართველოში გავრცელებულია გუმბათის აფსიდებსა და მკლავების შესაყარზე თუ თავისუფლად მდგარ საყრდენებზე დაფუძნების წესი. აღსანიშნავია, რომ საყრდენების გამოყენება ის ხერხია, რომელმაც ძირეულად შეცვალა არქიტექტურული სტრუქტურის კონსტრუქციული აგების პრინციპი და სრულიად ახალი შესაძებლობები შექმნა ფართობის გაზრდის თუ განსხვავებული კომპოზიციური სქემების დამუშავების თვალსაზრისით. გასათვალისწინებელია, რომ ოთხ საყრდენზე ტრომპების საშუალებით ამოსული გუმბათის თემა სასანურ ირანში ჯერ კიდევ წინაქრისტიანულ ხანაში დამუშავდა. ამდენად, სავარაუდოა, რომ ამგვარი სამშენებლო გამოცდილება საქართველოსთვისაც ნაცნობი იყო, რაც ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების წინაშე არსებული პრობლემების გადასაწყვეტისას იქნა გამოყენებული.

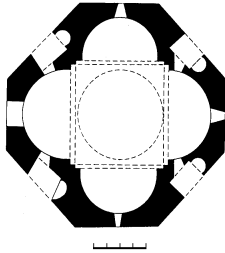
გუმბათიანი არქიტექტურის ტიპების მიმოხილვა თითოეული მათგანის სახასიათო ნიშნების თუ სახესხვაობების წარმოჩენის და ტიპოლოგიური პრობლემატიკის უკეთ გააზრების საშუალებას იძლევა.

ტეტრაკონქი

ტეტრაკონქი ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების ტიპია, რომლის გეგმის საფუძველს აფსიდებით შედგენილი ჯვარი წარმოადგენს. საქართველოს საეკლესიო ხუროთმოძღვრებაში ტეტრაკონქის არქიტექტურული ტიპი V-VI საუკუნეებში ჩამოყალიბდა. ტიპოლოგიური თვალსაზრისით საქართველოში ტეტრაკონქის ტიპის ტაძრების სამი ძირითადი ქვეტიპი განირჩევა: 1. მარტივი ტიპის ტეტრაკონქი 2. კუთხისოთახებიანი ტეტრაკონქი 3. მონუმენტური წრიულგარშემოსასვლელიანი ტეტრაკონქი.

თითოეული ქვეტიპის ძეგლების მიმოხილვა საშუალებას მოგვცემს გამოვავლინოთ ტეტრაკონქის თავისებურებანი, მისი სახეცვლის ხასიათი და ქრონოლოგიურ-ტერიტორიალური გავრცელების არეალი.

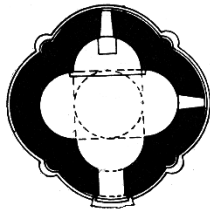
მარტივი ტიპის ტეტრაკონქის უადრესი ნიმუშია თეთრიწყაროს მუნიციპალიტეტში მდებარე V საუკუნის **მანგლისის ტაძარი** [ღვა-

ლი, 1974], რომელიც დღევანდელი მონაცემებით საქართველოში აგებული პირველი გუმბათიანი ეკლესიაა. მოგვიანებით, კერძოდ XI საუკუნეში, ეკლესია საფუძვლიანად გადაკეთდა. თავდაპირველი ნაგებობა წარმოადგენდა რვაკუთხედში მოქცეულ მარტივ ტეტრაკონქს. შემორჩენილია ჩრდილოეთი, დასავლეთი და სამხრეთი აფსიდები. აღსანიშნავია, რომ დასავლეთი აფსიდის

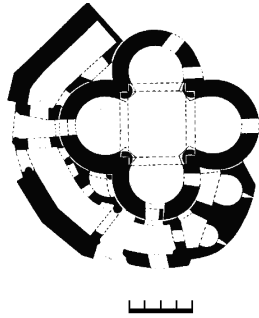
კედლის სისქეში მცირე ზომის ორი აფსიდალური ნიშა-სათავსია. სავარაუდოდ, ამგვარი ნიშა-სათავსები აღმოსავლეთ მხარესაც იყო განლაგებული.

V-VI საუკუნეთა მიჯნით თარიღდება დასავლეთ საქართველოში, მარტვილის მუნიციპალიტეტში არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილი **ნოჯიხევის ტაძარი** [ზაქარაია, კაპანაძე, 1981:236-241]. მისი კედლები მცირე სიმაღლეზეა შემორჩენილი და ამდენად მხოლოდ გეგმა იკითხება. ოთხი აფსიდა გარედან ოთხ არასრულ

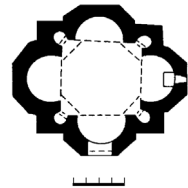

ნახევარწრეს ქმნის, რომელთა მიჯნაზე მცირე მომრგვალებული შვერილებია.

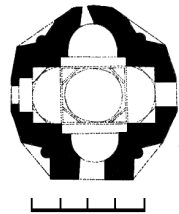
მარტივი ტიპის ტეტრაკონქის ნიმუშია კახეთში, ყვარელის მუნიციპალიტეტის სოფელ ახალსოფელში მდებარე VI საუკუნის ძველი გავაზი [ჩუბინაშვილი, 1959:216-224]. აქ ნაღისებური ფორმის ოთხი აფსიდა ექსტერიერშიც ნახევარწრიულ მოხაზულობას იმეორებს. ტაძარს თავდაპირველად არანაირი დამატებითი სათავსი არ ჰქონდა. გარშემოსავლელი ძეგლის აგების შემდგომი ხანისაა. ძველი გავაზის ფორმებს იმეორებდა VI საუკუნის დავით გარეჯელის ეკლესია თბილისში, რომელიც დღევანდელი ქაშვეთის ტაძრის ადგილზე იდგა. მის საფუძველზე 1754 წელს ამავე ტიპის ტაძარი აიგო, რომელიც ასევე არ შემორჩა [გერსამია, 1984: 145].

კახეთში, თელავის მუნიციპალიტეტში მდებარე ძველი შუამთის მონასტრის VII საუკუნის მცირე გუმბათიანი ეკლესია [ჩუბინაშვილი, 1959:251-255] მინიატურულ ნაგებობას წარმოადგენს. ინტერიერში ოთხ აფსიდას შორის გეგმაში წრის ფორმის ნიშებია მოთავსებული. მათ გარე მასებში ტაძრის კუთხეები შეესაბამება, ხოლო აფსიდებს სამწახნაგა ფორმა. ამდენად, ექსტერიერში სწორხაზოვანი ფორმებია გამოყენებული.

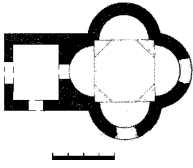

მარტივი ტეტრაკონქის ტიპს უახლოვდება კახეთში, თელავის მუნიციპალიტეტის სოფელ კისისხევის ყველაწმინდას ეკლესია, რომელიც VI-VII საუკუნეებს უნდა განეკუთვნებოდეს [ჩუბინაშვილი, 1959:255-258]. ნაგებობის ოთხი კონქიდან აღმოსავლეთი და დასავლეთი გეგმაში აფსიდალური მოხაზულობისაა, ხოლო ჩრდილოეთი და სამხრეთი სწორკუთხა. სწორედ ეს ნიშანი განსაზღვრავს ამ ძეგლის ძირითად თავისებურებას. ექსტერიერში კისისხევის ყველაწმინდა ასევე ორიგინალური გადაწყვეტით გამოირჩევა. ჯვრის მკლავები ხუთწახნაგა ფორმისაა, მხოლოდ დასავლეთისაა სწორკუთხა. მკლავებს შორის შეწყული კუთხეები ნახევარკოლონებითაა გაფორმებული.

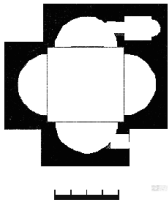

თურქეთის ტერიტორიაზე შემორჩენილია ტეტრაკონქის რამდენიმე ტაძარი: სუხბეჩი, მუხლაჯიგილისი, ბობისგერი, კინეპოსი, რომელიც მარტივ ტიპს უახლოვდება.

სუზბერი ისტორიულ ტაოში, იშხანთან ახლოს მდებარეობს და V-VI საუკუნებით თარიღდება [ბერიძე, 1981:173] წარმოადგენს

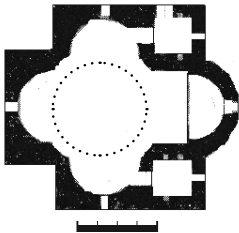

ოთხაფსიდიან კომპოზიციას, სადაც აფსიდები გარე მასებში მომრგვალებული ფორმით იკითხება. გამონაკლისია დასავლეთი მხარე. აქ აფსიდის წინ სწორკუთხა სივრცეა, რომელიც ექსტერიერში იგივე ფორმას იმეორებს. ამდენად, ტაძრის საერთო გადაწყვეტაში დასავლეთ-აღმოსავლეთი ღერძი ბევრად სჭარბობს ჩრდილოეთ-სამხრეთისას.

ტაოში, ოთხთაეკლესიის მახლობლად მდებარე **მუხლაჯიგილისის** (თარიღი არ არის განსაზღვრული) [ბერიძე, 1981:157] ეკლესიაში ოთხი აფსიდა თავისუფალი ჯვრის ტიპისათვის დამახასიათებელ მოხაზულობაში იწერება. ამასთან საკურთხევლის ჩრდილოეთით მცირე აფსიდიანი სათავსია გამოყოფილი, რომელიც კარით ჩრდილოეთ აფსიდას უკავშირდება. მხოლოდ ერთი სათავსის არსებობა ნაგებობის გეგმას ასიმეტრიულობას სძენს.

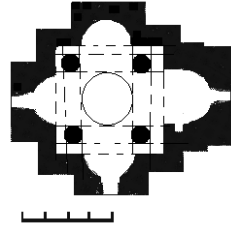
კინეპოსის ტაოში მდებარე ტაძარს ვ. ბერიძე გარდამავალ ხანას, კერძოდ IX, უკიდურეს შემთხვევაში X საუკუნეს მიაკუთვნებს.

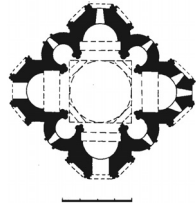
[ბერიძე, 1981:153]. ეს ნაგებობა გეგმით მუხლაჯიგილისის ეკლესიას უახლოვდება, მაგრამ აქ ორივე პასტოფორიაა გამოყოფილი. ამდენად, გარშემოწერილობა ნახევრადთავისუფალი ჯვრის ტიპის მსგავსია. ამასთან, აღმოსავლეთი აფსიდა, რომელსაც ბემა აქვს, ფასადზე მცირე შვერილს ქმნის. ამ ძეგლში ყურადღებას იქცევს გუმბათის ყელის სარკმლები. ისინი თაღოვანი და წრიული ფორმისაა, და მონაცვლეობითაა განლაგებული.

ბობისგერის ტაძარი ისტორიულ პროვინცია ოლთისში მდებარეობს. ის X საუკუნის I ნახევარით არის დათარიღებული [ბერიძე, 1981:139]. ნაგებობას თავისებური გეგმარება გამოარჩევს. ძირითად სივრცეს ქმნის კვადრატი, რომლის გვერდების ცენტრალურ ნაწილში აფსიდებია მოთავსებული. სწორედ ამ ოთხი აფსიდის არსებობით უახლოვდება მარტივი ტეტრაკონქის ტიპის ძეგლებს, მაგრამ თავისი არქიტექტონიკით, კონსტრუქციული გადაწყვეტით სრულიად განს-

ხვავებულია. გუმბათი ეყრდნობა არა აფსიდის შვერილებს, არამედ ოთხ თავისუფლად მდგარ საყრდენს. ამასთან მარტივი ტეტრაკონქებისათვის დამახასიათებელი ცენტრული გადაწყვეტის ნაცვლად დასავლეთ-აღმოსავლეთი ღერძი სჭარბობს ჩრდილო-სამხრეთისას, რაც კინეპოსის მსგავსად საკუთხეველის წინ ბემის არსებობითაა განპირობებული. ტაძრის გარე მასები სწორკუთხოვანია. აღსანიშნავია, რომ ისევე როგორც კინეპოსში, აქაც გუმბათის ყელზე წრიული სარკმელებია მოთავსებული.

კვეტერას ციხის ეკლესია მდებარეობს კახეთში, ახმეტის მუნიციპალიტეტში, მდინარე ილტოს მარჯვენა ნაპირზე, ადმინისტრაციული ცენტრიდან 12 კმ-ში, ისტორიული ციხე-ქალაქის ტერიტორიაზე. ტაძარი X საუკუნის პირველ ნახევარს განეკუთვნება [ჩუბინაშვილი, 1959:411-416]. თავისი გეგმარებით გარკვეულწილად უახლოვდება ძველი შუამთის მცირე ტაძრის კომპოზიციას. აქაც ოთხ აფსიდას შორის კუთხის ნიშებია მოთავსებული, მაგრამ აღნიშნული ტაძრისაგან განსხვავებით აფსიდების წინ ბემებია, რაც საგრძნობლად ცვლის შიდა სივრცის ხასიათს. აღმოსავლეთი და დასავლეთი ბემები უფრო დიდი ზომისაა. ამიტომ აღმოსავლეთ-დასავლეთ ღერძის პრიორიტეტი თვალსაჩინოა. ექსტერიერში აფსიდებს ხუთწახნაგა, ხოლო ნიშებს ნახევარწრიული მოხაზულობა შეესაბამება.

მარტივი ტეტრაკონქის ქვეტიპის ძეგლების გარე მასების გადაწყვეტის მხრივ რამდენიმე სახესხვაობა იკვეთება:

1. ძეგლთა ჯგუფი, სადაც ექსტერიერში ოთხი აფსიდა ნახევარწრიული მოხაზულობისაა (ძველი გავაზი, ქაშვეთი, ნაწილობრივ სუხბეჩი).
2. ძეგლთა ჯგუფი, სადაც ექსტერიერში აფსიდები სამ ან ხუთწახნაგოვანი ფორმით გამოდის (ძველი შუამთა, კისისხევი, კვეტერა).
3. ექსტერიერში ნაგებობა რვაწახნაგა გეგმარებისაა (მანგლისი).
4. ექსტერიერში იქმნება თავისუფალი (მუხლაჯიგილისი, ბობისგერი), ან ნახევრადთავისუფალი ჯვრის მოხაზულობა (კინეპოსი).

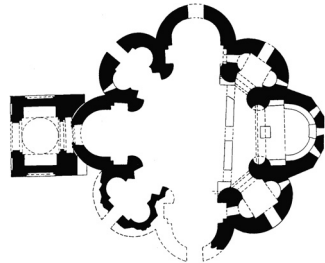
ამრიგად, მარტივი ტიპის ტეტრაკონქების ზოგადი მიმოხილვა ცხადყოფს, რომ საქართველოში ტეტრაკონქის ეს ქვეტიპი V-X

საუკუნეებში გვხვდება და გავრცელებულია, როგორც აღმოსავლეთ, ასევე დასავლეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში. ადრეული ძეგლები უფრო მარტივი სტრუქტურისაა - ოთხი აფსიდა და მათ მიჯნაზე არსებულ შვერილებზე დაფუძნებული გუმბათი. რაც შეეხება ნაგებობის ოთხ კუთხეში წრის 3/4 ფორმის ნიშების მოტივს ძველ შუამთასა და კვეტერაში, ეს, უთუოდ, კუთხისოთახებიანი ტეტრაკონქის გავლენის შედეგია. რადგან ისინი ამ ქვეტიპის შექმნის შემდეგ აიგო. კერძოდ, ძველი შუამთის სამონასტრო კომპლექსში მარტივი ტიპის ტეტრაკონქი კუთხისოთახებიანი ტეტრაკონქის გვერდით მოგვიანებით აშენდა.

საქართველოში ტეტრაკონქის უადრეს ნიმუშებში, მარტივი ტიპის ტეტრაკონქებში, არ არის გადაწყვეტილი ფართობის გაზრდის და პასტოფორიუმების მოწყობის პრობლემა. შესაბამისად ტიპის შემდგომი განვითარება ამ საკითხების მოგვარების გზით წარმართა. ქვეტიპის ფარგლებში პასტოფორიუმების მოწყობას უკავშირდება მოგვიანო ხანის ძეგლებში (მუზლაჯივილისი, კინეპოსი) გართულებული ვარიანტების შექმნა. ამას გარდა ჩნდება ბემა (ბობისგერი, კინეპოსი, კვეტერა), რაც ცვლის შიდა სივრცის ხასიათს და აღმოსავლეთ-დასავლეთ ღერძის გამოკვეთას ემსახურება. თავისი კონსტრუქციული და მხატვრული გადაწყვეტით გამორჩეულია ბობისგერის ტაძარი. X საუკუნის ამ ნაგებობაში გუმბათის თავისუფალად მდგარ საყრდენებზე დაყრდნობა და აფსიდების თავისებური განლაგება პრინციპულად განსხვავებულ არქიტექტურულ-კონსტრუქციულ გადაწყვეტას ქმნის.

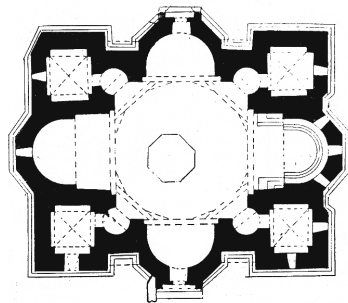
მარტივი ტიპის ძეგლებში, რომლებიც ძირითადად მომცრო ზომის ნაგებობებია, ოთხი აფსიდის შვერილთა მიჯნაზე დაფუძნებული გუმბათის კომპოზიციამ, შეზღუდა უფრო დიდი მასშტაბის ნაგებობის აგების შესაძლებლობა. ეს პრობლემა, ისევე როგორც პასტოფორიუმების მოწყობა, კუთხისოთახებიანი ქვეტიპის ფორმირების ერთგვარ სტიმულად იქცა. ახალი ქვეტიპის ჩამოყალიბება ოთხაფსიდიან კომპოზიციამში სტრუქტურული ცვლილების შედეგად განხორციელდა. საყურადღებოა, რომ ამ ცვლილების საწყისის მოძიება ჯერ კიდევ მანგლისის ტაძარში შეიძლება. ახალი ქვეტიპის არსებითი მახასიათებლის - ოთხი კუთხის ოთახის - ერთგვარ პროტიპს მანგლისის ტაძრის კედლების სისქეში მოქცეული ოთხი ნიშა-სათავსი წარმოადგენს.

საქართველოში ტეტრაკონქის მეორე ქვეტიპის, ე.წ. კუთხისოთახებიანი ტეტრაკონქის, ჩამოყალიბების საწყისი საფეხურია კახეთში, საგარეჯოს მუნიციპალიტეტში მდებარე VI საუკუნის **ნინოწმინდის კათედრალი** [ჩუბინაშვილი, 1959:232-245]. ამ საკმაოდ დიდი ზომის ნაგებობაში ფართობის გაზრდას ხუროთმოძღვარმა მარტივი ტიპის ტეტრაკონქებში არსებული კონსტრუქციული და კომპოზიციური მიდგომის ცვლილებით მიაღწია. თუ მარტივ ტიპის ტეტრაკონქებში გუმბათი აფსიდების შესაყარზე ოთხ შვერილს ეყრდნობა, აქ აფსიდები, ერთმანეთს არის დაშორებული და, შესაბამისად, გუმბათი რვა შვერილს ეფუძნება. ამას გარდა, აფსიდების დაშორება და ბემის გამოყენება მათ შორის არსებულ მონაკვეთში სათავსების განთავსების საშუალებას იძლევა. ნინოწმინდაში მათ ორაფსიდიანი კვადრატის ფორმა აქვთ.

ამგვარად, ნინოწმინდის კათედრალის ხუროთმოძღვარმა შესძლო როგორც გუმბათის დიამეტრის გაზრდის და დიდი ზომის ნაგებობის აგების, ასევე სათავსების მოწყობის საკითხის გადაწყვეტა. ამ ძეგლში სახეზეა ქვეტიპისათვის დამახასიათებელი უმთავრესი ნიშანი – აფსიდებს შორის არსებული ოთხი სათავსი, თუმცა ქვეტიპის შემდგომი ნიმუშებისაგან განსხვავებით ნაგებობა უმეტესი მარტივი ტიპის ძეგლების მსგავსად ინარჩუნებს ნაგებობის ცენტრიდან აფსიდების თანაბარი ზომით დაშორების პრინციპს და ექსტერიერში ნახევარწრიულ გადაწყვეტას. გამონაკლისია, საკურთხევლის აფსიდა, რომელსაც გარედან ხუთწახნაგა მოხაზულობა გააჩნია.

კუთხისოთახებიანი ტეტრაკონქის სრულყოფილად ჩამოყალიბებული სახე შეიქმნა ქართული ხუროთმოძღვრების ე.წ. კლასიკური ხანის ისეთ მნიშვნელოვან ძეგლში, როგორიცაა **მცხეთის ჯვარის ტაძარი** (586/7-604/5წწ) [ჩუბინაშვილი, 1948]. აქ ნინოწმინდისგან განსხვავებულმა, პრიცაპულად ახალმა მიდგომამ განსაზღვრა, როგორც გეგმარების, ასევე ექსტერიერის და შიდა სივ-

რცის გადაწყვეტის ხასიათი. უმთავრესი სიახლე ოთხივე აფსიდის გეგმის სწორკუთხედში მოქცევის წესია, რაც დამატებითი ფართობის შექმნის და კუთხის ოთახების მოწყობის საშუალებას იძლევა.

მცხეთის ჯვრის გეგმა წარმოადგენს სწორკუთხედში მოქცეულ ოთხ აფსიდას კუთხის ოთახებით, რომლებიც ცენტრალურ, გუმბათქვეშა კვადრატს წრის 3/4 ნიშებით უკავშირდება. ნაგებობაში გამოკვეთილია დასავლეთ-აღმოსავლეთი ღერძი, რაც საკუთხეველის და დასავლეთი აფსიდების წინ ბემების არსებობით არის განპირობებული. ნინოწმინდის მსგავსად აქაც რვა საყრდენი და, შესაბამისად, რვა თალია. თუმცა მცხეთის ჯვრის ხუროთმოძღვარის ნოვატორულმა მიდგომამ არა მხოლოდ ფართობის გაზრდა და სათავსების მოწყობა უზრუნველყო, არამედ გააძლიერა ნაგებობის კონსტრუქციული მდგრადობა, შიდა სივრცის ფორმათა მრავალფეროვნება და ჰარმონიული ერთიანობა.

ფასადებზე აფსიდები მცირე სამწახნაგა შვერილს ქმნის, რასაც მის გვერდებზე შეწეული სიბრტყეები, ერთგვარი ნიშები, უფრო გამოკვეთილ იერს აძლევს. გეგმის სწორკუთხა მოხაზულობით შექმნილი საფასადო კედელის ამგვარი გადაწყვეტით, გუმბათის რვაწახნაგა ყელთან ურთიერთკავშირით, მიიღწევა გარე მასების პლასტიკური გააზრების ისეთი მაღალი დონე, რაც ზემოთ განხილულ არც ერთ ტაძარში არ იყო შესაძლებელი. ამასთან გასათვალისწინებელია, რომ ფასადთა შემკულობაში კარგად გააზრებულად ჩართულია შესრულების ოსტატობის დონით გამორჩეული რელიეფური კომპოზიციები. ამ მხრივ აღსანიშნავია აღმოსავლეთი ფასადის სამნაწილიანი კომპოზიცია ტაძრის მაშენებელ ერისმთავართა გამოსახულებებით.

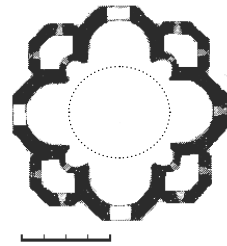
მცხეთის ჯვრის ტაძარი, რომელიც ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორიაში ითვლება ისეთი არქიტექტურული ამოცანების მაღალმხატვრულ დონეზე გადაწყვეტის კლასიკურ ნიმუშად, როგორცაა გარემოსთან კავშირი, შიდა სივრცის და ფასადების გადაწყვეტა, ინტერიერის და ექსტერიერის ურთიერთშეთანხმება, ტიპოლოგიური თვალსაზრისითაც იმ ძეგლთა რიგს განეკუთვნება, სადაც კონკრეტული ტიპის არქიტექტურულ-კონსტრუქციული თუ მხატვრული შესაძლებლობები მაქსიმალურად არის გამოვლენილი.

ტეტრაკონქის ტიპის მცხეთის ჯვარში შემუშავებული სახე საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში გავრცელდა. ქართლში აიგო ატენის სიონი, სამეგრელოში მარტვილის ტაძარი და კახეთში ძველი

შუამთის მონასტრის დიდი ტაძარი. სამეცნიერო ლიტერატურაში ეს ტაძრები მცხეთის ჯვრის ტიპის ძეგლების სახელით მოიხსენიება. სხვადასხვა არქიტექტურულ-მხატვრული ტრადიციების მქონე რეგიონებში აგებული ეს ნაგებობები განსხვავდება მასშტაბით, ცალკეული არქიტექტურული ფორმებისა თუ დეტალების გადაწყვეტისა და ურთიერთშეთანხმების ხასიათით, თუმცა ტიპოლოგიურ საკითხებში სხვაობა არ აღინიშნება. კუთხისოთახებიანი ტეტრაკონქის ის სახე, რომელიც მცხეთის ჯვარში შემუშავდა არსობრივ ცვლილებას არ განიცდის. შესაბამისად, ამ ძეგლების სახით ქართულ ხუროთმოძღვრებაში შეიქმნა კუთხისოთახებიანი ქვეტიპი, რომელიც ტეტრაკონქის ტიპის კარგად გააზრებულ არქიტექტურულ ვარიანტს წარმოადგენს.

საქართველოში ამ ქვეტიპს განეკუთვნება კიდევ ერთი ძეგლი **ჩამხუსი**, რომელიც ისტორიულ პროვინცია ტაოში, თურქეთის ტერიტორიაზე მდებარეობს. ექ. თაყაიშვილის აზრით VIII-IX საუკუნეებში, ხოლო ვ. ბერიძის მოსაზრებით VII- VIII საუკუნეებშია აგებული [ბერიძე, 1981:185] და ე.წ. გარდამავალ ხანას განეკუთვნება.

ჩამხუსის გეგმა რამდენადმე განსხვავდება მცხეთის ჯვრის ტიპის ძეგლებისაგან და გარკვეულ მსგავსებას ნინოწმინდის კათედრალთან ამჟღავნებს. აქაც ნინოწმინდის დარად აფსიდები ცენტრიდან თანაბარი მანძილით არის დაშორებული, რაც კომპოზიციური გადაწყვეტის ცენტრულობას უსვამს ხაზს. შესაბამისად არც დასავლეთ-აღმოსავლეთი ღერძის გამოკვეთა არ ხდება. გეგმის გარშემოწერილობაც არა სწორკუთხა, არამედ წახნაგოვანი ფორმებითაა შედგენილი. გეგმარების სპეციფიკიდან გამომდინარე სათავეს არა სწორკუთხა, არამედ ირეგულარული, მომრგვალებული ფორმა აქვს. ნინოწმინდისგან განსხვავებით ისინი გუმბათქვეშა სივრცეს ნახევარწრიული ფორმის ნიშებით უკავშირდება, რაც, უთუოდ, მცხეთის ჯვრის ტაძრის კომპოზიციის გარკვეულ გავლენაზე მიუთითებს.

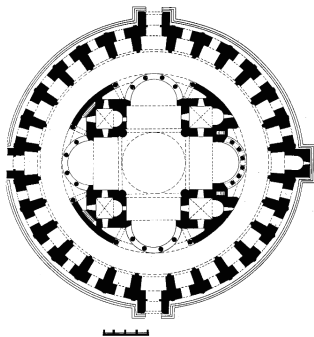

ამრიგად საქართველოში კუთხისოთახებიანი ტეტრაკონქის ქვეტიპის ძეგლები VI-დან VIII-IX საუკუნეებამდე პერიოდში იგება. გავრცელებულია აღმოსავლეთ საქართველოში. ცალკეული ნიმუშები გვხვდება დასავლეთ და სამხრეთ საქართველოში. კუთხისოთახებიანი ტეტრაკონქის ქვეტიპის ჩამოყალიბებულ სახეს ქმნის ე.წ. მცხეთის ჯვარი ტიპის ძეგლები. ამ ჯგუფის ძეგლებს ქრონოლოგი-

ურად წინ უსწრებს და მარტივიდან კუთხისოთახებიან ტეტრაკონქს შორის ერთგვარ გარდამავალ ძეგლს წარმოადგენს ნინოწმინდის კათედრალი. აქ პირველად ჩნდება ქვეტიპის მთავარი მახასიათებელი – ოთხი სათავსი. ამასთან, გუმბათის რვა საყრდენზე დაფუძნების პრინციპის გამოყენებით წყდება ნაგებობის ზომების გაზრდის პრობლემა. მცხეთის ჯვარში კუთხისოთახებიანი ტეტრაკონქის იდეა საბოლოო არქიტექტურულ-მხატვრულ გადაწყვეტას აღწევს, რაც გეგმის სწორკუთხედში მოქცევით და ნაგებობის ცალკეული ნაწილების ორგანული ურთიერთკავშირის ფორმირებით მიიღწევა. ამ ქვეტიპის ქრონოლოგიურად ბოლო ძეგლი ჩამსუხის ტაძარია, რომლის გადაწყვეტაში ძველი მოტივების დაბრუნების ტენდენცია იჩენს თავს.

საქართველოში ტეტრაკონქის მესამე ქვეტიპს წარმოადგენს წრიულგარშემოსავლელიანი ტეტრაკონქი. ამ ქვეტიპს განეკუთვნება ისტორიულ ტაოში მდებარე VII საუკუნის ძეგლები იშხანი და ბანა. იშხანი არაბების შემოსევის დროს დაინგრა, IX საუკუნის 20-30-იან წლებში, X და XI საუკუნის პირველ ნახევარში რამდენიმე საფუძვლიანი გადაკეთება განიცადა. თავდაპირველი ნაგებობიდან შემორჩა მხოლოდ საკურთხევლის აფსიდაა რვა სვეტიანი თაღნართ. რაც შეეხება ბანას, ძლიერი დაზიანების მიუხედავად, მის შესახებ არსებული მონაცემები იძლევა ძეგლის ტიპოლოგიური მახასიათებლების წარმოჩენის შესაძლებლობას.

ბანა მონუმენტური, წრიული გეგმარების ნაგებობაა, რომლის ცენტრალურ ბირთვს ოთხი თანაბარი ზომის აფსიდით შედგენილი გუმბათით დაგვირგვინებული კომპოზიცია ქმნის [მეფისაშვილი, თუმანიშვილი, 1989]. აფსიდების ქვედა ნაწილს აღმოსავლეთით ექვს,

ჩრდილოეთ, დასავლეთ და სამხრეთ მხარეს ოთხ-ოთხ კოლონაზე დაფუძნებული თაღნარის სახე ჰქონდა. ამგვარი გადაწყვეტა კაპიტელების პლასტიკური დამუშავებით შექმნილი მხატვრული ეფექტის და თავად ამ არქიტექტურული მოტივის გამომსახველობის გარდა, უაღრესად მნიშვნელოვანია, რადგან იძლეოდა ცენტრალური სივრცის წრიულ

გალერეასთან დაკავშირების და ნაგებობის ამ ორი ნაწილის ერთ მთლიანობად აღქმის საშუალებას.

ბანას ტაძარში მასიური გუმბათის კონსტრუქციულ მდგრადობას განაპირობებდა ე.წ. ოთხი კოშკურა სტრუქტურა, რომლებიც ოთხი სათავსის ბაზაზე იყო აგებული. ეს კვადრატული ფორმის აფსიდური სათავსები ტეტრაკონქის აფსიდების ღრმა ბემების მომიჯნავე არე-ებში იყო განლაგებული. შესაბამისად, მონუმენტური ტეტრაკონქის მშენებლობისას ხუროთმოძღვარმა გამოიყენა ოთხსათავსიანი ტეტრაკონქის სქემა, რითაც გუმბათის გამბრჯენი ძალების დაბალანსების მყარი სისტემა შექმნა. საგულისხმოა, რომ სომხეთში ამავე ეპოქაში აგებული ზვარტნოცის ტაძრის კომპოზიცია მარტივი ტეტრაკონქის გეგმის საფუძველზე განხორციელდა, რამაც კონსტრუქციული პრობლემების ნაკლებ ეფექტური გადაწყვეტა განაპირობა. შესაბამისად ზვარტნოცის ტაძარი აგებიდან რამდენიმე ათეულ წელში დაინგრა, ხოლო ბანამ XIX საუკუნის შუა ხანებამდე მეტ-ნაკლებად მოაღწია, ვიდრე თურქებმა რუსეთ-თურქეთის ომის დროს ციხე-სიმაგრედ არ გადააკეთეს. აღსანიშნავია, რომ ტეტრაკონქი სომხეთში საქართველოს მსგავსად გავრცელებული ტიპია. აქ მარტივი (მაგ.:ცრვიზი, არზნი), კუთხისოთახებიანი (მაგ.:ავანი, რიფსიმე, სისიანი, ტარგმანჩაც-ვანქი) [ჩუბინაშვილი, 1967; ასრატიანი, 1985] და წრიულგარშემოსასვლელიანი (ზვარტნოცი, გაგიკაშენი) ტეტრაკონქების გარდა გვხვდება ე.წ. მასტარას ტიპის ძეგლები, რომლებშიც მართალია ოთხი აფსიდაა, მაგრამ კონსტრუქციული გადაწყვეტის პრინციპი სრულიად განსხვავებულია [ხალაპახჩიანი, 1960; იაკობსონი, 1950]. ამ ტიპის ნაგებობის ძირითად ბირთვს ქმნის კვადრატი, რომელზეც ამოდის მასიური გუმბათი, ხოლო აფსიდები კვადრატის გარეთ არის გასული და შესაბამისად აღარ ასრულებს იმ როლს, რაც ჩვეულებრივ ტეტრაკონქებში ჰქონდა დაკისრებული.

თუ კუთხისოთახებიან ტეტრაკონქში ფართობის გაზრდის და სათავსების მოწყობის საკითხი გეგმის სწორკუთხედში მოქცევის გზით განხორციელდა, ტეტრაკონქის მონუმენტური ვარიანტის შემუშავების ამოცანა წრიული გეგმარებით გადაწყდა. შედეგად, წრიულგარშემოსასვლელიან ქვეტიპში აღსდგა მარტივი ტეტრაკონქისთვის დამახასიათებელი არქიტექტურული ნაწილების ცენტრიდან თანაბარზომიერი დაშორების პრინციპი. ამასთან, გართულდა არქი-

ტექტურული სტრუქტურა, გაიმიჯნა რა ორი სივრცული ერთეული - გუმბათქვემა ოთხაფსიდიანი კომპოზიცია და წრიული გარშემოსავლელი.

ამრიგად, საქართველოში ტეტრაკონქის ტიპის ძეგლები იგება V საუკუნიდან X საუკუნის მეორე ნახევრამდე, ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორიის ადრეშუასაუკუნეებისა და გარდამავალ ეპოქაში. შესაბამისად, ამ ძეგლებს სტილისტური თვალსაზრისით აღნიშნული ეპოქებისათვის დამახასიათებელი ნიშნები და მხატვრული გადაწყვეტის თავისებურებანი ახასიათებს. საყურადღებოა, რომ საქართველოში აგებული V საუკუნის პირველი გუმბათიანი ტაძარი სწორედ ტეტრაკონქის ტიპს განეკუთვნება. ტეტრაკონქების აქტიური მშენებლობის ხანა VI-VII საუკუნეებია, ამ ეპოქას განეკუთვნება არქიტექტურული ღირებულებით გამორჩეული ისეთი ძეგლები, როგორცაა მცხეთის ჯვარი და ბანას ტაძარი.

ტეტრაკონქის ტიპის ძეგლები აგებულია როგორც აღმოსავლეთ, ასევე დასავლეთ და სამხრეთ-დასავლეთ, დღეს თურქეთის ტერიტორიაზე მდებარე, რეგიონებში. აღმოსავლეთ საქართველოში ქართლში მდებარეობს მანგლისი, დღეს არარსებული დავით გარეჯელის ტაძარი თბილისში, მცხეთის ჯვარი და ატენის სიონი, კახეთში —ძველი გავაზი, შუამთის დიდი და მცირე ტაძრები, კისისხევის ყველაწმინდა, კვეტერას ციხის ეკლესია, ნინოწმინდა; დასავლეთ საქართველოშია ნოჯიხევი და მარტვილი; თურქეთის ტერიტორიაზე, ტაო-კლარჯეთ-ოლთისშია - სუხბენი, მუხლაჯიგილისი, კინეპოსი, ბობისგერი, ჩამხუსი, იშხანი, ბანა. ამდენად, აღმოსავლეთ და სამხრეთ-დასავლეთ რეგიონებისაგან განსხვავებით, ეს ტიპი ნაკლებად არის გავრცელებული დასავლეთ საქართველოში.

ამ ტიპის ფორმირების პირველ ეტაპზე იგება მარტივი ქვეტიპის ტეტრაკონქები, რომელთა მშენებლობა X საუკუნის მეორე ნახევრამდე გრძელდება. მარტივი ქვეტიპის ძეგლების გეგმა ოთხი აფსიდის კომპოზიციით არის შედგენილი. ამ ქვეტიპის ფარგლებში განხორციელდა პასტოფორიუმების მოწყობის მცდელობა მუხლაჯიგილისში ერთი, ხოლო კინეპოსში ორი სათავსის გამოყოფით. VI საუკუნის ბოლოსთვის ტეტრაკონქის ტიპის კარდინალური ცვლილება მოხდა ნინოწმინდის კათედრალში, რამაც დიდი ზომის ნაგებობის აგების და ოთხი სათავსის მოწყობის შესაძლებლობა შექმნა. ამ ტენდენციამ შემდგომი განვითარება, არქიტექტურულ-მხატვრული თვალსაზრი-

სით სრულყოფილი გადაწყვეტა ჰპოვა მცხეთის ჯვრის ტაძარში, რაც ახალი ქვეტიპის, კუთხისოთახებიანი ტეტრაკონქის შექმნის საფუძველი გახდა. ახალი მიდგომა ითვალისწინებდა ოთხაფსიდიანი კომპოზიციის სწორკუთხედში მოქცევას, რამაც სრულიად განსხვავებული ტიპოლოგიური, ინტერიერის სივრცული და ფასადების მხატვრული გადაწყვეტის შესაძლებლობები წარმოაჩინა. კუთხისოთახებიანი ტეტრაკონქის ქვეტიპი შეიქმნა VI –VII საუკუნეთა მიჯნაზე აგებულ მცხეთის ჯვარში, გავრცელდა საქართველოს სხვადასხვა რეგიონებში VII საუკუნეთა პირველ ნახევარში ანუ ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორიის ე.წ. კლასიკურ ხანაში. ამ ქვეტიპის კიდევ ერთი, გარკვეულწილად სახეცვლილი ნიმუში, ჩამხუსის ტაძარი აიგო მოგვიანებით, გარდამავალ ხანაში. VII საუკუნეშივე ჩამოყალიბდა ტეტრაკონქის კიდევ ერთი ქვეტიპი, მონუმენტური წრიულგარშემოსავლელიანი ტეტრაკონქი. ტაოში აგებულ ამ ქვეტიპის ორ ძეგლში, იშხანსა და ბანაში, დაისვა და გადაწყდა მაშტაბური ტეტრაკონქის აგების ამოცანა, რაც ოთხსათავსიანი ტეტრაკონქის კომპოზიციის წრიულ გეგმაში მოქცევის გზით განხორციელდა.

ამრიგად, ტეტრაკონქი სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებში ფართოდ გავრცელებული არქიტექტურული ტიპია. ქართული და სომხური ძეგლები ტიპოლოგიურ მსგავსებას ამჟღავნებენ, მაგრამ შიდა სივრცის ორგანიზების თუ ფასადების პლასტიკური დამუშავების და მხატვრული გააზრების თვალსაზრისით სრულიად განსხვავებულ მიდგომას ავლენენ.

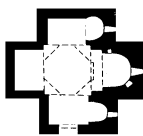
თავისუფალი ჯვრის ტიპი

თავისუფალი ჯვრის ტიპი ადრექრისტიანულ ხანაში ფორმირებული ტიპია, რომელმაც ფართო გავრცელება ჰპოვა ქრისტიანულ სამყაროს ქვეყნებში, მათ შორის საქართველოში. მის საფუძველს ქრისტიანული რელიგიის უმთავრესი სიმბოლო ჯვარი წარმოადგენს. არქიტექტურული ტიპის ძირითადი მახასიათებელი გეგმის ჯვრული გარშემოწერილობაა, რაც მის სახელწოდებაშიც აისახა. უნდა აღინიშნოს, რომ ჯვრული კონფიგურაცია სხვა ტიპის ძეგლებშიც გვხვდება მაგალითად ტრიკონქის (ბაზილიკა-ფიშლა, ურაველი, ოშკი), ტეტრაკონქის (მუხლაჯიგილისი), მრავალაფსიდიანი (კუმურდო) ტიპის ტაძრებში. ამდენად, ამ ნიშანთან ერთად თავისუფალი ჯვრის ტიპისათვის არსებითია შიდა სივრცის ასევე ჯვრის ფორმით გადაწყვეტა საკუთხეველის აფსიდისა და სამი სწორკუთხა მკლავით, რომელთა გადაკვეთაზე გუმბათია აღმართული. შედეგად, სტრუქტურის მთავარი (გუმბათი, საკუთხეველის აფსიდა) და დაქვემდებარებული (სამი მკლავი) ნაწილების ურთიერთშეთანხმება ლიტურგიკულ და არქიტექტურულ ლოგიკას ექვემდებარება. თავისუფალი ჯვრის ტიპის ტაძარს პასტოფორიუმები არ გააჩნია. ამ სათავსების არსებობის შემთხვევაში იქმნება განსხვავებული ვარიანტი - ე.წ. ნახევრადთავისუფალი ჯვრის ტიპი.

საქართველოში ამ ტიპის ფორმირება ჯერ კიდევ V საუკუნეში იწყება. ამ ხანას განეკუთვნება ზეგანის მონასტრის წმინდა მარინას ეკლესია, რომელსაც ჯვრული გეგმარება და მკლავების გადაკვეთაზე გუმბათი გააჩნია. ამ სახასიათო ნიშნების არსებობის მიუხედავად ნაგებობის გადაწყვეტა და არქიტექტურული ფორმები ჯერ კიდევ არ შეესაბამება ტიპის არქიტექტურულ სახეს. მაგალითად, გარე მასებში ორკალთა გადახურვის მქონე ორი მოცულობითი სივრცითი ერთეულის გადაკვეთაზე არსებული გუმბათი ექსტერიერში არ არის გამოკვეთილი, რაც ძეგლს უჩვეულო იერს ანიჭებს.

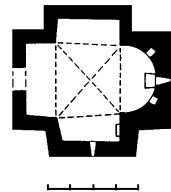
თავისუფალი ჯვრის ტიპის ძეგლები საქართველოში საკმაოდ მრავალრიცხოვანია. ამდენად მოკლედ მიმოვიხილავთ სხვადასხვა ეპოქის რამდენიმე ნიმუშს.

ერალანთ-საყდარი მდებარეობს კახეთში, ახმეტის მუნიციპალიტეტში, ახმეტიდან 4 კმ-ში. თარიღდება V-VI საუკუნეებით [ჩუბინაშვილი,

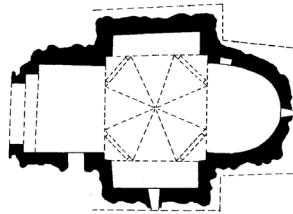

1970:45-50]. გუმბათი დროთა განმავლობაში ჩამოიქცა. დღეს რესტავრირებულია. ნაგებია რიყის ქვით. წყობაში გამოყენებულია კირქვაც. ჯვრული გეგმარება აქვს. აღმოსავლეთით მცირე ბემიანი აფსიდაა. მის კედლებში ორი სიმეტრიულად განლაგებული ნიშაა. დანარჩენი მკლავები სწორკუთხაა და დაახლოებით თანაბარი სიგრძე გააჩნია. ამათვან, ჩრდილოეთ და სამხრეთ მკლავებს აღმოსავლეთ მხარეს აფსიდები აქვს. ამიტომ ისინი გარე მასებში დასავლეთისაზე ოდნავ განიერია. გუმბათქვეშა კვადრატიდან წრეზე გადასვლა ტრომპებით ხორციელდება. ყელი რვაწახნაგაა, ოთხი მცირე ზომის სარკმლით. ტაძარში კიდევ სამი სარკმელი და ერთი შესასვლელი სამხრეთი მხრიდან. ფასადები სადაა. სამხრეთი ფასადის კენზე ტოლმკლავა ჯვრის გამოსახულებაა. მარტივი, ქუსლიანი წარბი ამკობს სარკმლებსა და შესასვლელს.

იღლეთის “ნათლისმცემელი” მდებარეობს ქართლში, კასპის მუნიციპალიტეტში, მდინარე კავთურას ნაპირზე, სოფლის განაპირას. აგებულია VI საუკუნის პირველ ნახევარში. მოგვიანო ხანაში მიშენებული აქვს სწორკუთხა სათავსი, სავარაუდოდ საქალბო [ცინცაძე, 1950: 3-10]. ნაწილობრივ დაზიანებულია. ნაგებია უხეშად თლილი ქვებით. გუმბათის ყელზე მწვანე ფერის ქვა არის გამოყენებული. გეგმაში მარტივი თანაბარმკლავიანი ჯვრის ფორმა აქვს, აღმოსავლეთით აფსიდით და სამი სწორკუთხა მკლავით. აფსიდაში ორი მცირე სწორკუთხა ნიშაა. გუმბათი ტრომპებზეა ამოყვანილი. შიგნით რვაწახნაგაა, ხოლო გარედან კუთხეებჩამოთლილი კუბია. გუმბათზე ოთხი, აღმოსავლეთ და სამხრეთ მხარეს თითო სარკმელია. ერთი შესასვლელია დასავლეთიდან. ფასადები სადაა. დეკორაციული მორთულობის ელემენტი მხოლოდ გუმბათის ყელის წახნაგებზე გამოსახული სამი ჯვარია.

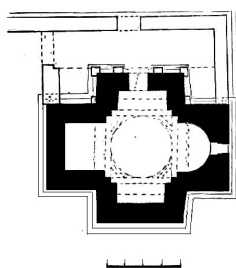

შიომღვიმის მონასტრის იოანე ნათლისმცემლის სახელობის ეკლესია მდებარეობს ქართლში, მცხეთის მუნიციპალიტეტში, მცხეთიდან 7 კმ-ში. აგებულია VI საუკუნის 50-60-იან წლებში [ჩუბინაშვილი გ. 1970:53-64]. საკმაოდ კარგად შემორჩა. ნაგებია ფლეთილი ქვით. ნაგებობის 3/4-ის მიწაში მდებარეობს, რაც მონასტრის დამაარსებელი, წმინ-

და შიოს სურვილით იყო განპირობებული. მის დასავლეთ და სამხრეთ-დასავლეთ მხარეს სხვადასხვა დროის ნაგებობების რთული სისტემაა შექმნილი. აქვეა თავად წმინდა შიოს განსასვენებელი. ეკლესია გეგმაში ჯვრული მოხაზულობისაა. აღმოსავლეთით აფსიდაა, ჩრდილოეთი და სამხრეთი მკლავი საგრძნობლად მოკლეა დასავლეთისაზე. ცენტრალური კვადრატი გადახურულია რვანაწილიანი შეკრული კამარით, რომლის ფუძედ ორ რიგად განლაგებული ოთხ-ოთხი თაღია გამოყენებული. გუმბათის ყელში ოთხი, აფსიდასა და სამხრეთ მკლავში თითო სარკმელია. შესასვლელი დასავლეთიდან არის. მიწის ზედაპირს ზევით მოქცეული ეკლესიის ფასადები სადაა.

სამწვერისის ტაძარი მდებარეობს ქართლში, ქარელის მუნიციპალიტეტში, ქარელიდან 3-4-კმ-ის დაშორებით, მდინარეების მტკვრისა და ძამის წყალგამყოფ სერზე. თარიღდება VII საუკუნის I მესამედით [ჩუბინაშვილი გ. 1970:116-124]. 1940 წლის მიძისძვრის დროს დაზარეული 1950-იან წლებში აღადგინეს.

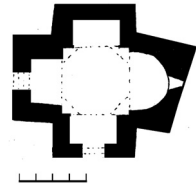

ჰქონდა მინაშენი სამხრეთი ფასადის მთელ სიგრძეზე. ნაგებია ქვიშაქვის თლილი კვადრებით. გეგმაში ჯვრული მოხაზულობისაა, აღმოსავლეთ-დასავლეთ ღერძზე მცირედ დაგრძელებულია. ინტერიერში აღმოსავლეთით უბემო

აფსიდაა. გუმბათქვეშა კვადრატიდან წრეზე გადასვლა ხორციელდება ტრომპების საშუალებით, რომლებიც ყელის ზედა ნაწილში, სარკმლების დონეზეა განლაგებული. თავად გუმბათის თაღზე რელიეფური ჯვარია. ზეაწეული პროპორციებით გამორჩეული შიდა სივრცე ნათდება გუმბათის ოთხი და ჩრდილოეთის გარდა სამი მხრით არსებული სარკმლებით. შესასვლელი ერთია, სამხრეთიდან. გარე მასები გაწონასწორებული, ფასადები სადაა. ყურადღებას იქცევს ლავგარდანი და ღიობების თავსართების გაფორმება თაღოვანი მოტივით. აღმოსავლეთ სარკმელთან განსხვავებული, სტილიზებული რქების მოტივი, ხოლო შესასვლელის თავზე ჯვარია გამოსახული.

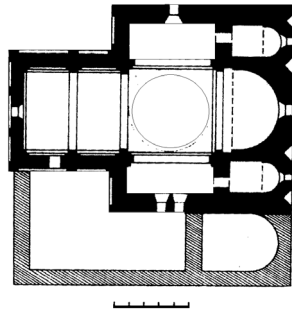
ატენის მცირე ტაძარი მდებარეობს ქართლში, გორის მუნიციპალიტეტში, ცენტრიდან ათიოდე კილომეტრში, მდინარე ტანას ხეობაში, გზის პირას. თარიღდება VIII-IX საუკუნეებით. X საუკუნის II ნახევარში რატ ლიპარიტის ძე ერისთავის მიერ ხელახლა აღაშენეს. ამ დროისაა კედლების ზედა ნაწილის მოპირკეთება და ჩუქურ-

თმებით შემკული წარწერებიანი ქვები დასავლეთი და სამხრეთი შესასვლელების თავზე [რჩეულიშვილი 1942: 31-40]. საკმაოდ კარგად შემორჩა. ნაგებია რიყის ქვით. მეორე სამშენებლო ფენაში გამოყენებულია მომწვანო ფერის კარგად გათლილი კვადრები. გეგმაში ჯვრული ფორმისაა. აღსანიშნავია, რომ აღმოსავლეთ მხარეს ირეგულარული მოხაზულობა აქვს. კერძოდ, გვერდებს არათანაბარი სიგრძე და შესაბამისად არასწორი დახრილობა აქვს მთლიანი კორპუსის მიმართ. ინტერიერში აღმოსავლეთ აფსიდას ჩრდილოეთ კედელში მცირე ნიშა აქვს. ჩრდილოეთი და სამხრეთი მკლავი ტოლია, ხოლო დასავლეთი მათზე ოდნავ გრძელი. გუმბათი ტრომპებით არის ამოყვანილი. მის ყელში ოთხი, მკლავებშიც თითო სარკმელია. შესასვლელი სამხრეთი და დასავლეთი მხრიდან არის. ფასადები სადაა. აღმოსავლეთ სარკმელს თავსართი ამკობს. განირჩევა X საუკუნის ფენა.

ენი-რაბათის ეკლესია მდებარეობს თურქეთის ტერიტორიაზე, ისტორიულ კლარჯეთში, მდინარე არტანუჯისწყლის მარჯვენა ნაპირზე, არტანუჯის სამხრეთით 18 კმ-ში.

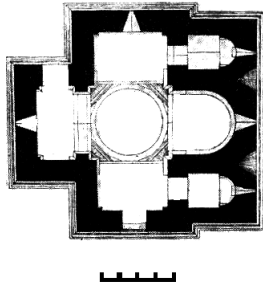
აგებულია X-XI საუკუნეების მიჯნაზე [ხოშტარია, 2004; ჯობაძე, 2006:90-96]. დაზიანებული სახით მოაღწია. სამხრეთით გვიანი ხანის მინაშენი მდებარეობდა. ნაგებია თლილი ქვით. ინტერიერში უხეშად დამუშავებულ ქვას რიყის ქვა ენაცვლება. წარმოადგენს ნახევრადთავისუფალი ჯვრის ტიპის ნაგებობას ანუ გააჩნია სამნაწილიანი საკურთხეველი. შესაბამისად

გარე მასებში ჩრდილოეთი, სამხრეთი მკლავები და საკურთხეველის აფსიდა პასტოფორიუმებით ერთიან სწორკუთხა მოხაზულობის მოცულობით ფორმას, ხოლო დასავლეთი მკლავი დამოუკიდებელ ერთეულს ქმნის. ინტერიერში აღმოსავლეთით საკურთხეველის აფსიდაა მცირე ბემით. მის გვერდით მდებარე კვადრატულ პასტოფორიუმებს აფსიდები აქვს. სათავსები კარით ჩრდილოეთ და სამხრეთ მკლავებს უკავშირდება. ეს მკლავები დასავლეთისაზე საგრძნობლად მოკლეა. ამ უკანასკნელის კედლები ერთი წყვილი საფეხურიანი პილასტრით ორ თანაბარ ნაწილად იყოფა. გუმბათქვეშა კვადრატიდან

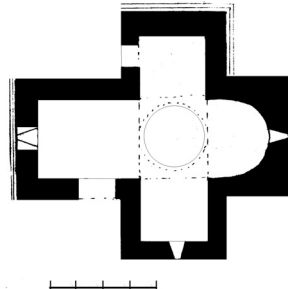
წრეზე გადასვლა აფრების საშუალებით ხორციელდება, რომლებსაც X საუკუნეში გავრცელებული დეკორაციული ტრომპის მოტივი ამკობს. ინტერიერში თაღდით გაფორმებულ გუმბათის ყელში ოთხი სარკმელია გაჭრილი. შესასვლელია თითოეულ მკლავში ჩრდილოეთი, დასავლეთი და სამხრეთი მხრიდან. ამას გარდა, დასავლეთი მკლავის სამხრეთ კედელში მეოთხე კარია გაჭრილი. ექსტერიერში ჩუქურთმებით არის მორთული სარკმლების მოჩარჩობა. აღმოსავლეთ ფასადზეც ოთხი სამკუთხა ნიშაა. განსაკუთრებით გამოირჩევა გუმბათის ყელი, რომელიც შეწყვილებული ლილვებით შედგენილი ოცდაოთხი თაღით არის შემკული. ამათგან თორმეტ თაღში სამკუთხა ნიშებია, რომელთა შუქ-ჩრდილი თავისებურ მხატვრულ ეფექტს ქმნის.

აქეჩის ტაძარი მდებარეობდა თურქეთში, ისტორიულ პროვინცია ტაოში, თორთუმის ხეობის ზემო წელში. XX საუკუნეში მეჩეთის

აგების მიზნით გაანადგურეს. თარიღდება X საუკუნის II ნახევარით [ბერიძე ვ. 1981, 191-192]. აგებული იყო კარგად გათლილი ქვის კვადრებით. წარმოადგენდა ნახევრადთავისუფალი ჯვრის ტიპის ნაგებობას. საკუთხეველის გვერდით აფსიდური პასტოფორიუმები იყო. ენი-რაბათისგან განსხვავებით დასავლეთი მკლავი ჩრდილოეთ-სამხრეთისაზე მოკლე იყო. ერთი შესასვლელი გაჭრილი იყო

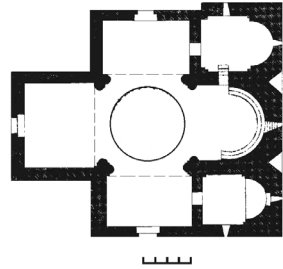
ამ მკლავის ჩრდილოეთ კედელში, ხოლო მეორე სამხრეთ მკლავში. რვაწახნაგა გუმბათი აფრებზე ამოდიოდა, რომლებსაც დეკორატიული ტრომპები ამკობდა. ექსტერიერში ყურადღებას იქცევდა კედლის უზაღო წყობა, ღიაღების თავსართები, აღმოსავლეთი ორი ნიშის მარაოსებური გაფორმება, გუმბათის თაღედი.

თრიალეთის ანაკლაქის წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესია მდებარეობს წალკის მუნიციპალიტეტის სოფელ ტაშბაშში, წალკიდან 2,5 კმ-ში. სამხრეთ შესასვლელი თავზე და აღმოსავლეთი სარკმლის მოჩარჩობაში ჩართულ ლაპიდარულ წარწერებში აღმშენებლად მოხსენიებულია რატი ერისთავ-ერისთავი. თარიღდება

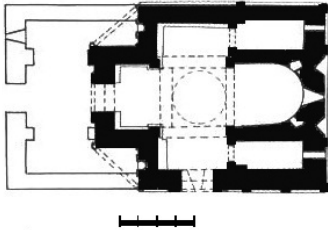
X-XI სს-ის მიჯნით [რჩეულიშვილი, 1971: 111-130]. აქვს გვიანი მინაშენი სამხრეთი მხრიდან. დაზიანებული სახით შემორჩა, ჩამოქცეულია გუმბათი. ნაგებია კარგად გათლილი ქვის კვადრებით. გეგმაში წარმოადგენს ვეარს, რომლის ოთხივე მკლავი სწორკუთხაა. ამთგან დასავლეთი სიგრძეში სჭარბობს დანარჩენებს. გუმბათი ტრომპ-აფრებზე იყო ამოყვანილი. ფასადების იერსახეს განაპირობებს კარგად გათლილი ქვის წყობა და ცალკეული მორთულობის ელემენტები. გამოირჩევა აღმოსავლეთი სარკმლის სწორკუთხა და სამხრეთი წრიული სარკმლის მხესუმზირის ყვავილისებრი მოჩარჩოება ორ მხარეს ჯვრებით. ასევე ყურადღებას იქცევს მკლავების გადაკვეთაზე არსებული ტრომპების რელიეფური მორთულობა.

კუნდურის საყდარი მდებარეობს კახეთში, თელავის მუნიციპალიტეტში, მდინარე თურდოს ზემო წელში, დასახლებული ადგილიდან მოშორებით. შემორჩა ნანგრევების სახით. თარიღდება XI საუკუნით. ჩრდილოეთ სათავსში დაცული წარწერის მიხედვით 1587 წელს ხელახლა აღუშენებიათ [ჩუბინაშვილი, 1959:407-411]. გეგმაში წარმოადგენს ნახევრადთავისუფალი ჯვრის ტიპის ძეგლს. ინტერიერში აღმოსავლეთით საკურთხევლის აფსიდაა ბემით. მის გვერდით კვადრატული პასტოფორიუმებია აფსიდებით. ისინი გვერდით მკლავებში იხსნება. სამკვეთლოს აქვს მეორე, საკურთხეველთან დამაკავშირებელი გასასვლელი. ჩრდილოეთი და სამხრეთი მკლავი ტოლია. დასავლეთისა მათ ოდნავ სჭარბობს და მცირე პილასტრების წყვილით ორად არის დანაწევრებული. გუმბათი კედლების კუთხეებს შეზრდილ საყდენებს ეფუძნებოდა. შესასვლელი ტაძარში სამი, ჩრდილოეთი, დასავლეთი და სამხრეთი მხრიდან არის. აღმოსავლეთ ფასადზე ორი სწორკუთხა ნიშაა.

იკვის ტაძარი მდებარეობს კასპის მუნიციპალიტეტში, მდინარე თეძამის შენაკად შაბწყალას ხეობაში. აგებულია XI საუკუნეში. სამხრეთ-დასავლეთ ნიშასთან არსებულ ასომთავრულ წარწერაში ტაძრის ქტიტორი მამათმთავარი არსენია მოხსენიებული [შმერლინგი, 1971:163-192]. რესტავრაცია XX ჩაუტარდა, თუმცა დაზიანებების გამო მისი რეაბილიტაცია ახლაც მიმდინარეობს. ჰქონდა გვიანი მინაშენი დასავლეთი მხრიდან. ნაგებია კარგად გათლილი ქვის კვად-

რებით. ინტერიერში გამოყენებულია ფლეთილი ქვა. ნახევრადთავისუფალი ტიპის ტაძარია. აღმოსავლეთით საკურთხევლის აფსიდა

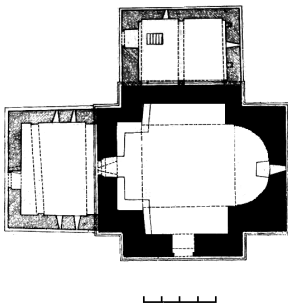

ღრმა ბემით. აფსიდის კედლებში ორი ღრმა ნიშაა. მის გვერდით წაგრძელებული სწორკუთხედის ფორმის სათავსებია, რომლებიც გვერდით მკლავებში იხსნება. ეს მკლავები ტოლია, ხოლო დასავლეთისა სიგრძეში უთანაბრდება, თუმცა საგრძნობლად ვიწროა. გუმბათქვეშა კვადრატიდან წრეზე გადასვლა

აფრების საშუალებით ხორციელდება. გუმბათის ყელს მასიური კარნიზი შემოუყვება. კედლები დეკორაციული თაღებითაა გაფორმებული. ეს არქიტექტურული ელემენტები გარკვეულწილად განაპირობებს ინტერიერის არქიტექტურული გადაწყვეტის ხასიათს. შესასვლელი ორია, დასავლეთ და სამხრეთ მკლავში.

ფასადები მდიდრულად არის მორთული. აღმოსავლეთ ფასადს ორი ნიშა ანაწევრებს. ყურადღებას იქცევს საკურთხევლის სარკმლის გაფორმება, რომლის მოჩარჩოებას ქვევით ღერძი ჩამოუყვება ორივე მხარეს განთავსებული რომბებით. თაღები ამკობს ფასადებსა და გუმბათის ექვსსარკმლიან ყელს. სარკმელების მოჩარჩოებაში მრავალფეროვანი ორნამენტული მოტივებია გამოყენებული. ყურადღებას იქცევს ჩრდილო-დასავლეთი და სამხრეთ-დასავლეთი კუთხეების გაფორმება დიაგონალური გადახურვით, კუწუბებით, მონუქურთმებული ნიშა-სახატეებით.

ტყვირის ეკლესია მდებარეობს სამეგრელოში, აბაშის მუნიციპალიტეტში, მდინარე რიონის შენაკად ნოღელას ნაპირზე. თარიღდება

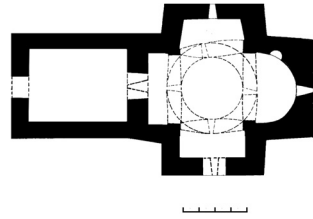

XV საუკუნის დასაწყისით. შემორჩენილი წარწერის მიხედვით ხელახლა აღუმშენებიათ XV საუკუნის დასასრულს ჭელიძეების გვარის წარმომადგენლებს. დასავლეთი კარიბჭე მიაშენეს XVI-XVII საუკუნეებში, ხოლო ჩრდილოეთი ეკვდერი XVII საუკუნეში [ზაქარაია, 1966:177-201]. ნაგებობის თავდაპირველი სამშენებლო ფენა კარგად გათლილი ქვის კვადრებითაა ამოყვანილი, ხოლო მომდევნო ფენაში აგურია გამოყე-

ნებული. ნაგებობას ჯვრული გეგმა აქვს. ჩრდილოეთი, დასავლეთი და სამხრეთი მკლავი დაახლოებით ტოლია, ხოლო აღმოსავლეთის ოდნავ გრძელია. ინტერიერში ამ მხარეს უბემო აფსიდაა. გუმბათი მეორე სამშენებლო პერიოდს განეკუთვნება და ცილინდრული ფორმა აქვს. შესასვლელი ორია სამხრეთი და დასავლეთი მხრიდან. ფასადებს ეტყობა გადაკეთების კვალი. თავდაპირველი მორთულობის ელემენტები, ორნამენტული და ცხოველური მოტივებიანი ქვები ადგილმონაცვლებულია.

ქორეთის-უბნის ეკლესია მდებარეობს გურიაში, მდინარე რიონის მარცხენა ნაპირზე, ლანჩხუთის მუნიციპალიტეტის ამავე სახელწოდების სოფლის აღმოსავლეთ მხარეს.

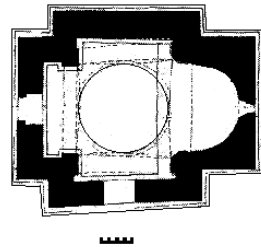
თარიღდება XV საუკუნის დასასრულით [ზაქარაია, 1966:177-201]. დაზიანებული სახით შემორჩა. დასავლეთით აქვს მინაშენი. კედლები სამი მეტრის სიმაღლეზე ქვით არის ნაგები, ხოლო ზევით აგურით. ჯვრული გეგმისაა. ოთხივე მკლავი დაახლოებით ტოლია და არასწორი სწორ-

კუთხა მოხაზულობა აქვს. ეს ინტერიერშიც იგრძნობა. ტაძარში ორი შესასვლელია სამხრეთ და დასავლეთ მხარეს. ცილინდრულ გუმბათში ოთხი სარკმელია გაჭრილი. ფასადები სადაა. აღმოსავლეთი სარკმლის გვერდით ცხოველის გამოსახულება, ხოლო დასავლეთი სარკმლის თავზე რელიეფური ჯვარია.

ზედა საქარის “გულბანდიანი” მდებარეობს იმერეთში, ზესტაფონის მუნიციპალიტეტის ამავე სახელწოდების სოფლის მახლობლად. თარიღდება XVI საუკუნით [ბერიძე, 1994:165-166]. კარგად არის დაცული. ნაგებია თლილი ქვით. ჯვრული გეგმა აქვს. სამი მკლავი დაახლოებით ტოლია, ხოლო აღმოსავლეთის ოდნავ გრძელი.

ინტერიერში ბემიანი აფსიდის კედლებში ორი მცირე ნიშაა. გუმბათის ყელზე სარკმელებს ლილვებშემოვლებული თაღოვანი საპირეები უვლის გარს. საინტერესოა, რომ იმერეთშივე, საჩხერის მუნიციპალიტეტის სოფელ სავანეში მდებარეობს ამ ძეგლის მსგავსი ტაძარი ე.წ. “გიორგისეული”.

ძეგლების მიმოხილვა გვიჩვენებს, რომ თავისუფალი ჯვრის ტიპის გავრცელების გეოგრაფიული არეალი მოიცავს როგორც აღმოსავლეთ, ასევე დასავლეთ საქართველოს. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ნახევრადთავისუფალი ჯვრის ტიპის ნიმუშები, შემორჩენილი თურქეთის ტერიტორიაზე. რაც შეეხება ქრონოლოგიურ მონაცემს, აღსანიშნავია, რომ თავისუფალი ჯვრის ტიპი საქართველოში გუმბათიანი ხუროთმოძღვრების ერთ-ერთი ადრეული ტიპია. მისი ფორმირება უკვე V საუკუნეში იწყება ისეთ ძეგლში, როგორცაა ზეგანის მონასტრის წმინდა მარინას ეკლესია. საყურადღებოა, რომ მანგლისის ტეტრაკონქთან ერთად ეს ტაძარი უადრესი გუმბათიანი ტაძარია საქართველოში.

თავისუფალი ჯვრის ტიპის ტაძრებს აქტიურად აგებენ VI საუკუნიდან. ეს პროცესი გრძელდება XI საუკუნის ჩათვლით. გვიან შუა საუკუნეებში ისევ იწყება ძველი ტიპების, მათ შორის თავისუფალი ჯვრის ტიპის ნაგებობების, მშენებლობა. XV საუკუნიდან გვხვდება ძეგლები როგორც დასავლეთ, ასევე აღმოსავლეთ საქართველოში.

თავისუფალი ჯვრის ტიპის ტაძრები ძირითადად მომცრო ზომის ნაგებობებია. ამას მისი არქიტექტურული სტრუქტურის თავისებურება განაპირობებს. კერძოდ, ჯვრული კონფიგურაცია და გუმბათის მკლავების გადაკვეთაზე ამოყვანის წესი ზღუდავს ფართობის გაზრდის და პასტოფორიუმების მოწყობის შესაძლებლობას. ეს გარკვეული ცვლილებების განხორციელების სტიმული ხდება. როგორც ფაქტობრივი მონაცემების განხილვა გვიჩვენებს მარტივი ოთხმკლავიანი სტრუქტურის შეცვლა აღმოსავლეთით ბემის და პასტოფორიუმების მოწყობის, ხოლო დასავლეთით მკლავის დაგრძელების და პილასტრების მეშვეობით მისი დანაწევრების გზით განხორციელდა. თუ ბემა და დასავლეთი ნავის სახეცვლა არ იწვევს ტიპოლოგიურ ცვლილებას, პასტოფორიუმების მოწყობა ცვლის ნაგებობის კონფიგურაციას. შესაბამისად, აღარ იქმნება ჯვრული გარშემოწერილობა - ტიპის არსობრივი მახასიათებელი, რაც ახალი ქვეტიპის, ნახევრადთავისუფალი ჯვრის ტიპის ფორმირებას განაპირობებს. ამ შემთხვევაში იქმნება აფსიდით, პასტოფორიუმებით, ჩრდილოეთი და სამხრეთი მკლავით შექმნილი ერთიანი, სწორკუთხა გეგმარების ძირითადი კორპუსი თავზე გუმბათით და დასავლეთი მკლავით შედგენილი მოცულობითი ერთეული.

ამრიგად, საქართველოში ორი სახესხვაობა არსებობს – თავისუფალი და ნახევრადთავისუფალი ჯვრის ტიპი. უადრესი ნიმუშები თავისუფალი ჯვრის ტიპს განეკუთვნება, X საუკუნიდან იგება ნახევრადთავისუფალი ჯვრის ტიპის ძეგლებიც.

თავისუფალი ჯვრის ტიპის ძეგლებში განირჩევა ძეგლები, რომლებსაც ყველა მკლავი ტოლი აქვს, რაც ნაგებობას ცენტრულობას სძენს (მაგ.: ერაღანთ საყდარი, იდლეეთი. ქორეთის-უბანი და სხვ.). არის ძეგლები, რომლებშიც დასავლეთი მკლავი მცირედ (მაგ: სამწევრისი, ატენის მცირე ტაძარი, თრიალეთის ახალქალაქი) ან საგრძნობლად (მაგ.: შიომღვიმე, აწყურის “თეთრი გიორგი“-X-XIII სს, ზეძგირი-X-XIII სს) სჭარბობს დანარჩენ მკლავებს, რაც დასავლეთ-აღმოსავლეთი ღერძის გამოკვეთას ემსახურება. დასავლეთი მკლავის გადაწვევების მხრივ განირჩევა ნახევრადთავისუფალი ტიპის ძეგლებიც. არის ნაგებობები, რომლებშიც ეს მკლავი შედარებით მოკლე და დაუნაწევრებელია (მაგ.: ექექი, იკვი,). სხვა ძეგლებში დასავლეთის ნავის კედლებზე პილასტრებია, რაც მკლავის გარკვეული რიტმული დანაწევრების მხატვრულ ეფექტს ქმნის (მაგ: ენი-რაბათი, კუნდურის საყდარი, ჩანგლი-XI ს).

ამრიგად, თავისუფალი ჯვრის ტიპი საქართველოში გუმბათიანი არქიტექტურის ერთ-ერთი უადრესი ტიპია, რომლის არქიტექტურული სტრუქტურა კომპოზიციის სიცხადით, ფორმათა ლაკონურობით გამოირჩევა და ორ სახესხვაობას ქმნის.

ჩახაზული ჯვრის ტიპი

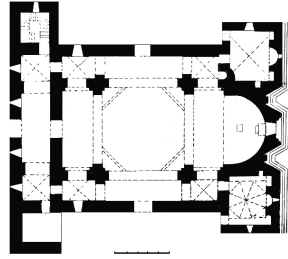
ცალკეული არქიტექტურული ტიპის რაობა და შესაბამისი სახელწოდება, როგორც წესი, ნათლად არის განსაზღვრული. ასე მაგალითად, ტერმინი ბაზილიკა, ტეტრაკონქი, ტრიქონქი, კუპელჰალე კონკრეტული არქიტექტურული სტრუქტურის და მახასიათებლების მქონე ნაგებობების მიმართ გამოიყენება. თუმცა არსებობს აღმოსავლეთ ქრისტიანულ სამყაროში ფართოდ გავრცელებული არქიტექტურული ტიპი, სახასიათო ნიშნებით, რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში სხვადასხვა სახელწოდებით მოიხსენიება. კერძოდ, გამოიყენება ტერმინები cross in square ანუ ჯვარი კვადრატში [ჰამილტონი, 1956; დევისი, 1952,], “quincunk”, რაც აღნიშნავს ოთხნაწილიან კვადრატს ცენტრში მესხეთე ნაწილით [კრაუთჰაიმერი, 1986], ასევე croix inscrite, იგივე ჩახაზული ჯვარი [ბრუნოვი, 1935; როდლეი, 1994], რომელიც ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაშიც დამკვიდრდა. სხვადასხვა სახელწოდების მიუხედავად სპეციალისტები ერთსადაიმავე არქიტექტურულ ტიპს განიხილავენ, რომელსაც სამი არსებითი მახასიათებელი გააჩნია. ესაა:

1. ყელიანი გუმბათი, დაფუძნებული თავისუფლად მდგარ ოთხსაყრდენს ან ორ საყრდენსა და საკუროთხევლის აფსიდის შვერილებზე.
2. გუმბათქვეშა კვადრატისგან ჯვრულად განლაგებული ოთხი მკლავი, რომლებიც აღიქმება როგორც შიდა სივრცეში, ასევე გარე მასების გადაწყვეტაში.
3. ნაგებობის სწორკუთხა კონფიგურაცია.

საქართველოში ჩახაზული ჯვრის ტიპი გუმბათიანი არქიტექტურის წამყვანი ტიპია და მრავალრიცხოვანი ძეგლებით არის წარმოადგენილი. ამდენად, ჩვენ მოკლედ მიმოვიხილავთ სხვადასხვა პერიოდსა და რეგიონში აგებული მნიშვნელოვანი ნიმუშების მხოლოდ ნაწილს.

წრომის ტაძარი ჩახაზული ჯვრის ტიპის უადრესი ნიმუშია საქართველოში, რომელიც მდებარეობს ქართლში, მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე, ხაშურის მუნიციპალიტეტში, რკინიგზის სადგურ გომიდან 3 კილომეტრში, სოფლის შუაგულში. აგებულია ქართლის ერისთავ სტეფანოზ II-ის მიერ 626-634 წლებში [ჩუბინაშვილი, 1969]. ნაგებია კარგად გათლილი ქვიშაქვის კვადრებით. 1940 წლის მიწისძვრის დროს დანგრევის შემდეგ ეტაპობრივად აღადგინეს.

გეგმაში წარმოადგენს სწორკუთხა ნაგებობას აღმოსავლეთით სამნაწილიანი საკურთხევლით. გუმბათი ეფუძნება ოთხ თავისუფლად მდგარ საყრდენს. ნაგებობის დასავლეთით ნარტექსია, ხოლო მის მეორე სართულზე პატრონიკეა მოწყობილი. ნაგებობის კონფიგურაციაში იკვეთება ცენტრალური კვადრატი, მის აღმოსავლეთით და დასავლეთით უფრო განიერი ნაწილები, რომლებიც გრძივი ფასადების კიდეებში სწორკუთხა შვერილებს ქმნის.

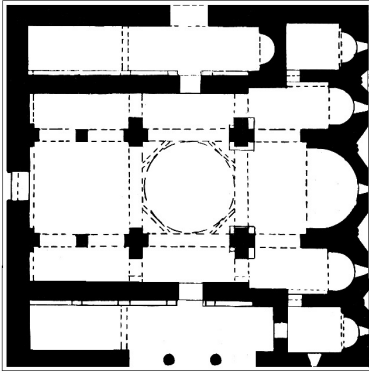

ტაძრის ფასადები კლასიკური ხანისათვის სახასიათო თავშეკავებული მიდგომით და ჰარმონიული წონასწორობით ხასიათდება. აღმოსავლეთ მხარეს ყურადღებას იქცევს საკურთხევის სარკმლის გვერდით არსებული ორი ღრმა ნიშა. გრძივი კედლები ერთმანეთის იდენტურად არის გადაწყვეტილი. ისევე როგორც დასავლეთის, ასევე ამ ფასადების კომპოზიციური განაწილების ძირითად ელემენტებს კარისა და სარკმლების ღიობები წარმოადგენს.

წრომის ტაძარი ქართულ ხუროთმოძღვრებაში გამორჩეული ძეგლია არა მხოლოდ თავისი არქიტექტურულ-მხატვრული ღირებულებით, არამედ იმ სიახლეებით, რაც საქართველოს ხუროთმოძღვრებაში პირველად სწორედ ამ ძეგლში განხორციელდა. ოთხ საყრდენზე დაყრდნობილი გუმბათი, გუმბათქვეშა კვადრატიდან წრეზე გადასვლისას ტრომპ-აფრების გამოყენება, აღმოსავლეთ ფასადზე ორი ნიშის მოტივი, რომელსაც ფასადის მხატვრული გააზრების გარდა კონსტრუქციული, კედლის მასივის განტვირთვის ფუნქციაც გააჩნია, შიდა სივრცის დასავლეთ მონაკვეთში პატრონიკეს მოწყობა, წრიული ფორმის სარკმლის გამოყენება – ყველა ეს არქიტექტურული გადაწყვეტა თუ ფორმა საქართველოში პირველად წრომის ტაძარში გვხვდება. ამ ნოვაციების განხორციელება და ის ფაქტი, რომ წრომი გუმბათიანი არქიტექტურის ყველაზე გავრცელებული ტიპის პირველი ძეგლია საქართველოში, ცხადია, განუზომლად ზრდის მის მნიშვნელობას ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორიაში.

სამშვილდის სიონი მდებარეობს ქვემო ქართლში, თეთრიწყაროს მუნიციპალიტეტში, მდინარეების ჭივჭავსა და ხრამს შორის არსებულ კონცხზე, ნაქალაქარ სამშვილდის ტერიტორიაზე. წარწერის მიხედვით თარიღდება 759-777 წლებით [ნ.ჩუბინაშვილი, 1969]. ნანგრევ-

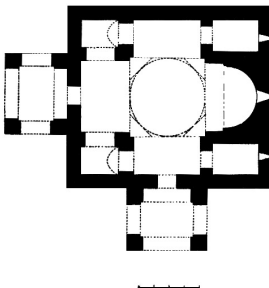
ბის სახით მოაღწია. აგებულია კარგად გათლილი ქვის კვადრებით. თავისი გადაწყვეტით ენათესავება წრომის ტაძარს, თუმცა უფრო

რთული დაგეგმარება ახასიათებს. ძირითადი სივრცე წაგრძელებული სწორკუთხედის ფორმისაა აღმოსავლეთით სამნაწილიანი საკუთხველით. გუმბათი ოთხ თავისუფლად მდგარ საყრდენს ეყრდნობოდა. ჩრდილოეთით გრძელი სათავსი, სამხრეთით კი გალერეა იყო სამმალიანი შესასვლელით. ტაძრის ამ ნაწილების აღმოსავლეთით აფსიდიანი სწორკუთხა ეკვ-

დერები მდებარეობდა. ტაძარში სამი შესასვლელი იყო ჩრდილოეთი, დასავლეთი და სამხრეთი მხრიდან. აღმოსავლეთ ფასადზე წრომის მსგავსად ნიშებია, თუმცა აქ ორის ნაცვლად მათი რაოდენობა ოთხია. ამავე მხარეს მთელ სიგრძეზე ამოკვეთილ ასომთავრულ წარწერაში მოხსენიებულია ბიზანტიის იმპერატორები კონსტანტინე V კობრონიძე და ლეონ IV ხაზარი, ასევე მაშენებელნი, ქართლის პიტიახშთა შთამომავალნი ვინმე ვარაზბაკური და იოვანე. სამშვილდის სიონში წრომის ტაძრის კლასიკური წონასწორობა ფორმათა და ცალკეულ ნაწილთა ურთიერთმიმართების კუთხით გარკვეულად სახეშეცვლილია, რაც ახალი, გარდამავალი ეპოქის სულისკვეთებას ეხმიანება.

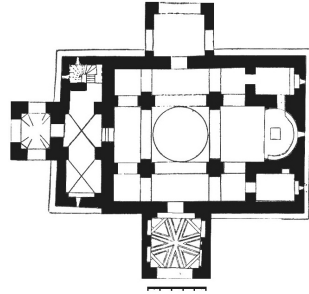
ბარცანას ტაძარი მდებარეობს კახეთში, ყვარელის მუნიციპალიტეტის სოფელ შილდადან 3-4 კმ-ის დაშორებით ტყეში. ნანგრევების სახით მოაღწია. ნაგებია რიყის ქვითა და შირიმით. თარიღდება

VIII-IX საუკუნეებით [ჩუბინაშვილი, 1959: 349-354]. კვადრატს მიახლოებული გეგმარების ნაგებობაა აღმოსავლეთით ბემიანი, ოდნავ ნალისებური მოხაზულობის აფსიდით და სწორკუთხა პასტოფორიუმებით. ეს სათავსები კარით ძირითად სივრცეში იხსნება. გუმბათი ეყრდნობოდა აფსიდის შვერილებს და ორ თავისუფლად მდგარ საყრდენს. ჩუ-

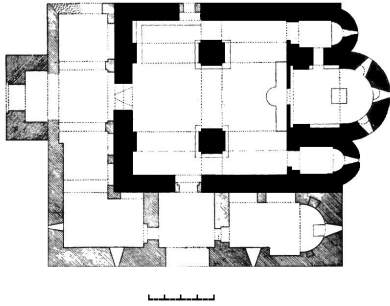
ბინაშვილის აზრით სავარაუდოდ რვაწახნაგა გუმბათის ყელი ტრომპზე იყო ამოყვანილი [ჩუბინაშვილი, 1959: 352]. ტაძარში არსებული ორი, დასავლეთი და სამხრეთი შესასვლელის წინ გეგმაში კვადრატული, სამხრეთ თაღებით გახსნილი კარიბჭე იყო. ნაგებობის ექსტერიერი სისადავით ხასიათდება.

იყალთოს ფერისცვალების სახელობის ეკლესია “ღვთაება” მდებარეობს კახეთში, თელავის მუნიციპალიტეტში, ადმინისტრაციული ცენტრიდან ჩრდილოეთით 7 კილომეტრში მდებარე ასურელ მამა ზენონის მიერ დაარსებულ სამონასტრო კომპლექსში. აქ არსებულ სამ ეკლესიას შორის მთავარია და აგებულია VIII-IX საუკუნეებში [ჩუბინაშვილი, 1959: 339-349]. მრავალჯერ გადაკეთებული ტაძარი ნაგებია რიყის ქვით და შირიმით. მოგვიანო ხანის 12 სარკმლიანი მაღალყელიანი გუმბათი აგურისაა. ნაგებობა სწორკუთხა ფორმისაა. აღმოსავლეთით ბემიანი ნალისებური მოხაზულობის საკურთხევლის აფსიდაა. მის გვერდით სწორკუთხა პასტოფორიუმებია, რომლებიც კარებებით ძირითად სივრცეში იხსნება. სამკვეთლო მეორე გასასვლელით საკურთხევლთან არის დაკავშირებული. გუმბათით ოთხ თავისუფლად მდგარ საყრდენზეა დაფუძნებული. გუმბათქვეშა კვადრატიდან წრეზე გადასვლა აფრების მეშვეობით ხორციელდება. ძირითადი სივრცის დასავლეთით თანადროული, თაღებით სამ მონაკვეთად დაყოფილი ნარტექსია, რომლის მეორე სართულზე მონასტრის წინამძღვარის სამყოფელია გამართული. ტაძარში შესასვლელი სამი, ჩრდილოეთი, დასავლეთი და სამხრეთი მხრიდანაა. თითოეულ კარის წინ კარიბჭეა აგებული. ფასადები სადაა. ყურადღებას იპყრობს აგურით შესრულებული გუმბათის ყელის მორთულობის მარტივი ელემენტები.

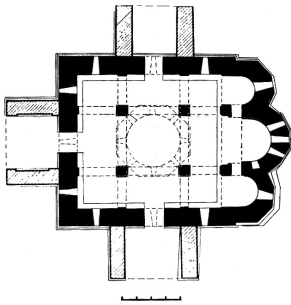
ოზანის ამაღლების ტაძარი, ბარცანასა და იყალთოს მსგავსად, კახეთის ხუროთმოძღვრების ნიმუშია. მდებარეობს გომბორის ქედის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კალთაზე დედოფლისწყაროს მუნიციპალიტეტის ამავე სახელწოდების სოფლიდან 2-3 კმ-ის დაშორებით ტყეში. თარიღდება IX საუკუნით [ჩუბინაშვილი, 1959: 354-363]. აგურით არის ნაგები, რაც მას გამოარჩევს თავისი ეპოქის ძეგლებისაგან.

აღსანიშნავია ისიც, რომ გადახურულია მოჭიქული კრამიტით, რომელიც ისევე როგორც ინტერიერში შემორჩენილი მოხატულობა XII-XIII საუკუნეების ხანისაა. გეგმაში წარმოადგენს წაგრძელებულ სწორკუთხედს.

აღმოსავლეთით ღრმა ბემის მქონე საკურთხეველის აფსიდაა. მის წინ ძველი, რელიეფური მორთულობით შემკული კანკელია. სწორკუთხა პასტოფორიუმებს აფსიდები აქვს. ამ სათავსებში შესასვლელი ძირითადი სივრციდან არის.

სამკვეთლო მეორე კართ საკურთხეველს უკავშირდება. სათავსებს მეორე სართულზე სამალავები გააჩნია. გუმბათი ამოყვანისას ტრომპების ორი რივი გამოიყენება. გუმბათის აფსიდის შვერილებსა და ორ თავისუფლად მდგარ სარყდენს ეფუძნება. ნაგებობის დასავლეთი და სამხრეთი მხრიდან ეტაპობრივად აიგო მინაშენები, რომლებშიც შესასვლელების მონაკვეთი ორკალთა გადახურვითაა გამოკვეთილი. ტაძარში კარი ჩრდილოეთი მხრიდანაც არის. აგურის წყობიანი ფასადები სადაა. აღმოსავლეთ ფასადზე გამოირჩევა სამი აფსიდის ნახევარწრიული შვერილი, რომელთაგან ცენტრალურში სამი სარკმელია გაჭრილი. გუმბათის წრიულ ყელზე სწორკუთხა მოჩარჩობულ არეში მოქცეულ რვა სარკმელს თაღნარი ამკობს. ამდენად, ოზაანი გამორჩეულია როგორც საშენი მასალით, ასევე გუმბათზე თაღედით, რომელიც თელოვანის ჯვარაპათიოსანის შემდგომ ერთ-ერთ ადრეული ნიმუშია.

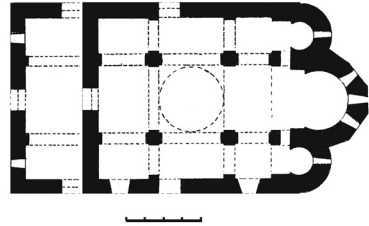

ბზივის ეკლესია მდებარეობს აფხაზეთში, მდინარე ბზივის მარჯვენა ნაპირზე ამავე სახელწოდების სოფელში არსებულ არქიტექტურულ კომპლექსში, რომელშიც შედის გალაენით შემოზღუდული ციხე და ორი ტაძარი. შემორჩენილია ძლიერ დაზიანებული სახით. თარიღდება IX ს-ის მეორე ნახევარით [რჩეულიშვილი, 1988: 6-30]. მკვიდრად იყო ნაგები და თლილი

ქვით მოპირკეთებული კედლები ჰქონდა. ნაგებობა სწორკუთხა გეგ-

მარებისაა აღმოსავლეთით სამი შვერილი აფსიდით. საკურთხეველის აფსიდას ხუთწახნაგა, ხოლო გვერდითა სათავსებს სამწახნაგა შვერილის ფორმა აქვს. აღსანიშნავია, რომ ინტერიერში აფსიდისპირა სათავსები გახსნილია და ამავდროულად გასასვლელით საკურთხეველს უკავშირდება. გუმბათი ოთხ თავისუფლად მდგარ საყრდენს ეფუძნებოდა. ნაგებობას სამი შესასვლელი აქვს ჩრდილოეთი, დასავლეთი და სამხრეთი მხრიდან, რომელთა წინ კარიბჭეებია. ფასადებზე კარ-სარკმელები თავსართებითაა შემკული.

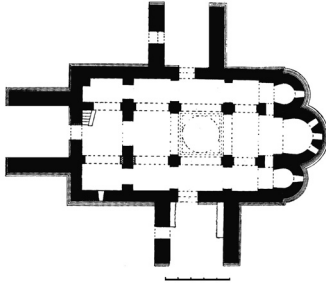
ანაკოფიის სიმონ კანანელის სახელობის ეკლესია მდებარეობს აფხაზეთში, ახალ ათონში, ზღვიდან ნახევარ კილომეტრში, მდინარე ფსირცხას ხეობაში. მის უკან, კლდის თავზე ანაკოფიის ციხე-სიმაგრის ნანგრევებია. ძველი თარიღდება IX-X საუკუნეებით, თუმცა მის თანამედროვე იერს XIX საუკუნის რემონტი განსაზღვრავს [რჩეულიშვილი, 1988: 31-36]. ნაგებია თლილი ქვით. ბზიფის მსგავსად სწორკუთხა გეგმისაა აღმოსავლეთით სამი შვერილი აფსიდით.

საკურთხეველის აფსიდა აქაც ხუთწახნაგაა, თუმცა გვერდითი აფსიდები მისგან განსხვავებით ნახევარწრიულია. საეკლესიო სივრცეში, რომ ინტერიერში სამივე აფსიდა მკვეთრად გამოხატული ნაღისებური მოხაზულობისაა. პასოფორიუმები აქაც კედლით არ არის გამიჯნული და გასასვლელებით დაკავშირებულია საკურთხეველთან. 1882 წელს ამოყვანილი გუმბათი ეფუძნება ოთხ ჯვრული ფორმის საყრდენს. ბზიფისგან განსხვავებით ანაკოფიის ტაძარს დასავლეთით ნარტექსი გააჩნია, რომელიც გამბრჯენი თაღების და დასავლეთი კედლის პილასტრების მეშვეობით სამ ნაწილად არის დანაწევრებული. მასში კარი სამი, ჩრდილოეთი, დასავლეთი და სამხრეთი მხრიდან არის გაჭრილი. ტაძარს კიდეც აქვს გრძივი ფასადების ცენტრში არსებული შესასვლელები. ნაგებობის ექსტერიერის ხასიათს აყალიბებს თლილი ქვის თანაბარზომიერი წყობა, ასევე მაღალყელიანი გუმბათის და კორპუსის პროპორციული დამოკიდებულება. დეკორატიულ აქცენტს ქმნის აღმოსავლეთი სარკმელების თავსართი.

ლიზნეს ტაძარი მდებარეობს აფხაზეთში, გუდაუთის ჩრდილოეთით, ზღვიდან 4-5 კმ-ში. თარიღდება X საუკუნით [რჩეულიშვილი,

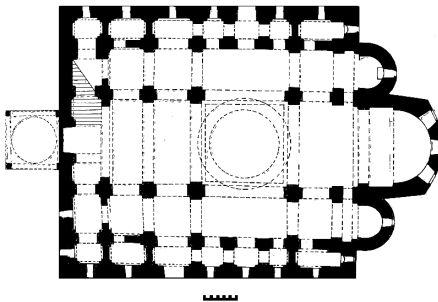
1988: 36-45]. ნაგებია მოყვითალო ფოროვანი ქვით. გეგმაში წარგ-
ძელებული სწორკუთხა ფორმისაა. აღმოსავლეთით სამი შვერილი,
ნახევარწრიული ფორმის აფსიდია. ინტერიერში მათ ბზიფის მსგავ-

სად ნალისებური ფორმა აქვს. გვერ-
დითი სათავსები გახსნილია. გუმბათი
ეფუძნება ჯვრული ფორმის ოთხ საყ-
რდენს და აფრებითაა ამოყვანილი. და-
სავლეთით ნარტექსია, რომლის მეორე
სართულზე ქოროა. ბზიფისაგან განს-
ხვავებით, ანაკლვასა და, განსაკუთრე-
ბით, ლიხნეს შიდა ფორმები აზიდული
პროპორციებით ხასიათდება. ნაგებობის

სამი, ჩრდილოეთი, დასავლეთი და სამხრეთი შესასვლელის წინ კა-
რიბჭკვა აღმართული. ექსტერიერი სისადავით გამოირჩევა. ყველაზე
გამომსახველი აღმოსავლეთი ფასადია შვერილი ფორმებით. არქი-
ტექტურულ სახეს ძირითადად აყალიბებს რვაწახნაგა და რვასარკ-
მლიანი ვიწროყელიანი გუმბათის ერთგვარი კონტრასტი ნაგებობის
კორპუსთან, რომელიც მაღალი პროპორციების ერთიან მოცულობას
ქმნის.

მოქვის ტაძარი მდებარეობს აფხაზეთში, ოჩამჩირიდან ჩრდილო-
აღმოსავლეთით 20 კმ-ის დაშორებით, მდინარეების დვების-წყლისა

და მოქვის-წყლის შესაყარ-
თან. “ქართლის ცხოვრება-
ში” დაცული ცნობის მიხედ-
ვით აგებულია ლეონ აფხაზ-
თა მეფის მიერ (957-967)
როგორც საეპისკოპოზო კა-
თედრა [რჩეულიშვილი, 1988:
46-66]. შემორჩა მეტ-ნაკლე-
ბი ცვლილებებით. აგებულია
თლილი ქვით. წარმოადგენს

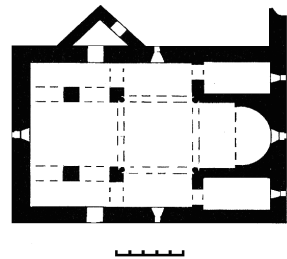
სწორკუთხა გეგმარების მასშტაბურ ნაგებობას აღმოსავლეთით სა-
მი შვერილი აფსიდით, რომელთაგან ცენტრალური უფრო მკვეთრად
შვერილი და ხუთწახნაგა, ხოლო გვერდითები ნახევარწრიულია.
ისევე როგორც აფხაზეთის უკვე განხილულ ტაძრებში, პასტოფო-
რიუმები გახსნილია და საკურთხეველსაც უკავშირდება გასასვლე-

ლებით. გუმბათი ჯვრული ფორმის ოთხ საყრდენს ეფუძნება. მის დასავლეთით საყრდენების წყვილი სივრცეს სამ ნავად ჰყოფს. ნაგებობის ცენტრალურ არეს სამი მხრით შემოუყვება ორსართულიანი გარშემოსავლელი, რომლის მეორე სართული ერთიანი ქოროა, ხოლო პირველი სართულის დონეზე ჩრდილოეთ და სამხრეთ მხარეს სამ-სამი კაპელაა მოწყობილი. კიდურა აღმოსავლეთი კაპელები განსხვავებულადაა გადაწყვეტილი. მათ აღმოსავლეთით კედელში აფსიდალურად ამოკვეთილი ნიშები გააჩნია. ეს, სავარაუდოდ, მათ პასტოფორიუმად ან გარკვეული ლიტურგიული წესების ჩასატარებელ სათავსად გამოყენებაზე მიუთითებს [რჩეულიშვილი, 1988:53]. დანარჩენი ორ-ორი კაპელა დასავლეთ მონაკვეთებშია, ხოლო შუა ნაწილი ძირითად სივრცეში თაღებით არის გასსნილი.

მოქვის ტაძარი გეგმაზე ხუთნაგვიანი ნაგებობის შთაბეჭდილებას ტოვებს, მაგრამ რეალურად ორსართულიან გარშემოსასვლელს შორის მოქცეულ სამნაწილიან სტრუქტურას წარმოადგენს. საკმაოდ რთული ინტერიერის ხასიათს არქიტექტურული ფორმების რიტმი და დინამიურობა განსაზღვრავს. ექსტერიერში ნაგებობა ბევრად მონოლითურ შთაბეჭდილებას ტოვებს. მხატვრულ სახეს აყალიბებს თლილი ქვის უზადო წყობის კედელი ორ რიგად განლაგებული სარკმლებით, ასევე მასიური კორპუსის და თორმეტსარკმლიანი გუმბათის ურთიერთშეთანხმება.

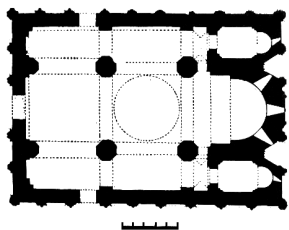
აფხაზეთის აღნიშნულ ძეგლებში ბზიფის ტაძარი უფრო მარტივია და დამჯდარი პროპორციები გააჩნია. ანაკლია და, განსაკუთებით, ლიხნე აზიდული ფორმებით ხასიათდება, ხოლო დასავლეთით ნარტექსი მათი გეგმის გართულებას განაპირობებს. რაც შეეხება მოქვის ტაძარს, ის თავისი მასშტაბით, ფორმათა მრავალფეროვნებით და დიდებულებით აფხაზეთის და, ზოგადად, ქართული ხუროთმოძღვრების, გამორჩეული ნიმუშია.

ხანძთას ეკლესია მდებარეობს თურქეთის ტერიტორიაზე, ისტორიულ პროვინცია კლარჯეთში, მდ. იმირხევის მარჯვენა ნაპირზე, ხუთიოდე კილომეტრით მაღლა ციცაბო კლდოვან ფერდზე გაშენებული წმინდა გიორგის სახელობის მონასტერის ტერიტორიაზე. შემორჩენილია ძლიერ დაზიანებული სახით. ჩამოექცა გუმბათის დი-

დი ნაწილიც. აქ გრივოლ ხანძთელის თავდაპირველად აგებული ხის ტაძრის შემდგომ 896 წელს აშოტ კუხის დროს დაწყებული მშენებლობა გაგრძელდა და ძეგლმა საბოლოო სახე აშოტ ერისთავის ძმიშვილ გურგენის დროს (918-941წწ) მიიღო. გიორგი მერჩულეს ცნობით სუროთმოდგარი იყო ამონა [ბერიძე, 1981: 179-182; ჯობაძე, 2006: 39-55]. ეკლესია ნაგებია თლილი ქვით. გეგმაში სწორკუთხა მოხაზულობისაა. საკურთხეველის აფსიდას ღრმა ბემა აქვს. პასტოფორიუმები უაფსიდოა და ძლიერ წაგრძელებული სწორკუთხედის ფორმა აქვს. ისინი კარებებით მხოლოდ ცენტრალურ სივრცეს უკავშირდება. გუმბათი აფსიდის შვერილებს და ორ საყრდენს ეყრდნობა. ამ საყრდენების დასავლეთით კიდევ ერთი წყვილია, რაც ტაძრის დასავლეთ მონაკვეთს სამად ანაწევრებს. შესასვლელი ორია სამხრეთ და ჩრდილოეთ მხარეს. აღსანიშნავია, რომ ისინი არა ფასადის ცენტრში, არამედ დასავლეთით არის გაჭრილი. ექსტერიერის გადაწყვეტაში ყურადღებას იქცევდა გუმბათი თავისი ქოლგისებური გადაწყვეტით, რომელიც, სამწუხაროდ, აღარ არსებობს. გუმბათის თორმეტწახნაგა ყელზე ოთხი სარკმელი და თორმეტი თალი იყო, რომლებიც შეწყვილებულ ნახევარსვეტებს ეფუძნებოდა. ნაწილობრივ შემორჩენილ ნახევარსვეტებს სტილიზებული კაპიტელები ამკობს. აღსანიშნავია, რომ კარგად განირჩევა კედლის წყობის განსხვავება კორპუსსა და გუმბათს შორის. კედლები უხეშად დამუშავებული, ხოლო გუმბათის ყელი სუფთად გათლილი ქვით არის ამოყვანილი, რაც თავისებურ მხატვრულ ეფექტს ქმნის.

სამთავისის ტაძარი მდებარეობს ქართლში, კასპის მუნიციპალიტეტის სოფელ სამთავისში, მდინარე ლეხურის მარცხენა ნაპირზე.

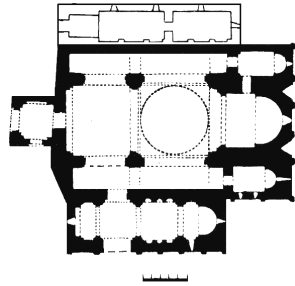

შემორჩენილია გარკვეული ცვლილებებით. ძლიერი დაზიანების გამო XV საუკუნეში თავიდან აიწყო დასავლეთი, ნაწილობრივ გრძივი ფასადები. ამ ხანას განეკუთვნება გუმბათიც. აღმოსავლეთი ფასადის წარწერის მიხედვით სამთავნელი ეპისკოპოსი ილარიონ ძე ვაჩე ყანჩაელის მიერ აგებულია 1030 წელს [ზაქარაია, 1975: 9-46].

სწორკუთხა გეგმის ნაგებობას აღმოსავლეთით ბემიანი საკურთხეველი აქვს. მის გვერდით აფსიდიანი პასტოფორიუმებია. მათ მეორე სართულზე სამალავებია მოწყობილი. გუმბათი ეყრდნობა ოთხ

საყრდენს, რომელთაგან აღმოსავლეთი წყვილი შერწყმულია საკურთხეველის კედლებთან. ტაძარში შესასვლელი სამი მხრიდანაა. ჩრდილოეთი და სამხრეთი კარი გრძივი კედლების დასავლეთ მონაკვეთშია გაჭრილი. გადაკეთების გამო ნაგებობის ფასადები შეცვლილია. თავდაპირველი სახე შეინარჩუნა აღმოსავლეთის ფასადმა, რომელიც თავისი კომპოზიციური დახვეწილობით გამორჩეულია ქართულ ხუროთმოძღვრებაში. ორი სამკუთხა ნიშა, ხუთი თალი და ჯვრის, კოპის, სარკმლის მოჩარჩოებისა და ორი რომბით შედგენილი მთავარი ღერძის მოტივი ამ ფასადზე კარგად გააზრებულ და დახვეწილ კომპოზიციას ქმნის.

მცხეთაში მდებარე **სამთავროს** ტაძარი აგებულია XI საუკუნის პირველ ნახევარში [ზაქარაია, 1975: 47-65]. საკმაოდ კარგად არის შემორჩენილი, თუმცა ცამეტწახნაგა გუმბათის ყელი XIII-XIV საუკუნეებშია აღდგენილი. ნაგებია თლილი ქვით. სწორკუთხა გეგმარების სამნაწილიანი საკურთხეველის მქონე ნაგებობაში გუმბათი არა ოთხ საყრდენს, არამედ აფსიდის შვერილებს და ორ თავისუფლად მდგარ საყრდენს ეფუძნება. ჩახაზული ჯვრის ტიპის ეს ლაკონური ვარიანტი სამთავროს შემდგომ საბოლოოდ დამკვიდრდა ქართულ ხუროთმოძღვრებაში.

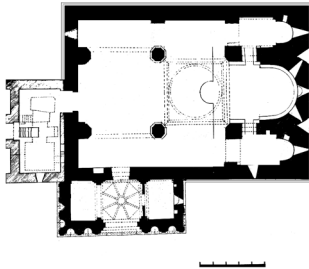

პასტოფორიუმები ორსართულიანია. ტაძარში შესასვლელი სამხრეთი და დასავლეთი მხრიდან არის. სამხრეთით წაგრძელებული ფორმის, ოთხ არათანაბარ მონაკვეთად დანაწევრებული სტოა-კარიბჭეა აღმოსავლეთით აფსიდით, ხოლო დასავლეთით კვადრატული გეგმის კარიბჭეა. საინტერესოა ძეგლის ფასადების გადაწყვეტა. საგულისხმოა, რომ მდიდრული დეკორაციული მორთულობა გამოარჩევს არა აღმოსავლეთ ფასადის ორი ნიშითა და ხუთი თალით შექმნილ კომპოზიციას, არამედ შეწყვილებული სარკმლების გაფორმებას გრძივ ფასადებზე. ამასთან, განათების სპეციფიკის გათვალისწინებით შესრულების განსხვავებული მიდგომა გამოყენებული თითოეულ შემთხვევაში. ჩრდილოეთ მხარეს მკვეთრად ჩაკვეთილი ბრტყელზედაპირიანი ჩუქურთმა, ხოლო სამხრეთით ამოხეიქილ ზედაპირზე ნატიფი და დახვეწილი მორთულობის ელემენტებია.

ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორიაში სამთავროს და სამ-

თავისის ტაძრებში ჩამოყალიბდა ჩახაზული ჯვრის ტიპის ახალი, უფრო ლაკონური ვარიანტი, რომელშიც აფრებზე ამოყვანილი გუმბათი აფსიდის შვერილებსა და ორ თავისუფლად მდგარ საყრდენს ეფუძნება. მას ცენტრალურ-გუმბათოვანი არქიტექტურის სახელითაც მოიხსენიებენ [ზაქარაია, 1975]. XI-XII საუკუნეების გელათის, თიღვას და იკორთას ტაძრებთან ერთად სამთავრო და სამთავისი ცენტრალურ-გუმბათოვანი ძეგლების პირველ ეტაპს ქმნის, რომელიც ცხოველხატული ეპოქის სტილისტიკით გამოირჩევა. ეს კარგად ვლინდება ფასადების გადაწყვეტაში, მდიდრული დეკორაციული მორთულობის შესრულების ოსტატობაში თუ შიდა სივრცის აღქმაში. მაგალითად, გრძივი ფასადების კარის დასავლეთით გაჭრის ხერხი შემსვლელს არქიტექტურული ფორმების სხვადასხვა რაკურსში აღქმის საშუალებას აძლევს.

ბეთანიას ეკლესია თბილისიდან 18 კმ-ში, მდინარე ვერეს ხეობაში, დასახლებული ადგილიდან მოშორებით მდებარეობს. აგებულია

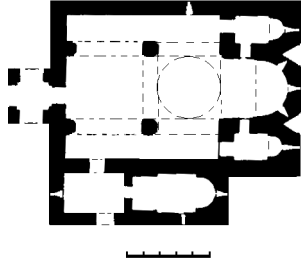

XII-XIII საუკუნეების მიჯნაზე [ზაქარაია, 1990: 57-71]. შემორჩენილია მეტნაკლები ცვლილებებით. ნაგებია თლილი ქვით. ტიპოლოგიური თვალსაზრისით იმეორებს სამთავროში ფორმირებულ სტრუქტურას. საგულისხმოა, რომ სამხრეთი შესასვლელი აქაც დასავლეთით არის გაჭრილი და მის წინ სტოა-კარიბჭეა, თუმცა ის სამთავროსაგან განსხვავებით სამ ნაწილიანია და აღმოსავლეთით აფსიდა არ აქვს.

წინა ეტაპის ძეგლებისაგან განსხვავებით ბეთანიაში თაღები აღარ გამოიყენება. აღმოსავლეთ ფასადზე აქცენტირებულია ორი სამკუთხანიშა და სარკმლების მოჩარჩოება. დანარჩენი ფასადების მთავარ დეკორაციულ ელემენტს შეწყვილებული სარკმლების და მათ ზევით წრიული სარკმლის მოჩარჩოება ქმნის. სამხრეთ ფასადზე ახალი სქემაა შედგენილი სარკმლებისა და ჯვარის საშუალებით, რომლებიც ერთიან მხატვრულ სახეს ქმნის. თორმეტსარკმლიანი გუმბათის მაღალი ყელი გაფორმებულია თაღნარით და უხვადაა მორთული ჩუქურთმით.

ქვათახევის ეკლესია მდებარეობს ქართლში, კასპის მუნიციპალიტეტში, მდინარე კავთურას სათავესთან კავთისხევის მახლობლად.

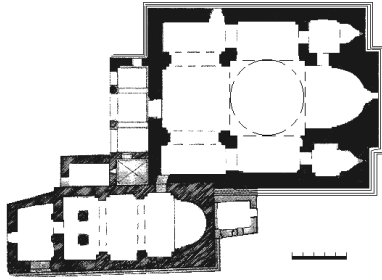
XII-XIII საუკუნეების მიჯნის ეს ძეგლი [ზაქარაია, 1990: 72-88] შემორჩენილია მეტ-ნაკლები ცვლილებებით. XVII საუკუნეშია აგებული დასავლეთის კარიბჭე. ტაძარი მოპირკეთებულია მოყვითალო კირქვის კვადრებით. ქვათახევის ტაძრის არქიტექტურული სტრუქტურა ბეთანიის მსგავსია. სამხრეთი კედლის დასავლეთ მონაკვეთთან აქაც სტოა-კარიბჭეა, რომელიც ორ ნაწილად არის გააზრებული. ეკლესიის ინტერიერში ყურადღებას იქცევს თაღების მკვეთრად გამოხატული ისრული ფორმა, რაც შიდა სივრცეს ზესწრაფულობას მატებს. სახასიათოა ასევე დაკიდული თაღნარი სამხრეთი კედელზე. ფასადებზე შეწყვილებული და წრიული სარკმლების, ასევე ჯვრის საშუალებით შედგენილი კომპოზიციაა გამოყენებული. გამორჩეულია აღმოსავლეთი ფასადი, სადაც სამთავისში ფორმირებული მთავარი ღერძის მოტივია წამყვანი. თორმეტსარკმლიანი გუმბათის ჩუქურთმა, ისევე როგორც საერთოდ ქვათახევის დეკორაციული მორთულობა დახვეწილი ფორმებით და ოსტატობის მაღალი დონით გამოირჩევა.

ბეთანია-ქვათახევის ჯგუფს განეკუთვნება XII საუკუნის დასასრულისა და XIII საუკუნის დასაწყისის ძეგლები (მაგ.: ფიჭარეთი, წულრულაშენი, ყინწვისი, ტიმოთესუბანი, ახტალა), რომლებსაც ასევე ლაკონური არქიტექტურული სტრუქტურა გააჩნიათ. საერთო სტილისტური მიდგომის მიუხედავად თითოეულ ნაგებობაში განსხვავებულია პროპორციები, გუმბათისა და კორპუსის ურთიერთშეთანხმება. ზოგ შემთხვევაში ინტერიერში პატრონიკვა მოწყობილი (მაგ.: წულრულაშენი, ყინწვისი). ფასადების შესამკობად ძეგლებში გამოყენებულია დეკორაციული მოტივების და სქემების მრავალფეროვანი რეპერტუარი. შესაბამისად, სამშენებლო, არქიტექტურულ-მხატვრული გამომსახველობის და დეკორაციული მორთულობის დონე ამ ძეგლში მაღალია. ამ მხრივ ცალკე დგას ყინწვისის და ტიმოთესუბნის ეკლესიები, რომლებშიც საშენ მასალად აგურის გამოყენება იმთავითვე გამორიცხავს ჩუქურთმის არსებობას და ექსტერიერის განსხვავებულ მხატვრულ იერსახეს განაპირობებს.

საფარას წმინდა საბას სახელობის ეკლესია მდებარეობს მესხეთში, ახალციხის მუნიციპალიტეტში, ახალციხიდან სამხრეთ-აღმო-

სავლეთით ათიოდე კილომეტრში სოფელ ღრელთან, სამცხის ათაბაგ ჯაყელთა ისტორიულ რეზიდენციაში. საფარის არქიტექტურულ ანსამბლში შემაჯავლ რამდენიმე საერო და საკულტო ნაგებობას შორის

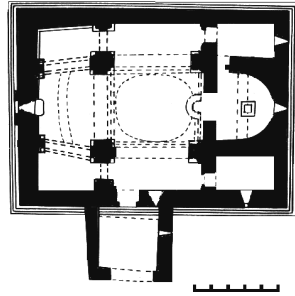

XIII საუკუნის დასასრულს აგებული წმ. საბას ეკლესია მთავარია. დასავლეთ კარიბჭის წარწერის მიხედვით მისი ზურთთმოდვარია ფარეზასძე [ბერიძე, 1955. 27-87]. ტაძარი მეტ-ნაკლები ცვლილებებით შემორჩა. თლილი ქვით ნაგები ეკლესია ცენტრალურ-გუმბათოვანი ტიპისთვის ჩვეული გეგმარები-

საა. აფსიდიანი პასოფორიუმები ორსართულიანია. სამკვეთლო კართით საკურთხეველს უკავშირდება. სადიაკვნეს ქვეშ კამაროვანი გადახურვის მქონე, დიდი ლოდებისაგან ნაგები კრიპტაა. დასავლეთით გვერდითი მონაკვეთების თავზე დაბალი პატრონიკეებია. ტაძრის სამხრეთით კვადრატული, ხოლო დასავლეთით მოგრძო, ოთხნაწილიანი გახსნილი კარიბჭეა. ტაძარს სამხრეთ-დასავლეთით ძველი, დარბაზული, მიძინების სახელობის ეკლესია ესაზღვრება, რომელთანაც სპეციალურად გაჭრილი გასასვლელითაა დაკავშირებული.

საფარას წმინდა საბას ეკლესიის ადგილმდებარეობის სპეციფიკიდან გამომდინარე მისი ფასადების სრულფასოვნად აღქმა გაძნელებულია. ეს ეხება განსაკუთრებით აღმოსავლეთ მხარეს, რომელიც ქარაფს გადაჰყურებს. საინტერესოა, რომ ნაგებობის ამ ფასადის შუა ნაწილი დაახლოებით ერთი მეტრით სწორკუთხა ფორმით შეერილია. მთავარი დეკორაციული დატვირთვა ცენტრალურ ფართო მოჩარჩოების მქონე სარკმელს აქვს. სხვა მცირე ზომის სარკმლები ლილვებითაა აქცენტირებული. დასავლეთით ასევე სარკმლის მოჩარჩოება იქცევს ყურადღებას. თუმცა ძირითად მხატვრული ეფექტს კარიბჭის თაღების ჩუქურმა, კაპიტელებზე ფრინველების (დედალ-მამალი ბარტყით, არწივი ცხოველით კლანჭებში) გამოსახულებები ქმნის. გრძივ ფასადებზეც შემკულობით გამოირჩევა სარკმელი, რომელსაც თავზე რელიეფური ჯვარია მოცემული. ტაძრის გუმბათი თექვსმეტწახნაგაა, თაღნართ და ჩუქურთმით მორთული. სულ რვა სარკმელია გაჭრილი. ცრუ სარკმელებს თავზე რელიეფური კოპები აკოებს.

გერგეტის სამება მდებარეობს ყაზბეგის მუნიციპალიტეტში, მდინარე თერგის ხეობაში, სოფელ გერგეტის თავზე. მცინვარწვერის ფონზე მთის წვერზე აღმართული ეკლესია სამრეკლოსთან ერთად ლანდშაფტთან შერწყმის შესანიშნავ ნიმუშს წარმოადგენს. ხევის ერთადერთი გუმბათიანი ეკლესია აგებულია XIV საუკუნეში თლილი ქვით [სანიკიძე, 1975]. საკმაოდ კარგად არის შემორჩენილი. გეგმაში სწორკუთხა მოხაზულობისაა. აღმოსავლეთით სამნაწილიანი საკურთხეველია. პასტოფორიუმები უაფსიდოა. მათ მეორე სართულზე სამავალებია. აღსანიშნავია, რომ ტაძარი სამალავების სიმრავლით გამოირჩევა. ისინი ნაგებობის თითქმის ყველა მონაკვეთის თავზეა მოწყობილი, რაც, უთუოდ, ამ რეგიონის სპეციფიკით, განსაკუთრებით მომხდურთა სიმრავლით, უნდა აიხსნას. გუმბათს ელიფსური მოხაზულობა აქვს, ხოლო გუმბათქვეშა საყრდენებიდან დასავლეთის კედელზე გადაშვებული თალები პარალელური არ არის. ისინი დასავლეთისკენ ვიწროვდება. ამგვარი ფორმები ინტერიერს უჩვეულო იერს ანიჭებს. შიდა სივრცეში ყურადღებას იქცევს ასევე პროფილირებული სარტყელი, რომელიც შიდა კედლებს კონქის საფუძვლის დონეზე გასდევს. ტაძარში შესასვლელი დასავლეთი და სამხრეთი მხრიდანაა. ამ უკანასკნელის წინ კვადრატული კარიბჭეა აღმართული.

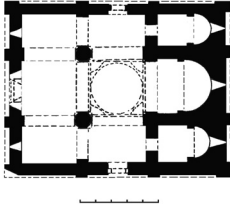

ექსტერიერში ტაძრის აღქმისას მთავარ როლს, ცხადია, ადგილმდებარეობა თამაშობს. თავად ფასადები ოდნავ მოუხეშავია. თითოეულ მხარეს სხვადასხვა ზომის და ფორმის ჯვარია გამოსახული. განიერი და დაბალი გუმბათი ზემოთკენ ოდნავ ვიწროვდება. მისი ყელი ათწახნაგოვანია. თითოეულ წახნაგზე ცალკე ლილვებით შედგენილი თალია შუაში ჩუქურთმებით. სულ ხუთი სარკმელია გაჭრილი.

საფარა და გერგეტი, ასევე ზარზმის და ცაიშის ეკლესიები ცენტრალურ-გუმბათოვანი არქიტექტურის მესამე ეტაპს მიეკუთვნება. XIII საუკუნის მეორე ნახევრისა და XIV საუკუნის ეს ძეგლები ტიპოლოგიური თვალსაზრისით სიახლით არ გამოირჩევა, თუმცა არქიტექტურულ-მხატვრული გადაწყვეტის თავისებურება ახასიათებს. მათი პროპორციები უფრო დამჯდარია, რაც გუმბათისა და კორპუსის შეფარდებაშიც ვლინდება. ფასადების მორთულობის

ხასიათი წინა ეპოქებთან შედარებით თავშეკავებულია. ფაფორმების სქემაში მთავარია ჯვრის მოტივი. ჩუქურთმა ამკობს ძირითადად ღიაღების მოჩარჩოებას.

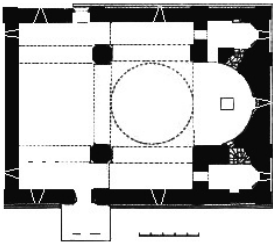
გრემის მთავარანგელოზის ტაძარი მდებარეობს ყვარლის მუნიციპალიტეტში, შუა საუკუნეების კახეთის ისტორიულ დედაქალაქ გრემში. აღმართულია ბორცვზე, რომელიც ნაქალაქარს თავზე დაჰყურებს, გაბატონებულია გარემოზე და მიმდებარე ნაგებობებთან ერთად შთაბეჭდავ არქიტექტურულ ანსამბლს ქმნის.

მისი მშენებლობა ლევან კახთა მეფის ბრძანებით დაიწყო და დასრულდა 1565 წელს [ჩუბინაშვილი, 1959: 440-454]. შემორჩნილია მეტ-

ნაკლები ცვლილებებით. ნაგებია აგურით. გეგმით ტიპური ცენტრალურ-გუმბათოვანი ტაძარია სამი მხრით შესასვლელით. ნაგებობა ყურადღებას იქცევს აზიდული პროპორციებით და განსაკუთრებით მაღალყელიანი რვაწახნაგა გუმბათით. ფორმათა ამგვარი ურთიერთშეთანხმება განსაზღვრავს როგორც ინტერიერის, ასევე ექსტერიერის ხასიათს. ფასადები აგურის მასალის სპეციფიკის შესაბამისად ეპოქისათვის სახასიათო შეისრული თალებით და ჯვრებით არის შემკული.

ანანურის ხუროთმოძღვრული ანსამბლი, რომელიც არაგვის ერისთავთა რეზიდენციას წარმოადგენდა, მდებარეობს დუშეთის მუნიციპალიტეტში, სამხედრო გზაზე, თბილისიდან 60 კმ-ის დაშორებით.

კოშკებიანი გალავნით შემოზღუდულ ანსამბლში რამდენიმე ნაგებობაა, მათ შორის ორი ეკლესია. მთავარი ტაძარი სამშენებლო წარწერის თანახმად 1689 წელს არის აგებული ბარძიმ მსაჯულთუხუცესის თაოსნობით, ხოლო მამნებელი იყო ქაიხოსრო ბალსარაშვილი

[ზაქარაია, 1990: 226-240]. თლილი ქვით ნაგები ეს ეკლესია მეტნაკლები ცვლილებებით შემორჩა. ტიპოლოგიურად იმეორებს წინა და თანადროული ხანის ამ ტიპის ძეგლების გეგმას. ანანურის ტაძარი განსაკუთრებულ ყურადღებას ფასადების მდიდრული მორთულობით იმსახურებს. ამ მხრივ გამოირჩევა სამხრეთი და დასავლეთი ფასადები. რთულ, მრავალსახოვან კომპოზიციებში გამოყენებულია

ადამიანისა და ცხოველების გამოსახულებები, ასევე მცენარეული მოტივები. თავისი შესრულების ოსტატობით და მხატვრულ სახეთა მრავალფეროვნებით ანაზური გვიანი შუა საუკუნეების გამორჩეული ძეგლია.

გვიანი შუა საუკუნეების ტაძრები, როგორცაა მაგალითად, გრემი, ანაზური, ახალი შუამთა, ბარაკონი, ლარგვისი ცენტრალურ-გუმბათოვანი ტაძრების მეოთხე ეტაპს განეკუთვნება. ეს ნაგებობები ვერ უტოლდება წინა პერიოდების ძეგლების არქიტექტურულ-მხატვრულ დონეს, თუმცა თითოეული მათგანი ეპოქის მხატვრული აზროვნებისა და შესაძლებლობების საინტერესო სურათს წარმოაჩენს.

ძეგლების მიმოხილვა ცხადყოფს, რომ საქართველოში ჩახაზული ჯვრის ტიპი VII საუკუნიდან უწყვეტად არსებობს. ამ ეკლესიებს აგებენ, როგორც აღმოსავლეთ, ასევე დასავლეთ და სამხრეთ რეგიონებში. გავრცელების ქრონოლოგიური და ტერიტორიული ფარგლები განაპირობებს ჩახაზული ჯვრის ტიპის ნაგებობების არქიტექტურულ-მხატვრული იერსახის მრავალფეროვნებას, სტილისტურ ნაირგვარობას, თუმცა ტიპოლოგიური მახასიათებელი არსებითად უცვლელი რჩება. ამის მიზეზია ის, რომ ჩახაზული ჯვრის სტრუქტურა უკვე წრომის ტაძარშივე სრულყოფილად არის ჩამოყალიბებული. აქ გადაწყვეტილია ყველა ის პრობლემა, რაც გუმბათიანი არქიტექტურის ზოგიერთი ტიპის შემთხვევაში ეტაპობრივად გადაილახა და ქვეტიპების წარმოშობა განაპირობა. მაგალითად, ფართობის გაზრდის და პასტოფორიუმების მოწყობის საკითხის გადაწყვეტა ტეტრაკონქისა თუ ტრიკონქის ადრეულ ძეგლებში მათი სახეცვლის და არქიტექტურული კომპოზიციის გართულების მიზეზი გახდა. ეს საკითხები კი წრომში, ჩახაზული ჯვრის ტიპის ამ უადრეს ძეგლში, მოგვარებული იყო. წრომში დასავლეთით იყო ასევე ნარტექსი და მეორე სართულზე პატრონიკე, რაც შემდგომი ხანის რიგ ძეგლებშიც გვხვდება. ამდენად არქიტექტურული სტრუქტურა არ საჭიროებდა ახალი ფორმების ძიებას და არსობრივ ცვლილებას. შესაბამისად მრავალსაუკუნოვანი არსებობის მანძილზე ჩახაზული ჯვრის ტიპის თავდაპირველად ფორმირებული მახასიათებლები შენარჩუნდა, ხოლო ერთგვარი სახეცვლა არა გართულების, არამედ გამარტივების გზით განხორციელდა.

XI საუკუნეში, სამთავრო-სამთავისის ჯგუფის ძეგლებში დამკვიდრდა უფრო ლაკონური სტრუქტურა, სადაც გუმბათი ოთხის

ნაცვლად ორ საყრდენსა და აფსიდის შვერილებზეა დაფუძნებული. როგორც წესი გუმბათის წრეზე გადასვლა ამ ძეგლებში აფრების საშუალებით ხორციელდება. პარმენ ზაქარაია, რომელიც XI საუკუნე-ნიდან აგებულ ტაძრებს ცენტრალურ-გუმბათოვანი ტიპის სახელით მოიხსენიებს, არქიტექტურულ-მხატვრული გადაწყვეტის ოთხ ეტაპს გამოჰყოფს. [ზაქარაია, 1975].

საგანგებო აღნიშვნის ღირსია ჩახაზული ჯვრის ტიპის ძეგლებს შორის სამშვილდისა და მოქვის ტაძრები, რომლებიც გართულებული კომპოზიციის მქონე ნიმუშებია და საქართველოში ამ ტიპის მრავალრიცხოვან ძეგლებს შორის ერთგვარ გამონაკლისად გვევლინება.

საქართველოში ჩახაზული ჯვრის ტიპის პირველივე ნიმუშის გამართული არქიტექტურული სტრუქტურა და მხატვრული გამომსახველობა ამგვარი დახვეწილი გადაწყვეტის განმაპირობებელი გარკვეული არქიტექტურული ტრადიციის არსებობაზე მიუთითებს. გ. ჩუბინაშვილი წინაპირობას საქართველოს საერო ხუროთმოძღვრებაში, კერძოდ, საცხოვრებელი სახლის – გლეხური დარბაზის - ფორმებში ხედავს [ჩუბინაშვილი, 1969] და, წრომის ტაძარს ზოგადად ქრისტიანული ხუროთმოძღვრებაში ამ ტიპის ერთ-ერთ უადრეს ნიმუშად მიიჩნევს. ჩვენი აზრით საერო ხუროთმოძღვრების ტრადიციებთან ერთად, უთუოდ გასათვალისწინებელია, წინაქრისტიანული საქართველოს კულტურული კონტაქტების მნიშვნელობა და ამ გზით ინოვაციების შეთვისების უნარი. საფიქრებელია, რომ სასანურ ირანში გავრცელებული ოთხ საყრდენზე ტრომპებით ამოყვანილი გუმბათის კომპოზიცია, უთუოდ, ნაცნობი იყო ამ ქვეყანასთან მჭიდრო ურთიერთობების მქონე საქართველოს ხუროთმოძღვრებისათვის. საყურადღებოა, რომ გ. ყიფიანი [ყიფიანი, 2000], რომელიც საქართველოში ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების ფორმირებაზე წარმართული ტაძრების ზეგავლენაზე ამახვილებს ყურადღებას, ამ თვალსაზრისით საგანგებოდ გამოყოფს საქართველოში დადასტურებულ ცეცხლის ტაძრების ოთხსაყრდენიან კომპოზიციას (დედოფლის მინდორი, უფლისციხე).

როგორც ცნობილია, ბიზანტიაში ჩახაზული ჯვრის ტიპის პირველ ნიმუშად იმპერატორ ბასილ I-ის მიერ 880 წელს კონსტანტინეპოლში აგებული “ნეას” ტაძარი ითვლება. ამ დროიდან ეს ტიპი ბიზანტიასა და საერთოდ აღმოსავლეთ ქრისტიანულ სამყაროში წამყვან თემად იქცა. მანამდე, VII, VIII და IX საუკუნის ძეგლებში

(ნიკეას ტაძარი, წმ. ნიკოლოზი მირაში, წმ. სოფია თესალონიკაში, წმ. კლიმენტი ანკარაში და სხვ.) ეტაპობრივად მოხდა სტრუქტურის დახვეწა-გამარტივება, რის შედეგად საბოლოოდ კომპაქტური არქიტექტურული სახე შეიქმნა [ჯაბუა, 2001:309-326]. თუ გავითვალისწინებთ, რომ წრომის ტაძრის თანადროულად VII საუკუნეში სომხეთშიც იგება ჩახაზული ჯვრის ტიპის ნაგებობები (მაგ.: გაიანეს, ბაგავანის, მრენის ტაძრები), ქრისტიანულ სამყაროში ამ ფართოდ გავრცელებული არქიტექტურული ტიპის ჩამოყალიბების თვალსაზრისით სამხრეთ კავკასია, და კონკრეტულად საქართველო, განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს და ამ პროცესების ავანგარდში მოიაზრება.

ამრიგად, ადგილობრივმა არქიტექტურულმა პოტენციალმა, საერო თუ საკულტო არქიტექტურის ტრადიციებმა და კულტურული კონტაქტების შედეგად შეძენილმა გამოცდილებამ წრომის ტაძრის კონსტრუქციულად თამამი სქემის შექმნაში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა. ამან განაპირობა საქართველოში ადრე შუა საუკუნეების ხანაში ჩახაზული ჯვრის ტიპის ფორმირება და მისი წამყვანი როლი შუა საუკუნეების ხუროთმოძღვრების ყველა ეტაპზე.

ტრიკონქი

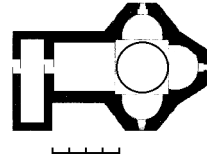
ტრიკონქი ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი არქიტექტურული ტიპია, რომლის გენეზისის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში განსხვავებული მოსაზრებები იყო გამოთქმული. მკვლევართა ნაწილი ტრიკონქის ფორმირებას რომის არქიტექტურას უკავშირებდა, ყურადღებას ამახვილებდა რა ადრიანეს ვილაში სამაფსიდიან კომპოზიციასა და კალიქსტის კატაკომბის III საუკუნით დათარიღებულ ნაგებობაზე [რივიოლა, 1918; 277-278]; მეორე მოსაზრებით აღმოსავლურ ხუროთმოძღვრებას ენიჭებოდა უპირატესობა [ბოკი, 1901; ვულფი, 1914]. კერძოდ, ადრექრისტიანული ეგვიპტის სოჰაგის მახლობლად მდებარე თეთრი და წითელი მონასტრების რიგ ნაგებობებში საკურთხევლის სამყურა ფორმით გადაწყვეტას. ასევე აღმოსავლურ წარმომავლობას იზიარებდა ი. სტრიგოვსკი [სტრიგოვსკი, 1918], რომელიც ტრიკონქის სტრუქტურის ფორმირებას ირანის ან სომხეთის ხუროთმოძღვრებას უკავშირებდა. გ. ჩუბინაშვილი ამ არქიტექტურული ტიპის წარმოშობის ერთი კონკრეტული საწყისიდან მომდინარეობას არამართებულად მიიჩნევდა, ხოლო სამხრეთ კავკასიაში, კერძოდ საქართველოში, მის შექმნას ტეტრაკონქს უკავშირებდა [ჩუბინაშვილი. გ. 1936; 187-188]. გ. ჩუბინაშვილის აზრით ტეტრაკონქის სტრუქტურაში დასავლეთი მკლავის დაგრძელების და ცილინდრული კამარით გადახურვის შედეგად შეიქმნა ახალი კომპოზიცია, რომელმაც ტრიკონქის არქიტექტურული ტიპის ფორმირებას დაუდო საფუძველი.

ტრიკონქის არქიტექტურული ტიპის ძირითად მახასიათებელს სამაფსიდიანი კომპოზიცია წარმოადგენს. გუმბათქვეშა სივრცის გარშემო ჯვრულად განლაგებულია ოთხი მკლავი. ამათგან ჩრდილოეთ, აღმოსავლეთ და სამხრეთ მკლავებს აფსიდის ფორმა აქვს. ტრიკონქი ფართოდ არის გავრცელებული ქრისტიანული აღმოსავლეთის ქვეყნებში, განსაკუთრებით, საბერძნეთში. აღსანიშნავია, რომ ის ათონის მთის სამონასტრო ეკლესიების წამყვან ტიპად გვევლინება [ტ. სტეფანი, 1995]. ეს ტიპი გავრცელებულია მეზობელ სომხეთშიც (მაგ.: ალაძანი, თაღინის დიდი და მცირე ტაძრები, შოხაგავანქი, კოტავანქი) [მაცაკანიანი... 1978].

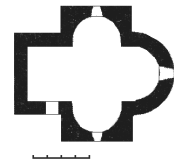
საქართველოს ძეგლებში ტიპოლოგიური თვალსაზრისით სამი ქვეტიპი განირჩევა – 1. მარტივი 2. გართულებული 3. რთული ანუ საყრდენებიანი ქვეტიპი.

მარტივი ტიპი ტრიკონქების კომპოზიციას სამი აფსიდა და დასავლეთი სწორკუთხა მკლავი ქმნის. მოკლედ მიმოვიხილოთ ამ ქვეტიპის ნიმუშები.

ღორთქელისა მდებარეობს ისტორიულ პროვინცია კოლაში (თურქეთი) და VIII-IX საუკუნეებით თარიღდება [ბერიძე, 1981:147]. გუმბათქვეშა სივრცის სამ მხარეს აფსიდებია, ხოლო დასავლეთი მკლავი წაგრძელებული სწორკუთხედის ფორმისაა. გუმბათქვეშა კვადრატულადან გუმბათის წრეზე გადასვლა ტრომპების საშუალებით ხორციელდება. ნაგებობის დასავლეთით სწორკუთხა სათავსია, რომელიც სამხრეთით თითქმის აფსიდის შვერილის დონემდე გრძელდება. ტაძარში ერთადერთი შესასვლელი გაჭრილია ამ სათავსში, რომელიც თავის მხრივ კარით დასავლეთ მკლავს უკავშირდება. ექსტერიერში აფსიდებს სამწახნაგა მოხაზულობა აქვს, ხოლო გუმბათის ყელი დაბალი პროპორციებით გამოირჩევა.

ორთული მდებარეობს ისტორიულ პროვინცია ოლთისში (თურქეთი). ეს მომცრო ზომის ძეგლია, რომლის თარიღი არ არის დაზუსტებული. ამასთან, ვ. ბერიძე ეჭვს გამოთქვამს ამ ნაგებობაში გუმბათის არსებობის შესახებ [ბერიძე, 1981, 162]. სახეზეა სამაფსიდიანი კომპოზიცია და დასავლეთი მოკლე მკლავი. ექსტერიერში საკურთხევის აფსიდას ნახევარწრიული მოხაზულობა აქვს, ხოლო დანარჩენი მკლავები სწორკუთხა ფორმისაა. შესასვლელი დასავლეთი მკლავის სამხრეთ კედელშია გაჭრილი.

ბაზჩალო-ყიშლა ასევე ოლთისში მდებარეობს და აგებულია არა უგვიანეს X საუკუნეში [ბერიძე, 1981, 138]. წარმოადგენს მარტივ ტრიკონქს, რომელსაც გარედან თავისუფალი ჯვრის მოხაზულობა გააჩნია. ამ ძეგლში დასავლეთი სწორკუთხა მკლავი საგრძნობლად სჭარბობს დანარჩენებს. შესასვლელი, ორთულის მსგავსად, მის სამხრეთ კედელშია გაჭრილი. აღსანიშნავია, რომ ამგვარი გადაწყვეტა ტრიკონქების გარდა ხშირად გვხვდება თავისუფალი და ნახევრადთავისუფალი ჯვრის ტიპის გარდამავალი ხანის ძეგლებში.

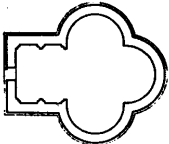

ურაველი ახალციხის მუნიციპალიტეტში მდებარეობს და X საუკუნის II ნახევრით თარიღდება [ბერიძე, 1981: 177]. ამ მომცრო

ზომის სამაფსიდიან ნაგებობას სპეციფიური ადგილმდებარეობა გამოარჩევს. მისი ჩრდილოეთი მხარე კლდეშია ჩაშენებული, ხოლო აღმოსავლეთ, სამხრეთ და დასავლეთი მკლავებს გარედან სწორკუთხა მოხაზულობა აქვს. დასავლეთი მკლავი წაგრძელებულია და შესასვლელი აქაც სამხრეთ კედელშია გაჭრილი.

ჯვარზენი დასავლეთ საქართველოში, მდინარე ენგურის ხეობაში ამავე სახელწოდების სოფლის განაპირას არის აგებული და IX-X

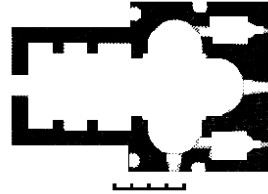

საუკუნეებით თარიღდება [კაპანაძე, 1989, 66-67]. აქ სამი ნახევარწრიული აფსიდა ექსტერიერშიც ამავე ფორმას იმეორებს, ხოლო დასავლეთი მკლავი სწორკუთხაა. აღსანიშნავია, რომ მისი ცილინდრული კამარა სამ გამბრჯენ თაღზე იყო დაყრდნობილი, რაც ძეგლის ცუდი დაცულობის მიუხედავად ნათლად დგინდება. ინტერიერში დასავლეთი ნავის ჩრდილოეთ და სამხრეთ კედლებზე ცენტრში ორსაფეხურიანი პილასტრი, ხოლო გვერდებზე მისი ნახევარი ფორმაა გამოყენებული. ერთადერთი შესასვლელი ტაძარში დასავლეთი მხრიდან არის გაჭრილი.

ამრიგად, საქართველოში მარტივი ტიპის ტრიკონქები იგება VIII-X საუკუნეებში. უმეტესი ძეგლები თურქეთის ტერიტორიაზეა, თითო ძეგლია სამხრეთ და დასავლეთ საქართველოში. ტრიკონქის მარტივი ქვეტიპის ძეგლების კონფიგურაცია უმეტეს შემთხვევაში თავისუფალი ჯვრის მსგავსი გადაწყვეტისაა ანუ ჯვრის ოთხივე მკლავს გარედან სწორხაზოვანი მოხაზულობა გააჩნია. მხოლოდ ჯვარზენში აქვს აფსიდებს ნახევარწრიული, ხოლო დორთქილისაში სამწახნაგა ფორმა. ქრონოლოგიურად ამ ქვეტიპის ძეგლები უადრესი ტრიკონქებია საქართველოში და გარდამავალ ხანას განეკუთვნება. ისინი მომცრო ზომის ნაგებობებია, რასაც კომპოზიციის კონსტრუქციული თავისებურება განაპირობებს. გუმბათი დაფუძნებულია სამი აფსიდის და დასავლეთი მკლავის შესაყარზე შექმნილ კვადრატზე. შესაბამისად, მისი გაფართოების და სივრცის გაზრდის რესურსი ამ ქვეტიპის ფარგლებში შეზღუდულია. აღსანიშნავია, რომ

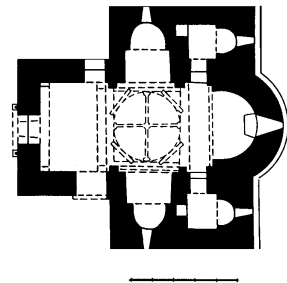
მარტივი ქვეტიპის ძეგლებში არც პასტოფორიუმების მოწყობის მცდელობა აღინიშნება, რაც გეგმარების სპეციფიკიდან გამომდინარე დიდ სირთულესთან არ არის დაკავშირებული. ტრიკონქის რიგ ძეგლებში ეს პრობლემა გადაწყდა, რამაც მეორე ე.წ. გართულებული ქვეტიპის ფორმირება განაპირობა.

ისი მდებარეობს ტაოში, დღევანდელი თურქეთის ტერიტორიაზე თორთუმის ტბის მახლობლად. თარიღდება VIII-IX საუკუნეებით [ვებერიძე, 1981, 147]. გეგმაში წარმოადგენს ტრიკონქს, რომელსაც პასტოფორიუმები გააჩნია. ისინი სწორკუთხა ფორმისაა აღმოსავლეთით აფსიდით და მცირე გასასვლელით უერთდება ჩრდილოეთ და სამხრეთ აფსიდებს. გუმბათი ტრომპეზზე ამოყვანილი. გუმბათქვეშა კვადრატის დასავლეთით ორი წყვილი მასიური პილასტრით სამ მონაკვეთად დაყოფილი გრძელი მკლავია.

პასტოფორიუმების არსებობის გამო ნაგებობის აღმოსავლეთი ძირითადი ნაწილი ერთიან სწორკუთხა მასივს ქმნის დაბალი რვაწახნაგა ყელის გუმბათით, რომელსაც დასავლეთი მკლავის მოცულობა ებმის. აღსანიშნავია, რომ ჩრდილოეთ და სამხრეთ ფასადებზე, ასევე ჩრდილოეთი და სამხრეთი მკლავის დასავლეთ მხარეს თითო ნახევარწრიული ფორმის ღრმა ნიშაა. მათ კედლის მასივის განტვირთვის და ფასადის დანაწევრება-გაფორმების ფუნქცია აქვს. ტაძარში ერთი შესასვლელია დასავლეთი მხრიდან.

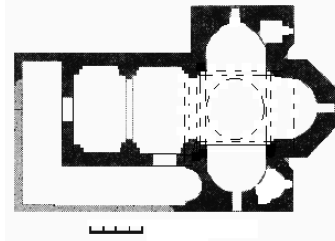
თელოვანი ქართლში, მუხრანის ველზე, სოფელ ქსოვრელის მიწებზე მდებარეობს. თარიღდება VIII-IX საუკუნეებით [ციცინაძე, 1959, 73-89] გეგმაში წარმოადგენს სამაფსიდიან კომპოზიციას, სადაც ჩრდილოეთი და სამხრეთი აფსიდები არა უშუალოდ გუმბათქვეშა სივრცეს, არამედ სწორკუთხა მკლავებს ებმის. ბემიანი საკურთხევლის აფსიდა დანარჩენ ორს ზომით აღემატება. მის გვერდებზე აფსიდალური დაბოლოების მქონე სათავსებია, რომლებიც საკურთხეველს უკავშირდება. დასავლეთით სწორკუთხა მკლავია სამი მხრით შესას-

ვლელებით. ინტერიერში აღმოსავლეთ-დასავლეთი ღერძის ერთიანი სივრცე დომინირებს, რომელსაც ჩრდილოეთი და სამხრეთი მხრიდან მკლავები უერთდება. ასეთი გადაწყვეტა გეგმარებითა და სივრცის გააზრებით სხვა ტრიკონქებისაგან საკმაოდ განსხვავებულია. შიდა სივრცეში ნაკლებად იგრძნობა სამაფსიდიანობა, რადგან გვერდითი აფსიდები ჯვრის სწორკუთხა მკლავების დაბოლოებად აღიქმება.

ტაძრის გარემომოწერილობა ნახევრადთავისუფალი ჯვრის კონფიგურაციას უახლოვდება. ნაგებობას აღმოსავლეთ მხარეს აფსიდის მცირე მრუდნახოვანი შევრილი გააჩნია. აღსანიშნავია, რომ ექსტერიერში გუმბათი შემკულია თაღებით, რომელიც უადრესია ქართულ ხუროთმოძღვრებაში. ასევე ყურადღებას იქცევს გუმბათის სარკმლების წრიული ფორმა, რაც იშვიათია ქართულ ძეგლებში (მაგ.; ბობისგირი, კინეპოსი). ამდენად, თელოვანის ტაძარი გამორჩეული ძეგლია არქიტექტურული სტრუქტურის და ცალკეული ფორმების გადაწყვეტის თვალსაზრისით.

ზეგანი ანუ ზაქი მდებარეობს ისტორიულ პროვინცია ჯავახეთში (დღეს თურქეთის ტერიტორიაზე) და X საუკუნის II ნახევრით თარიღდება [ვ.ბერიძე, 1981, 138]. წარმოადგენს ტრიკონქს მცირე პასტოფორიუმებით. სამკვეთლო კვადრატული გეგმისაა და ჩრდილოეთ აფსიდას უკავშირდება, ხოლო სადიაკვნეს აფსიდალური ფორმა აქვს და სამხრეთ აფსიდას უერთდება. დასავლეთის გრძელი მკლავი რთულპროფილიანი

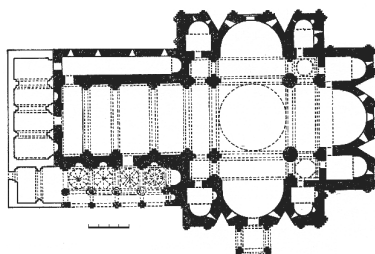

პილასტრებით ორ თანაბარ მონაკვეთადაა დაყოფილი. მის კედლებს თაღები ამკობს. ტაძარს სამხრეთი და დასავლეთი მხრიდან ერთიანი გალერეა ჰქონდა, რომელიც აღმოსავლეთით აფსიდით ბოლოვდებოდა. ტაძრის კონფიგურაცია ნახევრადთავისუფალი ჯვრის მოხაზულობას უახლოვდება. საკურთხეველს ხუთწახნაგა ფორმა აქვს. გუმბათის ყელი თაღებით არის მორთული. მისი ოთხი სარკმლიდან ორს წრიული ფორმა აქვს. ტაძარი გამოირჩევა ორნამენტული და ფიგურალური რელიეფური შემკულობით.

როგორც ვხედავთ ე.წ. გართულებული ტრიკონქის ქვეტიპის ძეგლებში სტრუქტურის ცვლილება ორი მიმართულებით წარიმართა. აღმოსავლეთით მოეწყო პასტოფორიუმები, ხოლო დასავლეთით

მკლავის დაგრძელება და პილასტრებით დანაწევრება განხორციელდა (ისი, ზეგანი), რაც თავისთავად გარდამავალი ეპოქისათვის სახასიათო გადაწყვეტას წარმოადგენს. შედეგად მარტივმა სამაფსიდიანმა სტრუქტურამ გართულებული სახე მიიღო, თუმცა ეს ცვლილება არ აღმოჩნდა საკმარისი მასშტაბური არქიტექტურული ნაგებობის შესაქმნელად. ასეთი ამოცანის არსებობის შემთხვევაში ტრიკონქის ტიპში არსებითი კონსტრუქციული სიახლე უნდა განხორციელებულიყო და დაძლეულიყო გუმბათის აფსიდების შესაყარზე დაფუძნებით შექმნილი ნაგებობის ფართობის შეზღუდვის პრობლემა. აღსანიშნავია, რომ საქართველოს ხუროთმოძღვრებაში მასშტაბური საეკლესიო ნაგებობების აგებისათვის მომწიფებულ ისტორიულ-პოლიტიკურ ხანაში, X-XI საუკუნეებში [გ.ჩუბინაშვილი, 1970; 262-278] სწორედ ტრიკონქის ტიპს მიმართეს, რამაც თვალნათლივ გამოავლინა ქართველი ხუროთმოძღვრების მიერ ამ არქიტექტურული ტიპში გრანდიოზული სივრცის შექმნის რესურსის დანახვის და მაღალ მხატვრულ დონეზე გააზრების უნარი. ამგვარად აიგო რთული ანუ საყრდენებიანი ტრიკონქის ქვეტიპის ნიმუშები - ოშკი, ბაგრატი და ალავერდი.

ოშკი მდებარეობს ისტორიულ პროვინცია ტაოში (თურქეთი), თორთუმის ტბის მახლობლად და აგებულია X საუკუნის შუა ხანებში (50-60-იანი წწ). [ვ.ჯობაძე, 2006; 112-164] შემორჩენილი წარწერის მიხედვით ტაძრის აღმშენებელია გრიგოლი. ქტიტორებია ადარნასე კურაპალატი (გარდაიც. 961წ.), მისი შვილები ერისთავთა ერისთავი ბაგრატი (გარდაიც. 966წ.) და დავით მაგისტროსი, შემდგომში კურაპალატი (გარდაიც. 1001წ.). წარწერაში ასევე მოცემულია ინფორმაცია ტაძრის აგებისას გაწეული შრომისა და ხარჯის შესახებ. ეს ცნობები უმნიშვნელოვანესია, მით უფრო თუ გავითვალისწინებთ, რომ ამგვარი ტიპის წარწერები იშვიათი გამოჩვენების სახით არის შემორჩენილი საქართველოში.

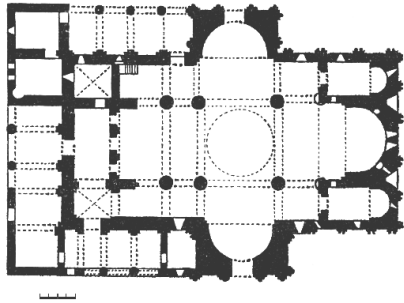
ოშკის ტაძარი გვეგმაში წარმოადგენს რთულ ტრიკონქს. სამივე აფსიდას ორივე მხარეს აქვს აფსიდალური დაბოლოების მქონე

სათავსი. გუმბათი ეყრდნობა ოთხ მასიურ საყრდენს. დასავლეთის მკლავი სწორკუთხაა. მის ჩრდილოეთ მხარეს გრძელი, აღმოსავლეთით აფსიდით დაბოლოებული სათავსია, ხოლო სამხრეთით ორმაგი ღია გალერეა. უშუალოდ დასავლეთი მკლავი პილასტრების საშუალებით ოთხ არათანაბარ მონაკვეთადაა დანაწევრებული. ტაძრის ინტერიერი აბსოლიტური ზომების სიდიდით, ოდნავ შეისრული თაღების, აზიდული პროპორციების წყალობით დიდებულ სივრცის ქმნის.

ტაძრის გეგმას ჯვრული გარშემოწერილობა გააჩნია, რაც სამი აფსიდის და დასავლეთი მკლავით შექმნილი ჯვრის კონფიგურაციას შეესატყვისება. გეგმაში კვადრატული მცირე კარიბჭე სამხრეთ აფსიდში გაჭრილი შესასვლელის წინ არის აღმართული. ტაძრის ამავე მხარეს ყურადღებას იპყრობს გალერეის ტენილი სახურავით შექმნილი რიტი. ტაძარი დავვირგვინებულია ოცდაოთხწახნაგა გუმბათით, რომელსაც ამდენივე უხვად შემკული თაღი ამშვენებს. თაღნარში ერთის გამოტოვებით სარკმელებია გაჭრილი. ექსტერიერში სამივე ფასადზე აფსიდებსა და გვერდით სათავსებს შორის ორ-ორი ნიშაა მოთავსებული. ოშკის ტაძარი მრავალფეროვანი ორნამენტული, მცენარეული და ცხოველური მოტივებით შედგენილი მორთულობით გამოირჩევა. განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია მრავალრიცხოვანი ფიგურალური კომპოზიციები, ასევე პოლიქრომიის გამოყენების წესი. საყურადღებოა, რომ ფასადების მხატვრული გაფორმების მათგან ნიშნულ ელემენტს წარმოადგენს თაღედი, რომელიც ოთხთა ეკლესიის და პარხალის ფასადების შემამკობელ თაღებთან ერთად უადრესია საქართველოში. აღსანიშნავია, რომ ოშკის ტაძრის სამ ფასადზე გამოყენებული ხუთი თაღისა და ორი ნიშით შედგენილი კომპოზიცია, შემდგომ ფართოდ გავრცელდა ამ ეპოქის ქართულ ხუროთმოძღვრებაში.

ბაგრატი მდებარეობს ქუთაისში. მიეკუთვნება X-XI საუკუნეების მიჯნას. ჩრდილოეთი სარკმლის წარწერის მიხედვით იატაკის დაგების თარიღი 1003 წელია [ცინცაძე, ბაგრატის ტაძარი, 1964]. მისი მშენებლობა ბაგრატი III-ის სახელს უკავშირდება. ტაძარი თურქებმა 1691 წელს ააფეთქეს. ამდენად, უცნობი დარჩა გუმბათის ზუსტი ფორმა და სიმაღლე. სამი აფსიდა, წესისამებრ, ჩრდილოეთ, აღმოსავლეთ და სამხრეთ მხარეს არის განლაგებული. ამათგან, ოშკისაგან განსხვავებით ორივე მხარეს სათავსები მხოლოდ აღმოსავლეთ აფსიდას გააჩნია. გუმბათი ოთხ თავისუფლად მდგარ მასიურ საყრდენს

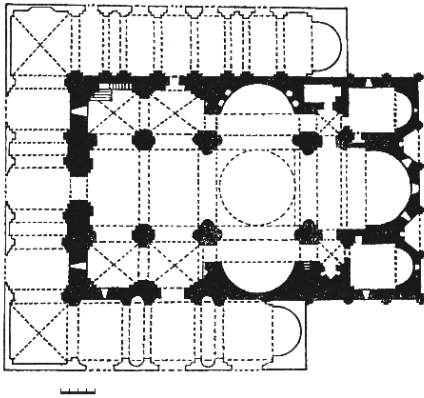
ეფუძნებოდა. ტაძრის დასავლეთი ნაწილი საყრდენების საშუალებით სამ ნავად არის დაყოფილი. მათ დასავლეთით პატრონიკა მოწყობილი, რომელიც ისევე როგორც ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში აღმართული სამსართულიანი კოშკი, უთუოდ, სამეფო ოჯახისთვის იყო განკუთვნილი. ტაძრის დასავლეთ მონაკვეთს გასდევდა ღია გალერეები. ოდნავ მოგვიანებით აიგო კარიბჭეებიც, რომელთაგან მხოლოდ სამხრეთის შემორჩა. თავად ტაძრის ინტერიერი მიუხადავად დაზიანებისა, დიდებული სივრცის და საოცარი მასშტაბურობის შეგრძნებას ბადებს.

ტაძრის გეგმის გარშემოწერილობაში ოშკისაგან განსხვავებით ნაკლებად იგრძნობა ჯვრული გადაწყვეტა, თუმცა ჩრდილოეთ და სამხრეთ მხარეს აფსიდების განიერი სწორკუთხა შევრილი გეგმაში ჯვარს მაინც გამოკვეთს. ხუთი თალითა და ორი ნიშით შედგენილი კომპოზიცია მხოლოდ აღმოსავლეთ ფასადზეა. აღსანიშნავია, რომ ოშკში გამოყენებული თაღნარი ბაგრატიშვიც ფასადების მორთვის მთავარი კომპოზიციური ელემენტია. უხვად არის გამოყენებული ასევე მდიდრული გეომეტრიული, მცენარეული და ცხოველური მოტივები. ტაძრის შიდა სივრცე და გარეგნულ იერი მონუმენტურობისა და დიდებულების განწყობას ქმნის. ამასთან, უფრო მკაფიოდ იგრძნობა დინამიზმი და მრავალფეროვნება, რასაც ექსტერიერში დასავლეთი, კოშკიანი ფასადის ასიმეტრიულობა აძლიერებს. ფასადების განსხვავებული კომპოზიციური გადაწყვეტა, დეკორაციული მორთულობის ხასიათი ეპოქის დამახასიათებელ ცხოველხატულობას განაპირობებს.

ალავერდი კახეთში, ალაზნის ველზე, XI საუკუნის I მეოთხედშია [გ.ჩუბინაშვილი, 1959, 367-404] აგებული იმ ადგილას, სადაც ცამეტ ასურელ მამათგან ერთ-ერთის, იოსებ ალავერდელის, მიერ VI საუკუნეში აშენებული ეკლესია იდგა. ეს ტაძარი შუა საუკუნეების ეკლესიებს შორის ყველაზე მაღალია და 50 მეტრს აღემატება. მისი აზიდული პროპორციები ალაზნის ველის გაშლილი პანორამის ფონზე განსაკუთრებულ მხატვრულ ეფექტს ქმნის. გუმბათის ყელი აღდგენილია XV საუკუნეში. ძეგლზე გარკვეული სამუშაოები XVII

და XIX საუკუნეებშიც ჩატარდა. ალავერდის ტაძარი გეგმაში წარმოადგენს სწორკუთხედში ჩაწერილ რთულ ტრიკონქს. ამიტომ სამი

აფსიდიდან ორი, ჩრდილოეთი და სამხრეთი არასრული ნახევარწრის ფორმისაა. საკურთხევის აფსიდის წინ მცირე ბემა და ორივე მხარეს აფსიდიანი პასტოფორიუმებია განთავსებული. გუმბათი ეყრდნობა ოთხ მასიურ საყრდენს. ტაძრის დასავლეთი ნაწილი ორი საყრდენით სამ ნაწილად არის დანაწევრებული და მასიური პატრონიკე

გააჩნია. ზეაწეული პროპორციები, შეისრული მოხაზულობის თაღები, არქიტექტურული ფორმების გადაწყვეტის ხასიათი ინტერიერში დიდებულ და საოცრად შთამბეჭდავ სივრცეს ქმნის.

ალავერდის ექსტერიერი ოშკისა და ბაგრატიანთაგან განსხვავებით მოცულობითი ფორმების გადაწყვეტის მხრივ უფრო შეკრული და ნაკლებად დანაწევრებულია (ჯვრულის ნაცვლად სწორკუთხა კონფიდურაციისა) და მორთულობის თვალსაზრისითაც სისადავით გამოირჩევა. თუმცა აღსანიშნავია, რომ ტაძარს ადრე გარშემოსავლელი გააჩნდა, რაც მის სილუეტურ თუ მოცულობით გადაწყვეტაში დამატებით საფეხურს ქმნიდა. ფასადების მორთულობაში გამოყენებულია თაღები. აღმოსავლეთით, აქაც ხუთი თაღი და ორი ნიშაა, თუმცა რელიეფური მორთულობა არ გვხვდება, რაც ისევე, როგორც არქიტექტურული ფორმების ვერტიკალური განვითარების ხაზგასმა, რეგიონალურ მახასიათებელს წარმოადგენს.

საქართველოს ტრიკონქების მესამე ქვეტიპის ნიმუშები გეგმარების, კონსტრუქციული პრობლემების გადაწყვეტის თუ არქიტექტურული სტრუქტურის ფორმირების თვალსაზრისით სრულიად ახალ ეტაპს ქმნის ამ ტიპის და, ზოგადად, ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორიაში. უმთავრესი ცვლილება ფართობის გაზრდის ძირითადი დამაბრკოლებელი საკითხის, გუმბათის აფსიდების შესაყარზე დასმის წესს შეეხო. ხუროთმოძღვრებმა მიმართეს საქართველოში ჯერ კიდევ VII საუკუნეში წარმოშობის ტაძარში გამოყენებულ გუმბათის

ოთხ თავისუფალ საყრდენზე დაფუძნების ხერხს, რამაც მთლიანობაში არქიტექტურული სტრუქტურის ახალ პრინციპებზე აგების შესაძლებლობა შექმნა. უცლელი დარჩა სამი აფსიდის თემა, რაც ტრიკონქის ტიპის არსებითი მახასიათებელია, ხოლო სხვა არქიტექტურულ-მხატვრული საკითხები თითოეულ ძეგლში კონკრეტული დამკვეთ-აღმშენებლის თუ რეგიონალური ხუროთმოძღვრული თავისებურებების შესაბამისად განხორციელდა.

ოშკი ყველაზე საყურადღებო მაგალითია, რადგან ტრიკონქებში ოთხი გუმბათქვეშა საყრდენის გამოყენების პირველ ნიმუშს წარმოადგენს. მის გეგმაში მეტ-ნაკლებად თანაბარზომიერადაა გადაწყვეტილი სამივე აფსიდის სახე, რაც ნაგებობის კონფიგურაციაში მკაფიოდ გამოხატულ ჯვრულ ფორმას განაპირობებს. აღსანიშნავია ისიც, რომ აქ დასავლეთი მკლავი დაუნაწევრებელია, რაც ოშკის მეორე ქვეტიპის ძეგლებთან მეტ მსგავსებაზე მიუთითებს. თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ დასავლეთი ნავის გრძივ კედლებს მიღმა მოცულობითი ერთეულებია განთავსებული (გრძელი სათავსი ჩრდილოეთით, გალერეა სამხრეთით). ამდენად, ოშკში განხორციელდა ტრიკონქის კონსტრუქციული პრობლემატიკის იმგვარი გააზრება, რამაც არქიტექტურული სტრუქტურის სხვადასხვა ვარიანტების დამუშავების შესაძლებლობა შექმნა, რაც წარმატებით იყო გამოყენებული ბაგრატსა და ალავერდში.

ბაგრატის ტაძარში ოთხ საყრდენს დაემატა დასავლეთ მკლავის საყრდენებიც, რამაც დასავლეთი ნაწილის სამნავიანობა განაპირობა. აღსანიშნავია, რომ მესამე ჯგუფის ტრიკონქების ეს ვარიანტი კიდევ უფრო დაშორდა მეორე ჯგუფისთვის დამახასიათებელ ნაგებობის ნაწილთა თანაფარდობის წესს, როგორც ინტერიერის, ასევე ნაგებობის კონფიგურაციის თვალსაზრისით. შიდა სივრცემ დასავლეთ-აღმოსავლეთი ღერძის მიმართულებით მეტი მთლიანობა შეიძინა. ჩრდილოეთ და სამხრეთ აფსიდებს ოშკისაგან განსხვავებით არქიტექტურული სტრუქტურის ფორმირებაში ნაკლები მნიშვნელობა დაეკისრა. ეს ტენდენცია კიდევ უფრო გამოიკვეთა ალავერდში, სადაც ტრიკონქი სწორკუთხედში მოექცა, რამაც გვერდითი აფსიდების არასრული ნახევარწრის ფორმით გადაწყვეტა განაპირობა. ამან რეგიონალური თავისებურებების შესაბამის სისადავესა და აზიდულ პროპორციებთან ერთად განსაზღვრა ალავერდის ტაძრის მხატვრული სახის სასიათი.

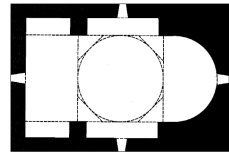
ამრიგად, საქართველოში ტრიკონქის არქიტექტურულმა ტიპმა არსებითი სტრუქტურული ცვლილებები განიცადა, რის შედეგად შეიქმნა მაღალმხატვრული ღირებულების მქონე მონუმენტური ნიმუშები. ქართულმა ხუროთმოძღვრებამ შესძლო ტიპის არქიტექტურული შესაძლებლობების მაქსიმალური წარმოჩენა, რაც თავისუფლად მდგარი საყრდენების გამოყენების გზით განხორციელდა.

კუპელჰალე ანუ გუმბათიანი დარბაზი

საქართველოში გავრცელებულია გუმბათიანი ხუროთმოძღვრების კიდევ ერთი ტიპი, რომელსაც გუმბათიანი დარბაზი ანუ კუპელჰალე ეწოდება. ტერმინი Kyppelhalle პირველად იოზეფ სტრიგოვსკიმ გამოიყენა შუა საუკუნეების სომხეთის ხუროთმოძღვრების ერთი ჯგუფის ძეგლების მიმართ და ამ სახელწოდებაში კარგად ასახა ტიპის სტრუქტურის რაობა. კერძოდ, გუმბათით დაგვირგვინებული ერთიანი დარბაზული სივრცე. უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ტიპი სომხეთის ხუროთმოძღვრებაში წამყვანია. სომეხი სპეციალისტების მოსაზრებით ამ ტიპის უადრესი ნიმუშები (არუჭი, პტლნი) VII საუკუნეს განეკუთვნება. მომდევნო საუკუნეებში არა ერთი მნიშვნელოვანი ძეგლი აიგო (მაგ.: ქეჩარისი, აპპატი, გოშავანქი და სხვ.) და მათი მშენებლობა გვიან შუა საუკუნეების პერიოდშიც გაგრძელდა (მაგ.: ჰორ-ვირაპი) [მნაცაკანიანი, 1978; არუტიუნიანი, 1985; ასრატიანი, 1985].

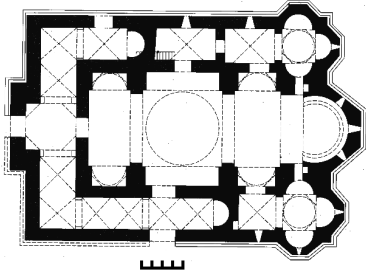
კუპელჰალე ანუ გუმბათიანი დარბაზი წავრძელებული სწორკუთხა გეგმარების ნაგებობაა აღმოსავლეთით უმეტესად სამნაწილიანი საკუთხეველით და ყელიანი გუმბათით, რომელიც არა თავისუფლად მდგარ საყრდენებს, არამედ გრძივი კედლის ოთხ შვერილს ან გრძივი კედლის და აფსიდის ორ-ორ შვერილს ეყრდნობა. საქართველოში ამ ტიპის ან სტრუქტურულად მასთან ახლოს მდგომი ოცამდე ძეგლია შესწავლილი (გენგიური, 2005). ამათგან მოკლედ განვიხილავთ საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში მდებარე განსხვავებული ეპოქის რამდენიმე ნიმუშს.

ფარნაკის ეკლესია მდებარეობს თურქეთში, ისტორიულ ტაოში, ოლთისის წყლის აუზში მაღალ კლდეზე აშენებული ციხის ტერიტორიაზე. ძლიერ დაზიანებულია და მის შესახებ ინფორმაცია ექ.თაყაიშვილთან (თაყაიშვილი, 1991:352-353) მოგვეპოვება. აგებული უნდა იყოს VIII-IX საუკუნეებში [გენგიური, 2005: 25-27]. საშენ მასალად გამოყენებულია უხეშად დამუშავებული ამ რეგიონისთვის სახასიათო მოწითალო ქვა. გეგმაში სწორკუთხა ნაგებობაა. აღმოსავლეთით ნახევარწრიული აფსიდაა. გუმბათი ტრომპეზუა ამოყვანილი და ეფუძნება გრძივი კედლის ორ და აფსიდის შვერილებს. შვერილების წყვილით დარბაზი ორ ნაწილადაა დანაწევრებული. აღმოსავლეთი უფრო განიერია, ხოლო დასავლეთისა ვიწრო. აღსანიშნავია, რომ

გუმბათი ოთხწახნაგა იყო და ოთხი წრიული ფორმის სარკმელი გააჩნდა.

ვანნაძიანის ყველაწმინდა მღებარეობს კახეთში, გურჯაანის მუნიციპალიტეტში, სოფელ ვანნაძიანიდან 7 კმ-ის დაშორებით ტყეში არსებულ სამონასტრო კომპლექსში. თარიღდება VIII-IX საუკუნეების მიჯნით [ჩუბინაშვილი, 1959:287-320]. შემორჩენილია მეტ-ნაკ-

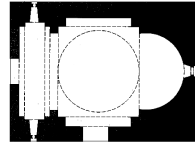

ლები ცვლილებებით. ნაგებია შერეული მასალით. გამოყენებულია რიყის ქვა და აგური, გარკვეული დეტალებისთვის შირიმი. ნაგებობის ძირითად ბირთვის წარმოადგენს აღმოსავლეთ-დასავლეთ ღერძზე წაგრძელებული დარბაზი, რომლის ცენტრალური ნაწილი აფრებზე ამოყვანილი ოთხსარკმლიანი გუმ-

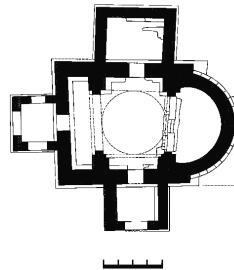
ბათით არის დაგვირგვინებული. ის ეფუძნება გრძივი კედლების ორ-ორ შვერილს, რომლებიც თავის მხრივ შიდა სივრცეს სამად ანაწევრებს. მათგან შუა განიერი, ხოლო დასავლეთი და აღმოსავლეთი უფრო ვიწრო მონაკვეთებია. აღსანიშნავია, რომ დარბაზის კიდურა სწორკუთხა უბეებს კონქისებური გადახურვა აქვს.

აღმოსავლეთით საკურთხევლის ნალისებური აფსიდაა. მის წინ არსებულ ბემაში კარებებია გაჭრილი, რომლებიც პასტოფორიუმებს უკავშირდება. ამ სათავსებს ტრიკონქის კონფიგურაცია და დასავლეთით სპეციალური სადგომები გააჩნია. ცენტრალური დარბაზის ჩრდილოეთ და სამხრეთ მხარეს აღმოსავლეთით აფსიდით დაბოლოებული ნაგებობა. ისინი ერთმანეთს დასავლეთი ნავით უკავშირდება, რომლის ცენტრალური ნაწილი განივდება და შესასვლელის წინ კვადრატულ სივრცეს ქმნის. ეს სამხრეთი გარშემოსავლელი ორსართულიანია. მეორე სართულის სათავსები ცენტრალურ სივრცეში დიდი ზომის ღიადებით იხსნება. ფასადები კახეთის ძეგლებისათვის სახასიათო სისადავით ხასიათდება. ექსტერიერში ნაგებობის იერსახეს სხვადასხვა მოცულობითი ფორმის (თორმეტწახნაგა გუმბათისა და კორპუსის, დასავლეთი ნავის და შესასვლელის წინ გამოკვეთილი ნაწილის, სწორი კედლის და სამწახნაგად შევირილი აფსიდების) ურთიერთშეთანხმება განაპირობებს.

სოლომონ-ყალა მდებარეობს თურქეთში, ისტორიულ კოლა-ოლ-თისის მხარეში, ფარნაკის მახლობლად. ამჟამად მთლიანად დანგრეულია. მის შესახებ ინფორმაცია მოგვეპოვება ექთა-ყაიშვილის [თაყაიშვილი, 1991:327] წყალობით. წმინდა დიმიტრის სახელობის ეს ეკლესია თარიღდება X საუკუნის დასაწყისით [კენვიური, 2005: 43-45]. ნაგები იყო თლილი ქვით. სწორკუთხა გეგმარების ნაგებობას აღმოსავლეთით ნახევარწრიული აფსიდა ჰქონდა, რომლის კონქის ქვეშ ჰორიზონტალური სარტყელი მიუყვებოდა. აფრებზე ამოყვანილი გუმბათი ეფუძნებოდა აფსიდის და გრძივი კედლების შვერილებს. ორსაფეხურიანი შვერილები დარბაზს ორ არათანაბარ მონაკვეთად ანაწევრებდა - გუმბათქვეშა კვადრატს მიახლოებულ სივრცედ და დასავლეთის, 2,5-ჯერ ვიწრო მონაკვეთად. ტაძარში შესასვლელი იყო დასავლეთი და სამხრეთი მხრიდან. ექსტერიერში დომინირებდა განიერი გუმბათი, რომელიც რვა თალით იყო შემკული. ფასადები სადა იყო. თაყაიშვილი მოიხსენიებს აღმოსავლეთი სარკმლის თავსართს.

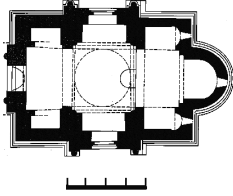

ნაჯახოვო მდებარეობს სამეგრელოში, მარტვილის მუნიციპალიტეტში. აღმოჩნდა არქეოლოგიური გათხრების შედეგად და მხოლოდ გეგმა იკითხება. X საუკუნით არის დათარიღებული [ზაქარაია, კაპანაძე, 1991:54-260]. სწორკუთხა ნაგებობას აღმოსავლეთით დასავლეთ საქართველოსათვის სახასიათო შვერილი აფსიდა აქვს. ძირითადი დარბაზი ორსაფეხურიანი ერთი წყვილი შვერილითაა დაყოფილი. აღმოსავლეთ, უფრო დიდ მონაკვეთიზე, გუმბათი იყო ამოყვანილი. ტაძარში სამი მხრით კარი იყო გაჭრილი. ჩრდილოეთით სწორკუთხა მინაშენი, ხოლო დასავლეთით და სამხრეთით კარიბჭეთა ნაშთებია დადასტურებული.

ნიქოზის მთავარანგელოზთა სახელობის ეკლესია მდებარეობს შიდა ქართლში, გორის მუნიციპალიტეტის სოფელ ზემო ნიქოზში, ცხინვალიდან ორიოდე კილომეტრში. მნიშვნელოვანი დაზიანებების გარეშე შემორჩა, თუმცა აღარ გააჩნია სამი შესასვლელის წინ არსებული პორტიკები. ნაგებია მორუნო, მოვარდისფრო და მოყვითალო ფერის თლილი ქვებით. ჩრდილოეთი შესასვლელის თავზე არსე-

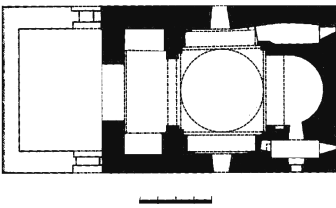
ბული წარწერის თანახმად მიქელ ეპისკოპოსის თაოსნობით არის აგებული. თარიღდება X-ის დასასრულით [რჩეულიშვილი, 1994].

წარმოდებული გეგმარების ნაგებობაა აღმოსავლეთით ნახევარწრიულად შვერილი აფსიდით. დარბაზი გრძივი კედლების ორი წყვილი მასიური შვერილით სამ ნაწილად არის დაყოფილი. ამათგან ცენტრალური განიერი მონაკვეთი აფრა-ტრომპეზე დაფუძნებული გუმბათით არის დაგვირგვინებული, ხოლო განაპირა

მონაკვეთების შვერილებს შორის უბეები თაღებით სრულდება. აღსანიშნავია, რომ აღმოსავლეთი მონაკვეთის უბეებს აფსიდები აქვს. მათში სარკმელებია გაჭრილი. ამგვარი გადაწყვეტა მათ განსაკუთრებულ დატვირთვას ანიჭებს, მით უფრო თუ გავითვალისწინებთ, რომ ტაძარს პასტოფორიუმები არ გააჩნია. ტაძრის ექსტერიერი სადაა. ყურადღებას იქცევს ოთხსარკმლიანი გუმბათი, რომელიც რვა თაღით არის შემკული. შეწყვილებულ გრეხილზედაპირიან პილასტრებს შორის ფილებზე გვხვდება ფიგურები ორანტის პოზაში, ასევე ცხოველთა გამოსახულებები. გრძივი ფასადების შუა მონაკვეთები სწორხაზოვნად არის შვერილი და მასში გაჭრილი შესასვლელები ნახევარკოლონებითაა აქცენტირებული. ასეთივე ნახევარკოლონებით არის გაფორმებული დასავლეთი კარი.

თბილისის “ჯვრის მამა” ძველ უბანში, ქვემო კალაში, ლესელიძის ქუჩაზე მდებარეობს. ჯვრის მამა - იერუსალიმის ჯვრის

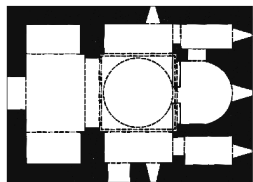

მონასტრის წინამძღვარს ნიშნავს, მას უკავშირდება და ეკლესიაც იერუსალიმის საპატრიარქოს დაქვემდებარებაში იყო. აგებულია XVI საუკუნეში. თბილისზე ირანელების შემოსევის დროს დაინგრა. 1825 წელს განაზღვდა და ორნაწილიანი კუპელჰალეს სახე

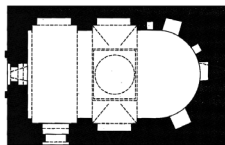
მიიღო [ბერიძე, 1994:18-28]. ნაგებია აგურით. 1990-იანი წლების ბოლოს ჩატარებული სამუშაოების შედეგად აღსდგა ნაგებობის თავდაპირველი სიგრძე, თუმცა არქიტექტურული გადაწყვეტა სრულიად ახლებურად განხორციელდა. მეორე სართულზე მოეწყო პატრონიკე, რომელში შესასვლელი არის დასავლეთით არსებული სახლის აივნიდან.

ეკლესია წაგრძელებული სწორკუთხედის ფორმისაა. ახალი მი-
ნაშენის გარეშე ძველი ნაგებობა იყო აღმოსავლეთით სამნაწილიანი
საკურთხევლის მქონე ორნაწილიანი სტრუქტურა, რომლის აღმო-
სავლეთი მონაკვეთი დასავლეთისას დაახლოებით ორჯერ სჭარბობ-
და. აფრებზე ამოყვანილი გუმბათი ეყრდნობა გრძივი კედლების და
აფსიდის შვერილებს. გარედან, როგორც აგურით ნაგები ძეგლების
უმეტესობა, სადაა. აღმოსავლეთ და სამხრეთ ფასადს ამკობს სამ-სა-
მი ჯვარი, რომლებიც კედლის წყობაში აგურის მწკრივის ჩაწვევითაა
გამოსახული. გაწონასწორებული პროპორციების კორპუსს კარგად
ერწყმის გუმბათი, რომლის თორმეტ სარკმელს თაღედი ამკობს.

ლოუბნის “ორმოცნი” მდებარეობს ქართლში, თეთრიწყაროს მუ-
ნიციპალიტეტის ამავე სახელწოდების სოფლიდან 3 კილომეტრის
დაშორებით, ქოროღლის ციხის ძირში. გა-
ნეკუთვნება XVI საუკუნეს [ბერიძე, 1994:
18-28]. ნაგებია აგურით. მეტ-ნაკლები
ცვლილებებით მოაღწია. რამდენიმე წლის
წინ სოფლის სახსრებით და ძალისხმევით
გაარემონტეს. გეგმარებით მიაგავს თბილი-
სის “ჯვრის მამას”. დარბაზი აქაც ორნაწი-
ლიანი სტრუქტურისაა და პასტოფორიუმებსაც სწორკუთხა ფორმა
აქვს. თუმცა თბილისის ეკლესიისგან განსხვავებით, აქ სამკვეთლო
უკავშირდება კარით საკურთხეველს და არა საღიაკენე. ამას გარ-
და, ლოუბანში გუმბათის ყელში მხოლოდ რვა სარკმლია გაჭრილი.
ისინი აქაც თაღნარით არის შემკული. რაც შეეხება ფასადებს, ისინი
სრულიად სადაა. გარედან ეკლესია სამხრეთ მხარეს მდგარ სწორ-
კუთხა სამსართულიან მასიურ კოშკთან ერთად აღიქმება.

მანავის ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესია მდებარეობს სა-
გარეჯოს მუნიციპალიტეტის ამავე სახელწოდების სოფლის ჩრდი-
ლოეთით, მთის ფერდზე. წარწერის მიხედვით, რომელიც დღეს აღარ
არის შემორჩენილი, აგებულია დავით-გარეჯის მონასტრის არქი-
მანდრიდ ეფთიმის მიერ 1794 წელს [ბერიძე,
1994:149-153]. მეტ-ნაკლები დაზიანებებით შე-
მორჩა. შერეული მასალით არის ნაგები. გამო-
ყენებულია რიყის ქვა, აგური და შირიმი. მომც-
რო ზომის სწორკუთხა გეგმარების ნაგებობაა.
აღმოსავლეთით ნახევარწრიული აფსიდით, რო-

მლის კედლებში ხუთი სხვადასხვა ფორმის და ზომის ნიშაა. დარბაზი ერთი წყვილი ორსაფეხურიანი შვერილით ორ ტოლ ნაწილად არის დაყოფილი. ეს მონაკვეთები სამხრეთ-ჩრდილოეთ ღერძზეა წაგრძელებული. ამდენად, გუმბათქვეშა კვადრატის შესაქმნელად თაღებია გადაყვანილი, რომლებზეც აფრების მეშვეობით ვიწრო გუმბათია ამოყვანილი. შერეული მასალით ნაგებ ფასადებს სხვადასხვა ზომის და ფორმის ჯვრები, რომბები, დასავლეთით თალი ამკობს. მაღალყელიანი გუმბათის რვა წახნაგს ლილვები შემოსაზღვრავს, ხოლო სარკმელები თაღედშია მოქცეული.

საქართველოში კუპელჰალეს ტიპის ნაგებობები შენდება აღმოსავლეთ საქართველოში. დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ სამეგრელოში, მხოლოდ ერთი, ნაჯახოვოს ტაძარია არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილი. საგულისხმოა, რომ ძეგლების ნაწილი ისტორიულ ტაო-კლარკეთსა და ოლთისის მხარეში, დღევანდელი თურქეთის ტერიტორიაზეა. ამ ტიპის ძეგლების მშენებლობა გარდამავალი ხანიდან იწყება. პირველი ქრონოლოგიური პერიოდი გრძელდება VIII-დან X საუკუნის ჩათვლით. შემდგომ კუპელჰალეს აგებენ XVI საუკუნესა და XVIII საუკუნეში, ანუ გვიანი შუა საუკუნეების ეპოქაში, რომელიც ძველი არქიტექტურული ტიპების ხელახალა გახსენების ხანაა ქართულ ხუროთმოძღვრებაში.

საქართველოში გუმბათიანი დარბაზის ტიპის ჩასახვა ძიებების ეპოქას ემთხვევა. საგულისხმოა, რომ კუპელჰალეს შესახებ მონოგრაფიის ავტორი ნ. გენგიური ამ ტიპის ფორმირების დასაბამს დვანის საკმაოდ მოკრძალებული მასშტაბის ნაგებობაში ხედავს [გენგიური, 2005]. მართლაც რიგი ნიშნები (გუმბათით გადახურული დარბაზი, ერთი წყვილი შვერილი) ამ ძეგლში სახეხეა, თუმცა ტიპის სრულფასოვანი ვარიანტი ჯერ არ არის შემუშავებული. მაგალითად ინტერიერსა თუ ექსტერიერში კუპელჰალესგან სრულიად განსხვავებულია სახეს ქმნის აქ გამოყენებული უყულო გუმბათი და ცალკეულ ნაწილთა ურთიერთშეთანხმება.

საზოგადოდ, კუპელჰალეს ტიპი თავისუფლად მდგარი საყრდენებით დაუნაწევრებელი სივრცისა და გუმბათის შერწყმის პრინციპს ეფუძნება. აღსანიშნავია, რომ მსგავსი მიდგომა რიგ ძეგლებშიც აღინიშნება, რაც მათ კუპელჰალეს ტიპთან აახლოვებს. მაგალითად, XII-XIII სს-ის ყინწვისის ტაძარში ჩანს როგორც ჩახაზული ჯვრის ტიპის, ასევე კუპელჰალეს სახასიათო ნიშნები, რაც გუმბათქვეშა

საყრდენების კედელთან შერწყმის მცდელობაში ვლინდება. თავისებური გადაწყვეტა გამოარჩევს ასევე კლარჯეთის წყაროსთავის (VIII-IXსს), კლარჯეთის მამაწმინდას (XVს ან XVIს-ის დასწ.), გრემის თარსა-გალავანის (XVIს), მელაანის (XVIIIს), ხელთუბნის (1806წ.) ტაძრებს, რომელთა არქიტექტურული სტრუქტურა ენათესავება კუპელჰალეს კომპოზიციას. რაც შეეხება საკუთრივ გუმბათიანი დარბაზის ტიპის ნიმუშებს, ზემოთ მოკლედ განხილული ძეგლების გარდა ამ არქიტექტურულ ტიპს განეკუთვნება გრემის წმინდა ნიკოლოზის (XVIს), ბოდორნას (1717წ.) კულბითის, მაჩხაანის, ქვაშვეთის XVIIIს-ის ეკლესიები.

საქართველოში კუპელჰალეს ტიპის ნაგებობები განირჩევა იმით, თუ რას ეფუძნება გუმბათი და რამდენი შვერილია გრძივ კედლებში. ერთ ჯგუფში ერთიანდება სამ ნაწილიანი ძეგლები გრძივ კედლებში ორ-ორი შვერილით, რომლებზეც გუმბათია დაფუძნებული. როგორც წესი შუა, გუმბათით გადახურული ნაწილი, განიერია დანარჩენ ორზე. ეს სამნაწილიანი სტრუქტურა გვხვდება ვანნაძიანის ყველაწმინდაში, ნიქოზში, კულბითსა და ქვაშვეთში. მეორე ჯგუფს ქმნის ორნაწილიანი კუპელჰალეები. ამ ნაგებობებში გრძივი ღერძი დამოკლებულია. გუმბათი ეყრდნობა აფსიდის და გრძივი კედლების შვერილებს. ამ ტიპისაა ფარნაკის, სოლომონ-ყალას, ნაჯახოვოს, ჯვარის მამას, ღოუბნის, გრემის წმინდა ნიკოლოზის, ბოდორნას, კულბითის, მაჩხაანის ეკლესიები.

გუმბათიანი დარბაზის ტიპის სახეობების განხილვის შემდგომ შეიძლება უკეთ გამოიკვეთოს ამ ტიპის არსებითი მახასიათებლები. საზოგადოდ, გუმბათიანი ნაგებობაში გუმბათის ამოყვანის პრინციპი უმნიშვნელოვანესია. შესაბამისად, კუპელჰალეს ტიპის ტაძარში არსებით მახასიათებელს გუმბათის კედლის შვერილებზე დაყრდნობის წესი წარმოადგენს. შესაძლებელია შვერილების რაოდენობის ცვლილება (ორი წყვილი სამნაწილიან და ერთი წყვილი ორნაწილიან ვარიანტებში), მაგრამ მათი არსებობა აუცილებელი პირობაა. ეს მახასიათებელი განაპირობებს შიდა სივრცის ხასიათსა და მასათა განაწილების თავისებურებას. კედლის შვერილები წარმოადგენს როგორც გუმბათის კონსტრუქციულ საყრდენს, ასევე დარბაზის ერთიანი სივრცის დანაწევრების, გარკვეული რიტმისა და პროპორციული თანაფარდობის შექმნის უმთავრეს საშუალებას. ამასთან, თავად შვერილის ფორმა იძენს დამატებით მხატვრულ დატვირთვას. ამდენად,

მათ ინტერიერის გადაწყვეტაში აქვთ კონსტრუქციული, სივრცის მორგანიზებელი და მხატვრულ-გამომსახველობითი ფუნქცია. ამ არქიტექტურულ ტიპში სამნაწილიანი საკურთხეველის მოწყობა პრობლემას არ წარმოადგენს, თუმცა რიგ შემთხვევაში ძეგლების მცირე ზომის გათვალისწინებით, პასტოფორიუმების მოწყობა არ ხდება (მაგ.: ფარნაკი, სოლომონ-ყალა, ნაჯახოვო, ბოდორნა, მანავი, ქვაშვეთი).

როგორც აღვნიშნეთ, კუბელჰალეს ტიპი საქართველოში ფართოდ არ არის გავრცელებული, მაშინ როდესაც მეზობელ სომხეთში ის წამყვან თემას წარმოადგენს და არა ერთი მაღალმხატვრული ძეგლია აგებული. მიუხედავად ამისა ამ ორი ქვეყნის ძეგლების შედარებისას ვლინდება, რომ ქართული ნიმუშები მეტი მრავალგვარობითა და არქიტექტურული სტრუქტურისადმი თავისუფალი მიდგომით ხასიათდება. ასე მაგალითად, სომხეთისაგან განსხვავებით საქართველოში გვხვდება როგორც გეგმის სწორკუთხედში ჩაწერილი, ასევე შვერილი აფსიდა (ვანნაძიანის ყველაწმინდა, ნაჯახოვო, ნიქოზი). გავრცელებულია ძეგლები პასტოფორიუმებით და მათ გარეშე. ამასთან გვხვდება თავისებური ფორმის გვერდითი სათავსები, როგორცაა ვანნაძიანის ტრიკონქის ტიპის ორნაწილიანი პასტოფორიუმები. გამორჩეულია ასევე ნიქოზის აღმოსავლეთი ნაწილის უბეები აფსიდით, რომლებიც უთუოდ პასტოფორიუმების ფუნქციას ასრულებდა. თავისებური, თაღებზე ამოყვანილი გუმბათი გვხვდება მანავის ეკლესიაში. ამას გარდა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, არის რიგი ძეგლები, რომლებიც სტრუქტურულად ენათესავენ კუბელჰალეს ტიპს, თუმცა განსხვავებული ნიშნები გამოარჩევს. მათი არსებობა, ისევე როგორც დვანის ეკლესიაში, ამ ტიპის გარკვეული ნიშნების ფორმირება, ქართულ ხუროთმოძღვრებაში თავისუფალი შემოქმედებითი პროცესის არსებობის დამადასტურებელ მოვლენად შეიძლება მივიჩნიოთ, მით უფრო, რომ ფორმირების პროცესი გარდამავალ ანუ ძიებების ხანას ემთხვევა. ამ თვალსაზრისით კი ყველაზე თვალსაჩინო ნიმუშს ვანნაძიანის ყველაწმინდას ტაძარი წარმოადგენს, რომელიც, უდაოდ, მრავალმხრივ გამორჩეული ძეგლია.

ვანნაძიანის ყველაწმინდა ტიპოლოგიური თვალსაზრისით არ თავსდება ერთი ტიპის ფარგლებში. მისი სტრუქტურა სხვადასხვა ტიპის (სამეკლესიოანი, გუმბათიანი დარბაზი, ტრიკონქი) სინთეზის შედეგად ჩამოყალიბდა. ყურადსაღებია, რომ არა სომხეთში, სადაც კუბელჰალე წამყვანი ტიპია, არამედ საქართველოში გამოვლინდა

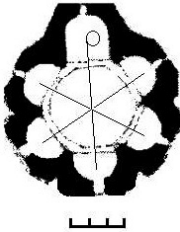
გუმბათიანი დარბაზის ტიპის პოტენციური შესაძლებლობა ორგანულად შეერწყას სხვა ტიპს. აქ, სამეკლესიანი ბაზილიკის სამშობლოში, მონდა ამ ტიპის კომპოზიციური სქემის ცენტრალური ნაწილის კუპელჰალედ გააზრება. რის შედეგად შეიქმნა ვანნაძიანის ყველაწმინდის სრულიად ახალი, ორიგინალური და არქიტექტურულ-მხატვრული გამომსახველობით გამორჩეული არქიტექტურული სტრუქტურა.

ამრიგად, საქართველოში კუპელჰალეს ორი ქვეტიპი, სამ და ორ ნაწილიანი ვარიანტები შემუშავდა. ამას გარდა, გვხვდება ნაგებობების რიგი, რომლებიც გარკვეული ნიშნებით უახლოვდება ამ არქიტექტურული ტიპის სტრუქტურას. მხატვრული ღირებულებით და ტიპოლოგიური გადაწყვეტით გამორჩეულ ძეგლს კი წარმოადგენს ვანნაძიანის ყველაწმინდა.

მრავალაფსიდიანი ტაძრები

აღმოსავლეთ ქრისტიანულ სამყაროში აფსიდა საკუროთხეველის დაკანონებულ ფორმად აღქრისტიანულ ხანაშივე იქცა. სწორკუთხა საკუროთხეველი მხოლოდ ცალკეულ ძეგლებში დასტურდება. ამდენად, აფსიდა საეკლესიო ნაგებობის აუცილებელ ნაწილს წარმოადგენს. ქრისტიანულ ხუროთმოძღვრებაში შემუშავდა რამდენიმე აფსიდით შედგენილი არქიტექტურული კომპოზიციებიც, როგორცაა ტრიკონქი და ტეტრაკონქი. გვხვდება ხუთი და მეტი აფსიდის გამოყენების მაგალითებიც. ამგვარი ტიპის ნაგებობებს მრავალაფსიდიანი ტაძრები ეწოდება და თავისი კომპოზიციური გადაწყვეტით საგრძნობლად განსხვავდება სხვა გუმბათიანი ნაგებობებისაგან. ამ არქიტექტურული ტიპის მეტ-ნაკლებად მსგავსი ნიმუშები სამხრეთი კავკასიის ქვეყნებში, საქართველოსა და სომხეთში გვხვდება. საქართველოში მრავალაფსიდიანი ტიპის რვა ძეგლია ცნობილი, რომლებიც X და XI საუკუნეში სხვადასხვა რეგიონში აშენდა.

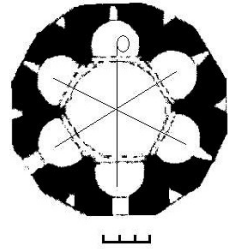
ოლთისი მდებარეობს თურქეთში, ისტორიულ პროვინცია ტაოში, მდინარე ოლთისის წყალის მარჯვენა ნაპირზე აგებული ციხე-სიმაგრის ტერიტორიაზე. განეკუთვნება X საუკუნეს [თაყაიშვილი, 1938: 67-70; ბერიძე, 1981: 64-68, 189-190]. გეგმაში წარმოადგენს ცენტრულ, ექვსაფსიდიან ნაგებობას, სადაც ხუთი აფსიდა ტოლია, ხოლო საკუროთხეველისა ზომით სჭარბობს დანარჩენებს. ამასთან, მათგან განსხვავებით აქვს ბემა. შიდა სივრცე ერთიანია, გუმბათი ეყრდნობა აფსიდების ექვს შვერილს, რაც კონსტრუქციის მდგრადობას განაპირობებდა. შესასვლელია დასავლეთი და ჩრდილო-დასავლეთი მხრიდან.

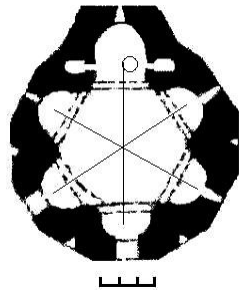
ნაგებობის გარშემოწერილობა წახნაგოვანია, თითოეულ წახნაგს თაღოვანი ფორმა ამკობს. აფსიდებს შორის კედლის სისქეში ექსტერიერში მცირე სამკუთხა ნიშებია. საკუროთხეველი სამწახნაგა შვერილს ქმნის.

ვოგიუბა მდებარეობს თურქეთში, არტანის პროვინციაში ისტორიულ ერუმეთში. დაზიანებული სახით მოაღწია. პერანგი მთლიანად შემორღვეული აქვს. აგებულია X საუკუნეში [თაყაიშვილი, 1938: 67-70; ბერიძე, 1981: 64-68, 189]. გეგმაში ცენტრული ექვსაფსიდი-

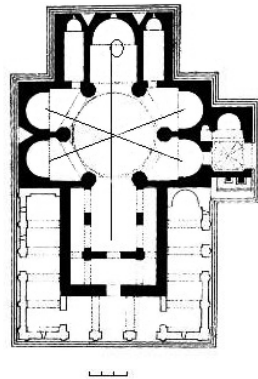
ანი ნაგებობაა, რომლის ყველა აფსიდა უბემოა და ტოლია. გარედან თორმეტწახნაგა ფორმაშია მოქცეული და ექვსი მცირე სამკუთხა ნიშა აქვს. როგორც შიდა სივრცე, ასევე ექსტერიერი პროპორციულობით და ფორმათა მთლიანობით ხასიათდება. შესასვლელი დასავლეთი და ჩრდილო-დასავლეთი მხრიდან.

კიალის-ალთი მდებარეობს თურქეთში, ისტორიულ პროვინცია ტაოში, ბანას ჩრდილო-აღმოსავლეთით. დანგრეულია. აგებულია X საუკუნეში [თაყაიშვილი, 1938: 67-70; ბერიძე, 1981: 64-68, 190-191]. გეგმაში მიაგავს ოლთისს, მხოლოდ ზომით სჭარბობს მას. აქაც აღმოსავლეთი აფსიდა ბემიანია და დანარჩენებზე დიდი ზომისაა. აღსანიშნავია აფსიდის ორივე მხარეს კედლის სისქეში მოწყობილი მინიატურული ნიშა-სათავსები. ექსტერიერში მრავალწახნაგა ფორმაში სამწახნაგა შვერილს ქმნის საკურთხეველი. კედლებში ოთხი მცირე სამკუთხა ნიშაა. შესასვლელი აქაც ორია, დასავლეთი და ჩრდილო-დასავლეთი მხრიდან.

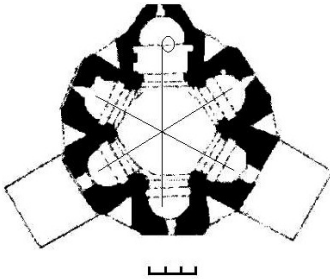

კუმურდო მდებარეობს ჯავახეთში, ახალქალაქის მუნიციპალიტეტში, ადმინისტრაციული ცენტრიდან 12 კილომეტრის დაშორებით, მაღალ პლატოზე. სამხრეთი შესასვლელის თავზე არსებული სამშენებლო წარწერის მიხედვით აგებულია 964 წელს აფხაზთა მეფე ლეონის მიერ [ჩუბინაშვილი, 1970: 236-261]. შემორჩენილია დაზიანებული სახით, გუმბათის გარეშე. ნაგებობას ჯვრული გარშემოწერილობა აქვს, რომელშიც ხუთი აფსიდაა ჩაწერილი. ამთგან ერთი საკურთხეველისაა, ხოლო ორ-ორი ჩრდილოეთ და სამხრეთ მხარეს არის განლაგებული. დასავლეთით სწორკუთხა მკლავია, რომელიც საყრდენების საშუალებით სამ ნავად იყოფა. გუმბათი ეყრდნობოდა ექვს მასიურ საყრდენს, რომლებიც აფსიდის შვერილებსაა შერწყმული. საკურთხეველს ღრმა ბემა აქვს. მის ორივე მხარეს

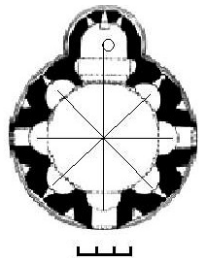

ორი ძლიერ წაგრძელებული ფორმის აფსიდიანი პასტოფორიუმია. ტაძარში ორი შესასვლელია, დასავლეთი და სამხრეთი. ამ უკანასკნელის წინ აფსიდიანი კვადრატული კარიბჭეა, ასეთივე ფორმის მცირე ნიშით ჩრდილოეთ კედელში. აღმოსავლეთ ფასადზე ორი სამკუთხა ნიშაა, ხოლო ჩრდილოეთით ერთი. ექსტერიერი გამოირჩევა კედლის უზადო წყობით, ღიადების მდიდრული მორთულობით. განსაკუთრებით აღსანიშნავია აღმოსავლეთი ფასადის კომპოზიცია, მთავარი სარკმლის შემკულობა და მის თავზე არსებული ასომთავრული წარწერის შესრულების ხასიათი.

ბოჭორმა მდებარეობს კახეთში, თიანეთის მუნიციპალიტეტში, სინის თემში, გომბორის ქედის სამხრეთ-დასავლეთ კალთაზე, მდინარე ივრის მარცხენა ნაპირზე. დაზიანებული სახით მოაღწია. აგებულია X საუკუნის შუა ხანებში [ჩუბინაშვილი, 1959: 416-423]. წარმოადგენს ცენტრულ ექვსაფსიდიან ნაგებობას. დანარჩენი ძეგლებისაგან განსხვავებით მის ყველა აფსიდას ბემა აქვს. აღმოსავლეთისას კი უფრო ღრმა ბემა გააჩნია, რის გამოც გარედან სამწახნავა შეერილს ქმნის. ბემების არსებობა ინტერიერში აფსიდასა და გუმბათქვეშა არეს შორის დამატებით სივრცით ერთეულს ქმნის, რაც შიდა სივრცეს მეტ მრავალფეროვნებას ანიჭებს. ექსტერიერში ბოჭორმას სხვა მრავალაფსიდიან ტაძრებთან შედარებით უფრო ღრმა და დიდი ზომის სამკუთხა ნიშები გააჩნია, რაც ფასადებს თავისებურ იერს ანიჭებს. შესასვლელი სამია დასავლეთი, ჩრდილო-დასავლეთი და სამხრეთ-დასავლეთი მხრიდან.

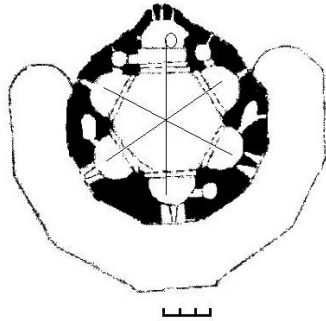

ნოჯიხევის ეკლესია მდებარეობს სამეგრელოში, მარტვილის მუნიციპალიტეტის ამავე სახელწოდების სოფელში, მდინარე აბაშის მარცხენა მხარეს. ის არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩნდა, ამიტომ მხოლოდ გეგმის დადგენა არის შესაძლებელი. განეკუთვნება X-XI საუკუნეებს. [ზაქარაია, კაპანაძე, 1991: 241-254]. ნოჯიხევი გამორჩეულია საქართველოს ამ არქიტექტურული ტიპის სხვა ძეგლებისაგან, რადგან მათგან განსხვავებით

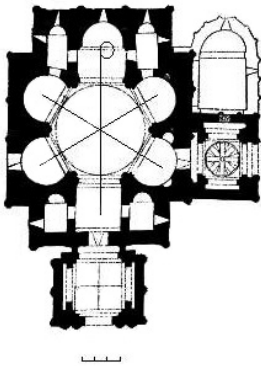
რვააფსიდიან ნაგებობას წარმოადგენს. ამ ცენტრულ კომპოზიციაში რადიალურად განლაგებული შვიდი აფსიდა უბემოა, ხოლო საკურთხევლის აფსიდა უფრო დიდი ზომისაა და ღრმა ბემა აქვს. გარედან ის ნახევარწრიულ შვერილს ქმნის. შესასვლელი სამია ჩრდილოეთი, დასავლეთი და სამხრეთი მხრიდან.

კაცხის ტაძარი მდებარეობს იმერეთში, ჭიათურის მუნიციპალიტეტის სოფელ კაცხში, მდინარე კაცხურას ხეობაში. არსებითი ცვლილებების გარეშე მოაღწია. აგებულია 989-1010/14 წლებში [ბერიძე, 1950: 53-94]. წარმოადგენს ცენტრულ ექვსაფსიდიან კომპოზიციას. გარედან ნაგებობა თექვსმეტწახნაგია. ამათგან ხუთი წახნაგი აქვს საკურთხევლის აფსიდის შვერილს. ის სხვა აფსიდებისგან განსხვავებით ბემიანია. კაცხის ტაძარს ამ ტიპის სხვა ძეგლებისაგან გამოარჩევს მცირე ნიშა-სათავსები, რომლებიც აფსიდებს შორის კედლის სისქემია განთავსებული. საკურთხევლის ორივე მხარეს წრიული ფორმის მცირე ზომის სათავსია, რომლებიც გასასვლელებით გვერდით აფსიდებს უკავშირდება. სამკვეთლოს მეორე, საკურთხეველთან დამაკავშირებელი კარიც აქვს. ასევე წრიული ფორმისაა დასავლეთი აფსიდის სამხრეთ მხარეს არსებული ნიშა-სათავსი. თითო სწორკუთხა აფსიდის მქონე ნიშა-სათავსი კარით უერთდება ჩრდილო-დასავლეთ და სამხრეთ-დასავლეთ აფსიდებს. ამრიგად სულ ხუთი მცირე სათავსია. აღსანიშნავია, რომ ცენტრალური გუმბათქვეშა სივრციდან გუმბათის ყელზე გადასვლა ორი რიგი ტრომპების საშუალებით ხორციელდება, რაც ამ ეპოქის ძეგლებისათვის არ არის დამახასიათებელი. შესასვლელი სამია, ჩრდილო-დასავლეთი, დასავლეთი და სამხრეთ-დასავლეთი აფსიდებში.

კაცხის ექსტერიერის სახასიათო ნიშანს ქოლგისებური გადახურვა წარმოადგენს. გარშემოსავლელი, რომელიც ნაგებობის ჩრდილოეთ, დასავლეთ და სამხრეთ მხარეს არის აგებული ტაძრის აგებიდან რამდენიმე ათეული წლის შემდგომი ხანისაა. ტაძრის ფასადები გამოირჩევა დეკორაციული მორთულობის სიუხვით და შესრულების მხატვრული დონით.

ნიკორწმინდა მდებარეობს რაჭაში, ამბროლაურის მუნიციპალიტეტის ამავე სახელწოდების სოფელში. გარკვეული დაზიანებებით

მოაღწია. აგებულია 1010-1014 წლებში [ჩუბინაშვილი, 1970, 236-261]. ნაგებობას ჯვრული კონფიგურაცია აქვს, რომელშიც კუმურდოსაგან განსხვავებით რადიალურად განლაგებული ხუთი აფსიდაა, ხოლო დასავლეთის სეგმენტი სწორკუთხაა. აფსიდებს მკვეთრად გამოხატული ნალისებური ფორმა აქვს. ღრმა ბემა მხოლოდ საკურთხევლის აფსიდას გააჩნია. ნაგებობაში აფსიდიანი, სწორკუთხა ფორმის ოთხი სათავსია. მათგან ორი, აღმოსავლეთით მდებარე, პასტოფორიუმებს წარმოადგენს. ტაძარში

შესასვლელი სამია - დასავლეთ მონაკვეთში, ჩრდილო-დასავლეთ და სამხრეთ-დასავლეთ აფსიდებში. დასავლეთ და სამხრეთ მხარეს კარიბჭეებია. ტაძრის გარე მასები თავისებური პროპორციებით ხასიათდება, რაც განსაკუთრებით მასიური გუმბათის ნაგებობის შედარებით ვიწრო კორპუსთან ურთიერთმიმართებაში ვლინდება. ამგვარ მიდგომას აძლიერებს სხვადასხვა ზომების დეკორატიული თალებით ფასადების შემკობის ხერხი. მაღალ დონეზე შესრულებული მდიდარი ჩუქურთმის სიუხვე ნიკორწმინდის არქიტექტურ-მხატვრული გადაწყვეტის მთავარი სახასიათო ნიშანია. აღსანიშნავია რელიეფური კომპოზიციების - “ფერიცვალება”, “მეორედ მოსვლა”, “ჯვრის ამაღლება” - მხატვრული გამომსახველობა და შესრულების ოსტატობა.

მრავალაფსიდიანი ტაძრების მონაცემების მიმოხილვა გვიჩვენებს, რომ ხუთი ძეგლი - ოლთისი, გოგიუბა, კიაღლის-ალთი, კუმურდო, ბოჭორმა - X საუკუნეს, ნოჯიხევი X-XI საუკუნეთა მიჯნას, კაცხი და ნიკორწმინდა XI საუკუნის დასაწყისის ხანას განეკუთვნება. ტერიტორიულად ისინი სხვადასხვა რეგიონში მდებარეობს. ოთხი ძეგლი სამხრეთ საქართველოშია - კუმურდო ჯავახეთში, ხოლო ოლთისი, გოგიუბა და კიაღლის-ალთი დღეს თურქეთის ტერიტორიაზე. სამი ძეგლი დასავლეთ საქართველოშია: კაცხი იმერეთში, ნიკორწმინდა რაჭაში, ნოჯიხევი სამეგრელოში. აღმოსავლეთ საქართველოში, კახეთში, ერთი ძეგლია - ბოჭორმა. მრავალაფსიდიანი ტაძრები და-

ცულობის მხრივ სხვადასხვა დონეზეა შემორჩენილი. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილი ნოჯიხევის მხოლოდ გეგმა იკითხება. დანარჩენი ძეგლები მეტ-ნაკლები დაზიანებით შემორჩა.

მრავალაფსიდიანი არქიტექტურული ტიპის მთავარ მახასიათებელს ნაგებობის სტრუქტურაში ხუთი ან მეტი აფსიდის გამოყენება წარმოადგენს. აფსიდები გუმბათქვეშა სივრცის მიმართ, ძირითადად, რადიალურადაა განლაგებული, რაც ნაგებობის ცენტრულობას განაპირობებს. საქართველოში ხუთ, ექვს და რვააფსიდიანი ძეგლები გვხვდება. ყველაზე გავრცელებულია ექვსაფსიდიანი კომპოზიცია (ოლთისი, გოგიუბა, კიალლის-ალთი, ბოჭორმა, კაცხი). რვააფსიდიანია მხოლოდ ერთი ძეგლი – ნოჯიხევი. აღსანიშნავია, ტაოში მდებარეობს ასევე რვასეგმენტიანი გეგმარების ტაძარი ტაოსკარი, რომელშიც რადიალურად განლაგებული შვიდი სეგმენტი სწორკუთხაა. მხოლოდ ერთ, საკურთხევლის ნაწილს აქვს აფსიდალური ფორმა. სავარაუდოდ ასეთივე რვასეგმენტიანი გეგმარება ჰქონდა კლარჯეთში მდებარე ტბეთის ტაძარს X საუკუნის 50-60-იან წლებში [ხოშტარია, 2005]. ხუთაფსიდიან ძეგლებს, ნიკორწმინდას და კუმურდოს, განსხვავებული გადაწყვეტა ახასიათებს. ნიკორწმინდაში რადიალურად განლაგებული ექვსი სეგმენტი, რომელთაგან ხუთი აფსიდით ბოლოვდება. კუმურდოში ხუთი აფსიდიდან ერთი აღმოსავლეთით, ორ-ორი ჩრდილოეთით და სამხრეთითაა, ხოლო დასავლეთით სწორკუთხა მკლავია.

ნაგებობათა კონფიგურაციის მხრივ საქართველოს მრავალაფსიდიანი ტაძრები ორი სახისაა. პირველ მრავალრიცხოვან ჯგუფს ქმნის ცენტრული, მრავალწახნაგა ფორმის ნაგებობები – ექვსაფსიდიანი ოლთისი, გოგიუბა, კიალლის-ალთი, ბოჭორმა, კაცხი და რვააფსიდიანი ნოჯიხევი. მეორე ჯგუფის ძეგლებია ხუთაფსიდიანი კუმურდო და ნიკორწმინდა, რომელთა გარშემოწერილობა ე.წ. თავისუფალი ჯვრის ფორმას ქმნის. ამათგან კუმურდოში ჯვრული მონაზულობა უფრო მკვეთრად არის გამოვლენილი.

პირველი ჯგუფის ძეგლებს ახასიათებს ნაგებობის კორპუსიდან შვერილი საკურთხევლის აფსიდა, რაც ბემის არსებობით არის განპირობებული. გამონაკლისია გოგიუბას ტაძარი, სადაც ყველა აფსიდა, საკურთხევლის აფსიდის ჩათვლით, უბემოა. რაც შეეხება ბოჭორმას, აქ საკურთხევლის აფსიდის წინ ბემა ზომით სჭარბობს დანარჩენებს. ამდენად, დამატებითი სივრცის არსებობა ფასადზე შვერილის სახით

გამოიყოფა. ყველა სხვა ძეგლში საკურთხეველის გარდა დანარჩენი აფსიდები უბემაოა.

პირველი ჯგუფის, ცენტრული გეგმარების, მრავალაფსიდიანი ტაძრებში დგას კონსტრუქციული ხასიათის პრობლემა, რაც აფსიდებს შორის კედლის მასივის განტვირთვის საჭიროებას უკავშირდება. ეს საკითხი ამ ძეგლებში ორი გზით არის გადაწყვეტილი. უმეტეს შემთხვევაში (ოლთისი, გოგიუბა, კიაღლის-ალთი, ბოჭორმა, სავარაუდოდ ნოჯიხევი) ფასადებზე ნიშებია გამოყენებული, ხოლო კაცხის ტაძარში კედლის სისქეში მცირე სათავსებია მოწყობილი, რომლებიც კარით აფსიდებს უკავშირდება. ამგვარად, კაცხში გადაწყვეტილია როგორც კედლის მასივის განტვირთვის, ასევე დამატებითი სათავსების შექმნის პრობლემა. აღსანიშნავია, რომ ამ ჯგუფის მეორე ძეგლს, კიაღლის-ალთის, რომელსაც ფასადებზე ნიშები აქვს, საკურთხეველის ბემასთან ორი მცირე ზომის ნიშა-სათავსი გააჩნია. ნიშანდობლივია, რომ მრავალაფსიდიანი ტაძრების პირველი ჯგუფის ძეგლებში კომპოზიციური გადაწყვეტის თავისებურების გამო, სათანადო ზომისა და ფორმის, სრულფასოვანი პასტოფორიუმის მოწყობის შესაძლებლობა შეზღუდულია. საფიქრებელია, რომ ეს გახდა ერთ-ერთი მიზეზი, რის გამოც მრავალაფსიდიანი ტაძრების არქიტექტურულმა ტიპმა ფართო გავრცელება არ ჰპოვა და მხოლოდ დაახლოებით ერთი საუკუნის განმავლობაში იარსება.

რაც შეეხება მეორე ჯგუფის ძეგლებს, კუმურდოსა და ნიკორწმინდას, აქ გეგმის ჯვრული კონფიგურაცია პასტიფორიუმების მოწყობის პრობლემას არ ქმნის. უფრო მეტიც, ნიკორწმინდაში აღმოსავლეთის გარდა სათავსები დასავლეთითაც არის განლაგებული. ამდენად, ამ ტაძარს გეგმაში სწორკუთხა, აღმოსავლეთით აფსიდის მქონე, ოთხი სათავსი გააჩნია.

უნდა აღინიშნოს, რომ რამდენიმე აფსიდით შექმნილი არქიტექტურული კომპოზიცია ჯერ კიდევ რომის იმპერიის არქიტექტურაში გვხვდება, რის თვალსაჩინო მაგალითს რომის ლიცინის ბალებში IV ს-ის დასაწყისში აგებული ნიმფეუმის, ე.წ. მინერვა მედიკას ტაძარი [არქ. ისტ., II, 1973:573-574], წარმოადგენს. ამ დიდი გუმბათიანი ნაგებობის (გუმბათის დიამეტრი - 25მ) გუმბათქვეშა სივრცის მიმართ რადიკალურად ათი აფსიდა იყო განლაგებული. ბეტონის გუმბათი პრიმიტიული აფრების საშუალებით ათკუთხა სარტყელს ეფუძნებოდა, რომელიც თავისმხრივ აფსიდებზე იყო დაყრდნობილი.

საყურადღებოა, რომ წინაქრისტიანული ხანის მრავალაფსიდიანი ცენტრული ნაგებობა დადასტურდა საქართველოშიც. 1996 წელს არქეოლოგიური გათხრების შედეგად ბაგინეთის ქვედა ტერასაზე ე.წ. “ორსენაკიანი” ნაგებობის მახლობლად აღმოჩნდა დიდი ზომის წარმართული ტაძარი, რომელიც, სავარაუდოდ, II-III საუკუნეებით თარიღდება [ციციშვილი, 1997:9-13] და IV საუკუნის დასაწყისში განადგურდა [ნიკოლაიშვილი, 1996:23-25]. ოთხკუთხა გეგმის ნაგებობის შიგნით დაფიქსირდა რადიალურად განლაგებული ნახევარწრიული აფსიდები. მრავალაფსიდიანი დარბაზი დერეფნის მეშვეობით დასავლეთით არსებულ მინაშენს და მარანს უკავშირდებოდა. ალიზის კედლები ქვიშაქვის კარგად დამუშავებულ კვადრებზე იყო ამოყვანილი. ცენტრში იდგა ქვიშაქვის მოჩუქურთმებული ბაზა (დიამეტრიც – 1,27მ), რომელზეც ხის სვეტი იყო აღმართული. ინტერიერში აღმოჩნდა, ასევე, ქანდაკების კვარცხლობეკი. ნაგებობა გადახურული იყო წითლად შეღებილი ბრტყელი და ღარისებური კრამიტით. არქეოლოგიური გათხრების დროს დაფიქსირდა ოთხი აფსიდა, მაგრამ ნაკლები ნაწილის რეკონსტრუქცია ექვსაფსიდიანი კომპოზიციის არსებობას ადასტურებს.

ამგვარად, მრავალაფსიდიანი არქიტექტურული სტრუქტურა წინაქრისტიანული ხანის ხუროთმოძღვრებაშიც იყო გამოყენებული, მაგრამ დასაბუთება ბაგინეთის ნაგებობის უშუალო კავშირისა X-XI საუკუნის დასაწყისის მრავალაფსიდიან ტაძრებთან ძნელია. თუმცა ხუროთმოძღვრული ტრადიციების და ადგილობრივი არქიტექტურულ-სამშენებლო პოტენციალის ფორმირების თვალსაზრისით საქართველოში ამგვარი ნაგებობის არსებობის ფაქტი, უთუოდ, ყურადღებას იმსახურებს.

საინტერესოა, რომ ქართულ ძეგლებთან გარკვეულ სიახლოვეს ამჟღავნებს სომხური ნიმუშები. მათაც გეგმარების ცენტრულობა, ექვს (მაგ.: მწყემსების და აბუგამრენცის ტაძარები ანისში) და რვა აფსიდიანი (მაგ.: ზორავარის, ანისის მაცხოვრის სახელობის) [მნაცაკანიანი, 1978] კომპოზიცია ახასიათებს. ამასთან აქაც ზოგიერთ შემთხვევაში გამოიყენება ქოლგისებური გადახურვა, თუმცა ნაგებობების არქიტექტურულ-მხატვრული იერსახის გადაწყვეტა განსხვავებულია. ტიპოლოგიური თვალსაზრისით საქართველოს ძეგლები მეტ მრავალფეროვნებას ამჟღავნებენ, რადგან აქ ცენტრულის გარდა შემუშავდა სრულიად განსხვავებული ხუთაფსიდიანი ვარიანტი კუმურდოსა და ნიკორწმინდის ტაძრებში.

საქართველოს გუმბათიან ხუროთმოძღვრებაში არქიტექტურული ტიპების სტრუქტურაში ამა თუ იმ ფორმით უმეტესად ჯვარია წარმოჩენილი. მრავალაფსიდიანი ტაძრის ტიპი ამ მხრივ განსხვავებული ჩანს. ვინაიდან საეკლესიო ნაგებობის ტიპები, უთუოდ, გარკვეული სიმბოლური კონცეფციით იგებოდა, შეიძლება გამოითქვას გარკვეული ვარაუდი მრავალაფსიდიანი სტრუქტურის სიმბოლური გააზრების შესახებ.

ეპოქა, როდესაც მრავალაფსიდიანი არქიტექტურული ტიპი გავრცელდა საქართველოში, ე.წ. ცხოველხატული სტილის ფორმირების ხანაა, რომელსაც გ. ჩუბინაშვილი ქართულ ბაროკოდ მოიხსენიებს [ჩუბინაშვილი, 1970: 236-237]. ამ პერიოდში არქიტექტურული ნაგებობის შიდა სივრცის თუ ფასადების გადაწყვეტა, მთელისა და ნაწილის ურთიერთშეთანხმება, მრავალფეროვნების, დინამიზმის და ცხოველხატული ეფექტის შექმნას ემსახურება. ეპოქის დამახასიათებელი მხატვრული ფორმისადმი ამგვარი მიდგომა გამოვლენილია როგორც არქიტექტურაში, ასევე სახვითი ხელოვნებაში და, ცხადია, სახისმეტყველების საკითხების თავისებურ გააზრებას ეფუძნება. ამდენად, შეიძლება ვივარაუდოთ გუმბათიანი არქიტექტურის სტრუქტურის სიმბოლურ კონცეფციაში ახლებური მიდგომის გაჩენა, რომელიც, ბუნებრივია, არსობრივ ცვლილებას არ ითვალისწინებდა. მრავალაფსიდიანი ტიპის გეგმის საფუძვლად, ჩვენი ვარაუდით, გამოყენებულ იქნა ქრიზმა, რომელიც ქრისტეს სახელის, ΧΡΙΣΤΟΣ-ს, პირველი ორი ბერძნული ასოს ურთიერთშეთანხმებით არის შექმნილი. ქრიზმა მაცხოვრის ნიშან-სიმბოლოს წარმოადგენს და უფლის სწავლებისა და მოძღვრების სიმბოლოდ ქრისტიანულ სამყაროში ჯვარის დარად აღიქმება. საქართველოში ქრიზმის გამოსახულება ადრეშუასაუკუნეების ხანიდან გვხვდება (მაგ.: ბიჭვინტის მოზაიკაზე [მაცულევიჩი, 1978, 100-168], ასევე ციხისძირში აღმოჩენილ ამფორაზე დამღის სახით [ინაიშვილი, 1993: 97]). საგულისხმოა, რომ საქართველოს მრავალაფსიდიანი ტაძრების ძეგლებში მხოლოდ ექვსი და რვა აფსიდაა გამოყენებული, ხოლო ხუთაფსიდიან ძეგლებში დასავლეთ მხარეს მეექვსე სეგმენტიც ფიგურირებს. ექვსი აფსიდის რადიალური განლაგება ან ხუთი აფსიდით და სწორკუთხა მკლავით შექმნილი კომპოზიცია ზუსტად მიესადაგება ქრიზმის ორი ასოს X და P ურთიერთშერწყმით შექმნილ ექვსსეგმენტიან მონოგრამას, რომლის ზედა P-ს მხარე საკუროთხევლის აფსიდას შეესატყვისე-

ბა. რაც შეეხება რვააფსიდიან კომპოზიციას (მსგავსი გადაწყვეტა რვასეგმენტთან ტაოსკასშიც), აქ გამოყენებული უნდა იყოს ქრიზმისა და ჯვრის შეწიალებული ვარიანტი, რომელიც ექვსეგმენტთან ქრიზმის პარალელურად ქრისტიანულ ხელოვნებაში ჯერ კიდევ ადრექრისტიანული ხანიდან გვხვდება. ამგვარად შეიქმნა ისეთი კომპოზიციის განხორციელების შესაძლებლობა, რომლის სტრუქტურა მრავალფეროვანი, დინამიური შიდა სივრცით ზედმიწევნით ეხმიანებოდა ეპოქის მოთხოვნას. პირველი ჯგუფის მრავალაფსიდიანი ტაძრების გეგმაში ქრიზმა წრეს მიახლოებულ მრავალწახნაგა ფორმაშია მოცემული. წრეში ქრიზმა ქრისტიანული მოძღვრების ყოვლისმომცველობის და მარადიულობის იდეას გამოსახავს. მეორე ჯგუფის კუმურდოსა და ნიკორწმინდაში ქრიზმა ჯვრულ ფორმაშია მოქცეული, რითაც ხაზგასმულია ქრისტეს ვნებისა და ძლევის იდეა. ამგვარად, ჯვარგუმბათიანი ტიპების მსგავსად მრავალაფსიდიანი არქიტექტურული ტიპის ნაგებობის გეგმაში ქრიზმის მეშვეობით სიმბოლურად გაცხადებულია ქრისტიანული მრწამსის ერთგულების და ხსნის იდეა.

აღსანიშნავია, რომ ამავე ეპოქაში, XI საუკუნის პირველ მეოთხედში, შექმნილი ქართული ჭედური ხელოვნების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ძეგლის, ზარზმის ანუ ლაკლაკიდის ღმრთისმშობლის ხატის თეოლოგიური პროგრამის შესახებ ნ. ბურჭულაძის ფრიად საგულისხმო მოსაზრებით ხატის გვერდითა ველებზე სცენების განლაგების სქემა რვაბოლოიან ქრიზმას ემთხვევა [ბურჭულაძე, 2003, 16-31]. რვა ქრისტიანული სახისმეტყველებით მერვე ანუ განკითხვის დღის სიმბოლოა. ე.ი. მსხვერპლის ხატი იმავდროულად ხსნის დოგმის გამოსახულებად გვევლინება. მრავალაფსიდიან ტაძრებსა და ზარზმის ღმრთისმშობლის ხატზე, შესაბამისად საეკლესიო ნაგებობის აგებისა და ხატის შექმნისას, ქრიზმის შეფარული გამოსახვა ეპოქის ერთ-ერთ დამახასიათებელ ნიშნად აღიქმება. საგულისხმო უნდა იყოს იმის გათვალისწინებაც, რომ X-XI საუკუნეების მიჯნა, ქრისტესშობიდან ათასი წელი, უთუოდ, ამ დროის გამორჩეულობის განცდას ბადებდა. ამდენად, უფლის მიერ ათასი წლის წინ კაცად მოვლენილი ქრისტეს მონოგრამა ეპოქის ამგვარ აღქმას ზედმიწევნით მიესადაგება.

ამრიგად, X-XI საუკუნის პირველი მეოთხედში, საქართველოს ხუროთმოძღვრების და ხელოვნების ისტორიაში სახისმეტყველე-

ბის და მხატვრული საკითხების თავისებური გააზრების ეპოქაში, რომელსაც მხატვრულ-სტილისტური გადაწყვეტის თუ სიმბოლური ჩანაფიქრის ერთგვარი გართულების ტენდენცია ახასიათებს, ლოგიკურად გვესახება მრავალაფსიდიანი არქიტექტურული ტიპის გეგმისა და სივრცული გადაწყვეტის საფუძვლად ჯვარის ნაცვლად ქრიზმის გამოყენება. ამ შემთხვევაში მრავალაფსიდიანი ტაძრების სიმბოლური გააზრებას ისეთივე ძკაფიო იდეური საფუძველი გააჩნია, როგორც ჯვარგუმბათოვანი სტრუქტურის ნაგებობებს.

ღასკჰნა

შუა საუკუნეების საეკლესიო არქიტექტურაში მაქსიმალური სისრულით გამოვლინდა ადგილობრივი სამშენებლო პოტენციალი, რამაც არა ერთი გამორჩეული ტაძრის აგების და სხვადასხვა ტიპის გავრცელების შესაძლებლობა შექმნა. არქიტექტურულ ტიპთა ფორმირების პროცესი შუა საუკუნეების საქართველოში სხვადასხვა ინტენსივობით მიმდინარეობდა. განსაკუთრებით გამოირჩევა V საუკუნიდან XI საუკუნემდე ხანა. სწორედ ამ დროს ჩამოყალიბდა ყველა ძირითადი არქიტექტურული ტიპი.

არქიტექტურული ტიპი	უადრესი ძეგლის თარიღი	აქტიური მშენებლობის ხანა	გვიანი ნიმუშები
სამნავიანი	V	V-X	XIII-XIV, XVI
სამეკლესიოანი	VI	VI-X	XIII-XIV
ორნავიანი	VI	VI-X	XIII
დარბაზული	IV	V-XVIII	
ტეტრაკონქი	V	V-VII	VIII-X
თავისუფალი ჯვრის	V-VI	V-XI	XV-XVIII
ჩახაზული ჯვრის	VII	VII-XVIII	
ტრიკონქი	VIII-IX	VIII-XI	
გუმბათიანი დარბაზი	VIII-IX	VIII-X	XV-XVIII
მრავალაფსიდიანი	X	X-XI	

მოცემული ცხრილი ნათლად წარმოაჩენს ტიპთა გავრცელების ქრონოლოგიურ სურათს. როგორც ვხედავთ, უგუმბათო არქიტექტურულმა ტიპებმა გავრცელება IV, V და VI საუკუნე-

ებში დაიწყო. V საუკუნეშივე იგება ტეტრაკონქის (მანგლისი) და თავისუფალი ჯვრის (ზეგანის წმ. მარინე) პირველი ნიმუშები. ადრეული შუა საუკუნეების ხანის ბოლო ეტაპზე, VII საუკუნის I ნახევარში ფორმირდება ჩახაზული ჯვრის ტიპი წრომის ტაძარში. შესაბამისად, ქართული ხუროთმოძღვრების განვითარების ადრეული შუა საუკუნეების ეტაპზე უკვე არსებობს უგუმბათო ხუროთმოძღვრების ყველა და გუმბათიანი არქიტექტურის სამი ტიპი.

გარდამავალ ეპოქაში გავრცელებას იწყებს ტრიკონქი და გუმბათიანი დარბაზი. X საუკუნეში ფორმირდება ბოლო, მრავალაფსიდიანი ტიპი. საგულისხმოა, რომ გარდა ამ არქიტექტურული ტიპების ნიმუშებისა ქართულ ხუროთმოძღვრებაში მრავლადაა ძეგლები, რომლებსაც მხოლოდ ერთი კონკრეტული ტიპის ნიშნები არ ახასიათებს და ისინი ტიპოლოგიური თავისებურებით გამოირჩევა. ამრიგად, საქართველოს საეკლესიო ხუროთმოძღვრებაში არქიტექტურულ ტიპთა ფორმირების პროცესი XI საუკუნემდე გრძელდება. შემდგომ საუკუნეებში არქიტექტურა არსებული ტიპოლოგიური რეპერტუარის ფარგლებში ვითარდება.

არქიტექტურული ტიპები თავისი არსებობის ხანგრძლივობის მიხედვით განსხვავდება ერთმანეთისაგან. ყველაზე დიდხანს, ქრისტიანობის მიღების პერიოდიდან მთელი შუა საუკუნეების განმავლობაში, აშენებენ დარბაზულ ეკლესიებს. VII საუკუნიდან ასევე უწყვეტად აგებენ ჩახაზული ჯვრის ტიპის ტაძრებს. ამდენად, დარბაზული უგუმბათო, ხოლო ჩახაზული ჯვრის ტიპი გუმბათიანი ხუროთმოძღვრების ყველაზე გავრცელებული ტიპებია. საქართველოში არსებული ტიპებიდან დროის ყველაზე მცირე მონაკვეთში, X საუკუნიდან XI საუკუნის პირველი ორი ათწლეულის განმავლობაში, იგება მრავალაფსიდიანი ტაძრები. დანარჩენი არქიტექტურული ტიპები რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში არსებობს.

უგუმბათო არქიტექტურის ტიპები - სამნავიანი და სამეკლესიანი ბაზილიკები, ორნავიანი ეკლესიები ძირითადად XI

საუკუნემდე იგება, შემდგომ საუკუნეებში მხოლოდ ცალკეული ნიმუშები გვხვდება.

გუმბათიანი ტიპებიდან თავისუფალი ჯვრის ტიპის ძეგლებს V-დან XI საუკუნემდე აგებენ, ხოლო მშენებლობის ხელახალი გააქტიურების პერიოდი გვიანი შუა საუკუნეებია. ტეტრაკონქების აქტიური მშენებლობის და მალალმხატვრული ნიმუშების შექმნის ეპოქა ადრეული შუა საუკუნეებია, თუმცა ამ ტიპის ნაგებობებს აგებენ გარდამავალ ხანაშიც X საუკუნის ჩათვლით. ტრიკონქის ადრეული ნიმუშები გარდამავალ ხანას მიეკუთვნება, ხოლო მასშტაბურობით და არქიტექტურული ღირებულებით მრავალმხრივ გამორჩეული ძეგლები – ოშკი, ბაგრატი და ალავერდი X-XI საუკუნეებს განეკუთვნება. კუპელჰალე, რომელიც მეზობელ სომხეთთან შედარებით ნაკლებად არის გავრცელებული, VIII-X საუკუნეებში ვრცელდება. ამ ტიპის ტაძრების მშენებლობის ახალი ეტაპი XV საუკუნიდან XIX საუკუნის დასაწყისამდე გრძელდება.

რაც შეეხება გავრცელების ტერიტორიულ ფარგლებს თითქმის ყველა ტიპი გვხვდება როგორც აღმოსავლეთ და სამხრეთ, ასევე დასავლეთ საქართველოში. თუმცა არის ცალკეული რეგიონები, რომლებშიც გარკვეული ტიპის ძეგლები უფრო ხშირად იგება. მაგალითად, კავკასიის მთიან კუთხეებში უმეტესად უგუმბათო ტიპის ეკლესიებს აშენებენ. სვანეთში მხოლოდ დარბაზული ტიპი გვხვდება. სამეკლესიანი ბაზილიკების დიდი ნაწილი შემორჩენილია კახეთში, ხოლო ტრიკონქების - ტაო-კლარჯეთში. მრავალაფსიდიანი ტაძრები სამხრეთ და დასავლეთ საქართველოშია გავრცელებული, აღმოსავლეთ საქართველოში მხოლოდ ერთი ძეგლია. სამნავიანი ბაზილიკები და გუმბათიანი დარბაზის ტიპის ძეგლები დასავლეთზე უფრო მეტად აღმოსავლეთ საქართველოშია გავრცელებული.

საზოგადოდ, საეკლესიო ნაგებობის მშენებლობა სპეციფიურ ხასიათს ატარებს და განსაკუთრებული ინტელექტუალური თუ მატერიალური რესურსების არსებობას საჭიროებს. ტაძრის აგება გარკვეულწილად საკრალური აქტია, რაც არქიტექ-

ტურული ფორმების სიმბოლურ გააზრებაშიც ჰპოვებს ასახვას. ევსები კესარიელი ჯერ კიდევ IV საუკუნეში ეკლესიის ასაგებად ქვათა შეგროვებას ქრისტიანთა სულების საუფლო სახლში შეკრებად აღიარებდა [ევსები, 1858:514-524]. ქრისტიანული რელიგიის ხელვა საეკლესიო არქიტექტურის ტიპებშიც ჰპოვებდა ასახვას. ყველაზე თვალსაჩინოდ ეს მიდგომა ჯვარგუმბათოვან ნაგებობებში აისახა, რომელთა გეგმის საფუძვლად ქრისტიანობის უმთავრესი სიმბოლო ჯვარი გახდა. რიგ შემთხვევაში ჯვრის ფორმა ტაძრის გარშემოწერილობას ჰქონდა. ასეთია აფსიდით და სამი სწორკუთხა მკლავით შედგენილი თავისუფალი ჯვრის ტიპის ძეგლები, ასევე ტეტრაკონქის, ტრიკონქის თუ მრავალაფსიდიანის ზოგიერთი ნიმუში. შიდა სივრცეში ჯვარი გამოისახებოდა ტეტრაკონქებში ოთხი აფსიდის, ტრიკონქებში სამი აფსიდისა და დასავლეთი მკლავის, ჩახაზული ჯვრის ტიპში ოთხი მკლავის სახით.

რაც შეეხება გუმბათიანი არქიტექტურის კიდევ ერთ, მრავალაფსიდიან ტიპს, მისი გეგმა ჩვენი აზრით ქრიზმის საფუძველზეა შექმნილი. ამდენად აქ, ისევე როგორც ჯვარგუმბათოვან არქიტექტურულ ტიპებში, ქრისტიანობის იდეის ასახვა არქიტექტურული ფორმების მეშვეობით ხდება.

უგუმბათო არქიტექტურის ტიპები და გუმბათიანი დარბაზი ზემოთ ჩამოთვლილი ტიპებისაგან განსხვავებული კომპოზიციური წყობით ხასიათდება. მათი წაგრძელებული გეგმარება, უთუოდ, სიმბოლურად ხომალდად აღქმის იდეას უნდა ეფუძნებოდეს. ამაზე მიუთითებს უძველესი ქრისტიანული წერილობითი წყაროები, რომელთა მიხედვით საეკლესიო ნაგებობა ამქვეყნიური ცხოვრების ზღვაში მორწმუნეთა სულების სასუფეველში გადასაყვანად აგებული გემი-კიდობანია.

საეკლესიო ნაგებობის საკრალიზაციას მხოლოდ სტრუქტურის სიმბოლიკა არ განაპირობებს. არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება ქრისტიანული რიტუალის ჩატარების და მორწმუნეთა შესაკრებელის ფუნქციას. შესაბამისად ქრისტიანული ეკლესიის ყველა ტიპის ნაგებობაში არის აღმოსავლეთით მდებარე

საკრალური ნაწილი – საკურთხეველი და დარბაზი მლოცველთათვის. ამას გარდა სასურველია კანონიკური ნაწილების – სამკვეთლოსა და სადიაკვნეს არსებობა. ყველა ამ ნაწილს თითოეულ არქიტექტურულ ტიპში განსხვავებული სივრცობრივ-კომპოზიციური გადაწყვეტა და ზოგადი მახასიათებელი გამოარჩევს, რაც არქიტექტურული სტრუქტურის თავისებურებას განაპირობებს.

ყველა არქიტექტურული ტიპი თავისი არსებობის განმავლობაში მეტ-ნაკლებ ცვლილებას განიცდის, ეს ენება ძეგლების როგორც ტიპოლოგიურ, ასევე სტილისტურ გადაწყვეტას. სტილისტური სახეცვლა კონკრეტული ეპოქის შესაბამისად ხორციელდება. რაც შეეხება ტიპოლოგიურ ცვლილებას და ტიპის ფარგლებში ქვეჯგუფების ფორმირებას, ამ პროცესს თავად სტრუქტურის სპეციფიკა განსაზღვრავს. არის ტიპები, რომლებშიც ფართობის გაზრდის შესაძლებლობის და სამნაწილიანი საკურთხევის საკითხი იმთავითვე გადაწყვეტილია. ასეთი ტიპი აღარ საჭიროებს სტრუქტურულ ცვლილებას და ფაქტობრივად ერთხელ ჩამოყალიბებული სახით არსებობს. ასეთია მაგალითად სამნავიანი ბაზილიკის და ჩახაზული ჯვრის ტიპი. მართალია ერთეულ შემთხვევებში განსხვავებული კომპოზიციური გადაწყვეტა გვხვდება, მაგრამ ძეგლების აბსოლუტურ უმრავლესობაში არსობრივი ტიპოლოგიური ცვლილება არ აღინიშნება. ნაკლებად ჩანს ცვლილება კუპელჰალეს ტიპის ტაძრებშიც, რომელსაც ტიპოლოგიურად ზემოთ აღნიშნული პრობლემების გადაწყვეტის პრობლემა არ გააჩნია. თუმცა აქაც შემუშავდა განვრცობილი და მეორე, ლაკონური ვარიანტი სამ და ორ ნაწილიანი სტრუქტურების სახით.

საქართველოს საეკლესიო ხუროთმოძღვრებაში არის გუმბათიანი ტიპები, რომელთა უადრეს, მარტივი ტიპის ნიმუშებს პასტოფორიუმები არ აქვს და მოძერო ზომისაა, რადგან გუმბათის ამოყვანის წესი და ნაგებობის კონსტრუქციული აგებულება არ იძლევა უფრო მასშტაბური კომპოზიციის შექმნის შესაძლებლობას. ამგვარია თავისუფალი ჯვრის ტიპის,

ტეტრაკონქის და ტრიკონქის მარტივი ქვეტიპის ადრეული ძეგლები. ასეთი მოცემულობა ტიპოლოგიური ცვლილების მოტივაციას წარმოშობს და ტიპის შესაძლებლობების გამოვლენის გზით ახალი გართულებული ვარიანტების შემუშავებას უწყობს ხელს. შედეგად ამ ტიპებს სტრუქტურული განვითარების დინამიკა ახასიათებს, რაც ქვეჯგუფების წარმოშობას განაპირობებს. ამრიგად, ჯვარგუმბათოვან ტიპებში სტრუქტურის მდგარობა მხოლოდ ჩახაზული ჯვრის ტიპს გამოარჩევს, ხოლო დანარჩენი სამი ტიპი ვარიანტების მრავალფეროვნებით ხასიათდება. ამასთან სახეცვლის შედეგად ხერხდება ტეტრაკონქის და ტრიკონქის გრანდიოზულობით გამორჩეული ნიმუშების შემუშავება.

ადრეულ ხანაში ფორმირებული ტიპების გარდა პასტოფორიუმების მოწყობის საკითხი არ არის გადაწყვეტილი X-XI საუკუნის დასაწყისის მრავალფსიდიან ტაძრებში, რაც უჩვეულოდ გამოიყურება. საფიქრებელია, რომ ამ არქიტექტურული ტიპის გეგმის შემუშავებისას ქრიზმის გამოხატვის იდეა უფრო მნიშვნელოვნად იყო მიჩნეული. აღსანიშნავია, რომ ტიპის ფარგლებში მაინც მოხერხდა ამ პრობლემის გადაწყვეტა ხუთაფსიდიან კუმურდოსა და ნიკორწმინდაში.

სამნავიანი ბაზილიკისგან განსხვავებით უგუმბათო ნაგებობების სხვა ტიპები ტიპოლოგიური გადაწყვეტის ნაირგვარობით ხასიათდება. სამეკლესიანი ბაზილიკა ეტაპობრივად იცვლის სახეს. იქმნება კომპოზიციური გადაწყვეტის თუ ნაწილთა თანაფარდობის მხრივ სრულიად განსხვავებული სამნაწილიანი და გარშემოსავლელიანი ვარიანტები, გამოიყოფა ასევე შუალედური ვარიანტი. ქვეტიპების სიმრავლით გამოირჩევა დარბაზული ტიპი. მისი ახალი ვარიანტები მარტივი სტრუქტურის სამი მხრით სხვადასხვა ნაწილებით გართულების გზით იქმნება. რაც შეეხება ორნავიან ეკლესიებს, ასიმეტრიული გადაწყვეტით გამორჩეულ ამ ტიპს ორ და სამნაწილიანი ნაირსახეობა გააჩნია.

წინაქრისტიანული საქართველოს არქიტექტურულ-სამშენებლო პოტენციალის განხილვისას საგანგებოდ აღინიშნა ნა-

გეობის ცენტრული გადაწყვეტის მრავალსაუკუნოვანი ტრადიციის არსებობა. საეკლესიო, რომელიც სივრცის ამგვარი გააზრების პრიორიტეტულობა შეიმჩნევა უმეტეს არქიტექტურულ ტიპთა სტრუქტურაში, რაც მათ ფორმირებაში ადგილობრივი სამშენებლო ტრადიციების და კომპოზიციის აგების პრინციპების ზეგავლენას ადასტურებს.

ამრიგად, საქართველოში მდიდარი ადგილობრივი სამშენებლო გამოცდილების საფუძველზე ქრისტიანული რელიგიის მოთხოვნების თავისებურად გააზრების შედეგად გავრცელდა უგუმბათო და გუმბათიანი არქიტექტურის განსხვავებული ტიპები, რომელთაც კომპოზიციური გადაწყვეტის და ვარიანტების მრავალგვარობა ახასიათებს. ტიპოლოგიური მრავალფეროვნება ერთ-ერთი ის მახასიათებელია, რომელიც შუა საუკუნეების ქართული არქიტექტურის ადგილსა და მნიშვნელობას განაპირობებს ხუროთმოძღვრების ისტორიაში.

დამოწმებული ლიტერატურა:

- ავერინცევი, 1989** - С. С. Аверинцев, Философия VII-XII вв., сбор. Культура Византии (вторая половина VII-XII вв.), Москва, 1989.
- ალექსანდრე კვიპრელი, 1957** – ალექსანდრე კვიპრელი, ქრონიკა, საკითხავი პოენისათვის პატიოსანისა და ცხოველმყოფელისა ვჟუარისა აღწერილი ალექსანდრეს მიერ, თბ. 1957
- ალექსიძე, 1968** - ზ. ალექსიძე, ეპისტოლეთა წიგნი, თბილისი. 1968.
- ანდლულაძე, 1969** - ნ. ანდლულაძე, სპეთის “ზედა მაცხოვრის” ხუროთმოძღვრული ძეგლი, ჟურ. ძეგლის ძეგობარი, 18, თბილისი. 1969, გვ.44-52 .
- არუტიუნიანი, 1985** – В.М. Арутюнян, Каменная летопись армянского народа, Ереван, 1985.
- არქისტ. II, 1973** - Всеобщая история архитектуры, II, Москва, 1973
- ასრატიანი, 1985** - М. Асратян, Очерк по истории армянской архитектуры, Москва, 1985.
- აფაქიძე, 1963** – ან. აფაქიძე, ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში, თბილისი, 1963.
- ბადშტიუბნერი, 1984** – E. Badstübner, Zum Ursprung des dreischiffigen Presbyteriums an Klosterkirchen des benediktischen Reformmönchtums (Ein Vergleich mit den Dreikirchen-Basiliken in Georgien), Georgica, Jena-Tbilisi, 1984, Heft 7, s.77-81.
- ბერიძე, 1942** – ვ. ბერიძე, ეხვევის ტაძარი “ღედა ღვთისა”, ქართული ხელოვნება, I, თბილისი, 1942, გვ. 41-48.
- ბერიძე, 1942** – ვ. ბერიძე, სავანე (XI საუკუნის ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლი), ქართული ხელოვნება, I, თბილისი, 1942, გვ. 72-132.
- ბერიძე, 1950** - ვ. ბერიძე, კაცხის ტაძარი, ქართული ხელოვნება, ტ.3, თბილისი 1950
- ბერიძე, 1955** – ვ. ბერიძე. სამცხის ხუროთმოძღვრება XIII –XVI საუკუნეები, თბილისი, 1955, გვ.25-87
- ბერიძე, 1959** – ვ. ბერიძე, მაღალაანთ ეკლესია, ქართული ხელოვნება, ტ.5, თბილისი, 1959, გვ.205-220

- ბერიძე, 1974** – ვ. ბერიძე, ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება, თბილისი, 1974.
- ბერიძე, 1981** – В. Беридзе, Место памятников Тао-Кларджети в истории грузинской архитектуры, Тбилиси, 1981
- ბერიძე, 1994** – ვ. ბერიძე, XVI-XVII საუკუნეების ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრება, თბილისი, 1994.
- ბოზოჩაძე, 1977** – ა. ბოზოჩაძე, ნაქალაქარი ძალისა, ჟურ. ძეგლის მეგობარი, № 4, თბილისი, 1977
- ბურჭულაძე, 2003** - ბურჭულაძე ნ. იკონოლოგიური ხასიათის შენიშენები შუა საუკუნეების ქართული საეკლესიო ხელოვნების რამდენიმე ცნობილ ძეგლზე, თსუ ხელოვნების ისტორიისა და თეორიის კათედრის სამეცნიერო შრომების კრებული, 5, თბილისი, 2003, გვ.16-31.
- ბრუნოვი, 1935** - Н. Брунов, Очерки по истории архитектуры, Москва-Ленинград, 1935.
- გაბაშვილი, 1985** – ც. გაბაშვილი, ზედა ვარძია, თბ., 1985.
- გაგოშიძე, 1977** – ი. გაგოშიძე, წარმართული სატაძრო კომპლექსის გათხრები დელოფლის მინდორზე, საქართველოს სახ. მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციები, V, თბილისი, 1977, გვ.72-77.
- გაგოშიძე, 1981** - Ю. Гагошидзе Из истории грузино-иранских взаимоотношений (Храм П-Ивв. до н.э. Дедоплис Миндори), сб. Кавказ и Средняя Азия в древности и средневековье, Москва, 1981
- გაგოშიძე, 1983** – Ю. Гагошидзе, Дохристианские храмы Грузии, Тбилиси, 1983.
- გამყრელიძე, 2002** – გ.გამყრელიძე, კოლხეთი-კულტურულ-ისტორიული ნარკვევები, თბილისი, 2002
- გაფრინდაშვილი, ჩუბინაშვილი ნ., 1969** – გ. გაფრინდაშვილი, ნ. ჩუბინაშვილი, ძლევის წმ. გიორგის მონასტერი სოფ. ტაბაკინში. ჟურ. ძეგლის მეგობარი, №№ 18, თბილისი, 1969.
- გენგიური, 2005** – ნ.გენგიური, კუპელჰალე, თბილისი, 2005
- გერსამია, 1984** – თ. გერსამია, ძველი თბილისი (ფოტოალბომი). თბილისი, 1984
- გვერდწითელი, 1947** – რ. გვერდწითელი, ზედა თმოგვის ეკლესიის წარწერები, მუზეუმის მოამბე, XIV-B, თბილისი, 1947.
- გვერდწითელი, 1966** – რ. გვერდწითელი, ანჩისხატის რესტავრაცია, ჟურ. ძეგლის მეგობარი, №15, 1969.

- გვერდწითელი, 1969** – რ. გვერდწითელი, ბოლნისი (ანგარიში ძეგლის გახსნის სამუშაოების შესახებ), ჟურ. ძეგლის მეგობარი, № 15, თბილისი, 1969.
- გვერდწითელი, 1983** – Р. Гвердцители, Некоторые характерные черты грузинских базилик V-VI вв в свете новых данных, IV международный симпозиум по грузинскому искусству, Тбилиси, 1983.
- გვერდწითელი, 2001** – რ. გვერდწითელი, “წმ. მარიამის” ეკლესია თბილისში ანჩისხატი, თბ. 2001.
- გობეჯვიშვილი, 1952** – გ. გობეჯვიშვილი, არქეოლოგიური გათხრები საბჭოთა საქართველოში, თბილისი, 1952, გვ. 154-155.
- გომელაური, 1982** – ი. გომელაური, მღვიმევი, თბილისი, 1982.
- გოუ, 1961** – M. Gough, The early Christians, New-York-Washington, 1961.
- დევისი, 1952** – I.G.Davies, The origin and development of early Christian church architecture, London, 1952, p 78-79
- დეკაუდრი, 1983** - G. Descoedres, Die Pastophorien in syro-byzantinischen Osten (Eine Untersuchung zu architektur- und liturgiegeschlichen Problemen) Otto Harrassowitz, Weisbaden, 1983
- დვალი, 1974** – მ. დვალი, მანგლისის ხუროთმოძღვრული ძეგლი, თბილისი, 1974
- დოლიძე, 1987** – ვ. დოლიძე, კაზრეთის ხუროთმოძღვრული ძეგლი, ქართული ხელოვნება, IX, თბილისი, 1987, გვ. 26-56.
- ევსები, 1858** – Евсей Памфил, Церковная История, т.1, книга X, гл. 2, Санкт-Петербург, 1853.
- ელიზბარაშვილი, 1983** – И. Елизбарашвили, К вопросу об эволюции двухнефных церквей Грузии, IV международный симпозиум по грузинскому искусству, Тбилиси, 1983.
- ელიზბარაშვილი, 1984** – ირ. ელიზბარაშვილი, ბზიანის წმ. გიორგოს ეკლესია, ჟურ. ძეგლის მეგობარი, № 67, თბილისი, 1984.
- ელიზბარაშვილი, 1986** – ირ. ელიზბარაშვილი, ქილდის ორნავიანი ეკლესია, ჟურ. ძეგლის მეგობარი, № 1, თბილისი, 1986.
- ელიზბარაშვილი, 1993** – ირ. ელიზბარაშვილი, დანკალის ორნავიანი ეკლესია, ჟურ. ძეგლის მეგობარი, № 1, თბილისი, 1993.
- ელიზბარაშვილი, 1994** – ირ. ელიზბარაშვილი, ქართული ორნავიანი ეკლესიები, სადისერტაციო მაცნე, თბილისი, 1994.

- ევრემ ასური, 1955** - ევრემ ასური, სინანულისათვის ჯვრსაითა, “მამათა სწავლანი”, თბილისი, 1955.
- ვაჩეიშვილი, 1997** - ნ. ვაჩეიშვილი, ტონთიოს ეკლესია (ჯავახეთის დარბაზული ეკლესიების მხატვრულ-ისტორიული პრობლემები), სადისერტაციო მაცნე, თბილისი, 1997.
- ზაქარაია, 1956** - პ. ზაქარაია, ცაიშის სუროთმოდვრული კომპლექსი, თბილისი, 1956.
- ზაქარაია, 1965** - პ. ზაქარაია, ნაქალაქარ ურბნისის სუროთმოდვრე-ბა, თბილისი, 1965, გვ. 86-127.
- ზაქარაია, 1968** - პ. ზაქარაია, გვიანი შუა საუკუნეების ორი არქიტექტურული ძეგლი, აკად.ს.ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახ. მუზეუმის მოამბე, ტ. XXV-B, თბილისი, 1968, გვ. 177-201
- ზაქარაია, 1983** - П. Закарая, Базилики западной Грузии, IV международный симпозиум по грузинскому искусству, Тбилиси, 1983.
- ზაქარაია, 1987** - ნოქალაქევი, არქეოპოლისი, არქეოლოგიური გათხრები, 1978-1982, რედ. პ. ზაქარაია, თბილისი, 1987
- ზაქარაია, კაპანაძე, 1991** - პ. ზაქარაია. თ. კაპანაძე, ციხეგოჯი-არქეოპოლისი-ნოქალაქევი, არქიტექტურა, თბილისი, 1991,
- თაყაიშვილი, 1902** - Е. Такайшвили, Христианские памятники, экскурсия 1902г. МАК. X11, Москва, 1902.
- თაყაიშვილი, 1924** - Е. Такайшвили, Альбом грузинской архитектуры, Тбилиси, 1924.
- თაყაიშვილი, 1938** - თაყაიშვილი ექ. არქეოლოგიური ექსპედიცია კოლა-ოლთისში და ჩანგლში 1907 წელს, პარიზი, 1938
- თაყაიშვილი, 1960** - ექ. თაყაიშვილი, 1917წ. არქეოლოგიური ექსპედიცია სამხრეთ საქართველოში, თბ., 1960.
- თაყაიშვილი, 1991** - ექ. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური ექსპედიცია კოლა-ოლთისში და სოფელ ჩანგლში 1907 წელს. დაბრუნება, I. თბ. 1991
- იაკობსონი, 1950** - А.Л. Якобсон, Очерк истории зодчества Армении V-XVII вв., Москва-Ленинград, 1950.
- ინაიშვილი, 1993** - ინაიშვილი ნ. ციხისძირის ახ.წ. I-VI სს. არქეოლოგიური ძეგლები, თბილისი, 1993, ტაბ. X.Z.
- კაპანაძე, 1987** - თ. კაპანაძე, ნოქალაქევის ბაზილიკები, კრებ. ნოქალაქევი-არქეოპოლისი, თბილისი, 1987,

- კაპანაძე, 2002** – ხ.კაპანაძე, სარწმუნოებრივი და სოციალური ასპექტი სამეკლესიანი ბაზილიკების სივრცის ორგანიზაციაში, ხელოვნების ისტორიისა და თეორიის კათედრის სამეცნიერო შრომების კრებული, №3, თბილისი, 2002, გვ. 43-57
- კეკელიძე, 1961**–კ.კეკელიძე, Сведения грузинских источников о Максиме Исповеднике, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტ. ისტორიიდან, VII, თბ., 1961, გვ.14-54.
- კრაუთჰაიმერი, 1965** – R. Krautheimer, Early Christian and Bizantine architecture, Harmondsworth, 1965.
- ლექავა, 1979** – გ. ლექავა, ანტიკური ხანის საქართველოს არქიტექტურული ძეგლები, თბილისი, 1979.
- ლექვინაძე, 1973**– В.Леквинадзе, Монументальные памятники западной Грузии I-II вв. Автореферат, Мос., 1973.
- ლორთქიფანიძე, 1976**– О. Лордкипанидзе, Р. Путуридзе, Г. Лежава... Полевые археологические исследования в 1974г. Итоги работ Ванской археологической экспедиции, Тбилиси, 1976.
- ლოუ, 1995** – A. Louth, Maximus the Confessor, 1995
- მათიაშვილი, 2005** – მათიაშვილი, ნ. ელინისტური ხანის კოლხეთის ისტორიის საკითხები, თბ.2005.
- მანგო, 1972** – C. Mango, The Art of the Byzantine Empire 312-1453, New-Jersey, 1972.
- მანგო, 1976** – C. Mango, Byzantine Architecture (History of world architecture), New-York, 1976.
- მაცულავაძე, 1978** - Мацулевич Л. Мозаики Бичвинты – Великого Питиунта, დიდი პიტიუნტი, III, თბ. 1978, გვ. 100- 168.
- მეფისაშვილი, 1955** – რ. მეფისაშვილი, ერედვის 906 წლის ხუროთმოძღვრული ძეგლი, ქართული ხელოვნება, 4, თბილისი, 1955, გვ. 101-136.
- მეფისაშვილი, 1963** – რ. მეფისაშვილი, გრ. ხანძთელის მოწაფეების საღმრთოებლო მოღვაწეობა ქართლში, მოამბე, № 4, თბილისი, 1963, გვ.232-240.
- მეფისაშვილი, 1971** – რ. მეფისაშვილი, ბერის საყდარი (X ს-ის სამეკლესიანი ბაზილიკა), ქართული ხელოვნება, 7, თბილისი, 1971, გვ. 91-110.
- მეფისაშვილი, ცინცაძე, 1975** - P. Меписашвили, В. Цинцадзе, Архитектура нагорной части исторической провинции Грузии – Шида Картли, Тб. 1975

- მეფისაშვილი, 1977** – P. Меписашвили, Основные особенности развития трёхцерковных базилик Грузии, II международный симпозиум по грузинскому искусству, Тбилиси, 1977.
- მეფისაშვილი, 1983** – რ. მეფისაშვილი, VIII-IX საუკუნეების სამეკლესიანი ბაზილიკა სოფ. ცხვარიჭამიაში, ჟურ. ძეგლის მეგობარი, № 1, თბილისი, 1983, გვ. 5-13.
- მეფისაშვილი, ცინცაძე, 1975** - P. Меписашвили, В.Цинцадзе, Архитектура нагорной провинции Грузии- шидა- Картли, Тбилиси, 1975.
- მეფისაშვილი, თუმანიშვილი, 1989** – რ.მეფისაშვილი,დ.თუმანიშვილი, ბანას ტაძარი, თბილისი,1989
- მიქელაძე, 1963** – თ. მიქელაძე, ბიჭვინტის ორბასილიანი ეკლესია, მასალები საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, III, თბილისი, 1963, გვ. 125-131.
- მნაცაკანიანი, ოვანესიანი, საინიანი, 1978** – С.Х. Мнацаканян, К.А. Оганесян, А.А. Саинян, Очерки по истории архитектуры древней и средневековой Армении, Ереван, 1978.
- მოქცევაი ქართლისაი, 1964** - მოქცევაი ქართლისაი, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I,(V- Xსს), თბილისი, 1964
- ნიკოლაიშვილი, 1996** - ნიკოლაიშვილი, ვ. ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენები არმაზციხე-ბაგინეთზე, ჟურ. ძეგლის მეგობარი, 4(95), თბილისი, 1996, გვ. 22-25
- პოკროვსკი, 1880** – Н. Покровский, Происхождение древнехристианскрй базилики, Санкт-Петербург, 1880.
- როდლეი, 1994** – L.Rodley, Byzantine art and architecture, Cambridge, 1994
- რჩეულიშვილი, 1942** – ლ.რჩეულიშვილი, ატენის მცირე გუმბათიანი ეკლესია, ქართული ხელოვნება, I, თბილისი,1942, გვ.31-40
- რჩეულიშვილი, 1948** – ლ. რჩეულიშვილი, ქართული ხუროთმოძღვრების სამი უცნობი ძეგლი, ქართული ხელოვნება, II, თბილისი, 1948, გვ. 27-38.
- რჩეულიშვილი, 1963** – ლ. რჩეულიშვილი, თრიალეთის საერისთაოს X ს-ის ერთი ძეგლი, ქართული ხელოვნება, 6, თბილისი, 1963, გვ. 167-182.

- რჩეულიშვილი, 1971** – რატ ერისთავ-ერისთავის ნაგებობა თრიალეთის ახალქალაქი, ქართული ხელოვნება, ტ.7, თბილისი, 1971, გვ.111-130
- რჩეულიშვილი, 1978** – ლ. რჩეულიშვილი, Некоторые аспекты грузинской архитектуры черноморского побережья, Средневековое искусство, Русь-Грузия, Москва, 1978, с.21-28. რჩეულიშვილი, 1888 – ლ. რჩეულიშვილი, Купольная архитектура VIII-X веков в Абхазии, Тб.1988
- რჩეულიშვილი, 1994** - რჩეულიშვილი ლ. მთავარანგელოზთა ტაძარი ზემო ნიქოზში, ქართული ხელოვნების ისტორიის ნარკვევები, თბ. 1994:76-99
- სადრაძე, 2003** – ვ.სადრაძე და სხვ. გურიის არქეოლოგიური ექსპედიცია სუფსის ტერმინალის დეოლინგის ზონაში – 2000, მილსადენის არქეოლოგია, II, თბ. 2003, გვ. 95-100
- სანიკიძე, 1975** – თ.სანიკიძე, გერგეტის ხუროთმოძღვრული ანსამბლი, თბილისი, 1975
- სანიკიძე, 1987** – თ. სანიკიძე, უფლისციხე, თბილისი, 1987.
- საყვარელიძე, 1972** – თ. საყვარელიძე, ვანის წმ. გიორგის ეკლესია, ჟურ. ძეგლის მეგობარი, № 28, თბილისი, 1972.
- საქართველოს არქეოლოგია, II, 1992** – საქართველოს არქეოლოგია, ტII, თბ. 1992
- სილაგაძე, 2001** – ნ. სილაგაძე, სამეკლესიანი ბაზილიკის გვერდითი ეკლესიების ფუნქციური დატვირთვის საკითხისათვის, თსუ ხელოვნების ისტორიისა და თეორიის კათედრის სამეცნიერო შრომების კრებული, 2, თბილისი, 2001, გვ. 144-156.
- სილაგაძე, 2011** – ნ.სილაგაძე, ჯაყისმანის მონასტერი, თბ.2011
- სტრიგოვსკი, 1918** – J. Strygowcki, Die Baukunst der Armenier und Europa, Wien, 1918.
- ტოკარსკი, 1946** – Н.М. Токарский, Архитектура древней Армении, Ереван, 1946.
- ფერგიუსონი, 1973** - Ferguson G. Signs and Symbols in the christian Art, London, Oxford, New York, 1973
- ფუნკი, 1905** – F.X. Funk. Didascalia et Constitutiones Apostolarum, I (Paderborn 1905), 159 ff.
- ქართლის ცხოვრება, 2008 – ქართლის ცხოვრება, თბილისი, 2008
- ყაუხჩიშვილი, 1951** - თ. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული წარწერები საქართველოში, თბილისი, 1951, გვ.89-91.

- ციფიანი, 1987** – გ. ციფიანი, საქართველოს ანტიკური ხანის არქიტექტურა, კაპიტელები, თბილისი, 1987.
- ციფიანი, 1990** – გ. ციფიანი, უფლისციხის კლდოვანი ბაზილიკა (პრეპრინტი), თბილისი, 1990.
- ციფიანი, 2000** – გ. ციფიანი, კოლხეთისა და იბერიის წარმართული ტაძრები და ქართული ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების წარმოშობის საკითხები. თბ.2000
- შიდა ქართლი, I, 2002** - შიდა ქართლი, I, თბ. 2002
- შმერლინგი, 1948** – Р. Шмерлинг, Постройка Моларет-ухуцеса царя Георгия Блистательного в селе Даба, Борджомского района, Груз. Искусство, 11, 1948 с. 111-122.
- შმერლინგი, 1955** -, Древний Цвиметский храм близ сел. Хциси, Груз. Искусство, 4, 1955, 139-168.
- შმერლინგი, 1963** - Р.Шмерлинг, Церковь в селении Дарквети, ქართული ხელოვნება, 1963, გვ.183-196
- შმერლინგი, 1971** - Р.Шмерлинг, Купольный храм в Икви, ქართული ხელოვნება, ტ.7,თბ.1971, გვ. 163-192
- ჩუბინაშვილი, 1936** – გ. ჩუბინაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, თბილისი, 1936.
- ჩუბინაშვილი, 1940** – Г. Чубинашвили, Болниси, Известия ГАИМК-а, 9, Тбилиси, 1940.
- ჩუბინაშვილი, 1959** - Г. Чубинашвили, Архитектура Кахетии, Тбилиси, 1959.
- ჩუბინაშვილი, 1967** - Г. Чубинашвили. Разыскания по армянской архитектуре. Т.1.Тб.1967
- ჩუბინაშვილი, 1969** - Г.Чубинашвили. Цроми. М.1969
- ჩუბინაშვილი, 1970:104-107** - Г. Чубинашвили, Церковь близ сел. Болнис-Капанакчи, Вопросы истории искусства, Тбилиси, 1970, с. 104-107.
- ჩუბინაშვილი, 1970: 51-80** - Г. Чубинашвили, Шиомгвимская лавра, Вопросы истории искусства, Тбилиси, 1970, с.51-80.
- ჩუბინაშვილი, 1970:173-177** - Г. Чубинашвили, К вопросу о рядовых памятниках грузинской архитектуры VIII-IXвв, Вопросы истории искусства, Тбилиси, 1970, с.173-177.
- ჩუბინაშვილი, 1970:236- 37** - Чубинашвили Г. Кумурдо и Никорцминда, Вопросы истории искусства, Тбилиси, 1970, с.236-261.

- ჩუბინაშვილი, 1970:279-289** - Г. Чубинашвили, Саорбисская церковь, Вопросы истории искусства, Тбилиси, 1970, с.279-289.
- ჩუბინაშვილი, 1990** - Г. Чубинашвили, К вопросу о начальных формах христианского храма, Из истории средневекового искусства Грузии, Москва, 1990, с. 129-135.
- ჩუბინაშვილი ნ.,1969** – Самшвидсий Сион, Тбилиси,1969
- ჩუბინაშვილი ნ.,1972** - Н. Чубинашвили, Хандиси, Тбилиси, 1972.
- ჩუბინაშვილი ნ., 1976** - Н. Чубинашвили, Церовანი, Тбилиси, 1976.
- ჩუბინაშვილი ნ., 1987** - Н. Чубинашвили, Гударехი, Груз. Искусство, 9, Тбилиси, 1987, с. 57-74.
- ჩუბინაშვილი ნ.,1988** - Н. Чубинашвили, Шашианис Самеба, Тбилиси, 1988.
- ჩუბინაშვილი ნ. შმერლინგი, 1948** - Н. Чубинашвили, Р. Шмерлинг, Храмы в древних селениях Триалети – Олтиси и Тетрицкаро, Груз. Искусство, 2, Тбилиси, 1948, с. 47-54.
- ცინცაძე, 1950** – ვ.ცინცაძე, ილღეთის ნათლისმცემლის გუმბათოვანი ეკლესია, ქართული ხელოვნება, ტ.3, თბილისი,1950, გვ.3-10
- ცინცაძე, 1959** – ვ. ცინცაძე, თელოვანი, ქართული ხელოვნება, 5, თბილისი, 1959.
- ცინცაძე,1963** – ვ. ცინცაძე, ზემო კრიხის ხუროთმოძღვრული ძეგლი, ქართული ხელოვნება, 6, თბილისი, 1963, გვ. 57-106.
- ცინცაძე, 1969** – ვ. ცინცაძე, მეცნიერული დაცვის ზოგი საკითხი და შენიშვნები თიანეთის სიონის აღდგენა-გამაგრების პროექტთან დაკავშირებით, ჟურ. ძეგლის მეგობარი, №18, თბილისი, 1969.
- ცინცაძე, 1987** - В. Цинцадзе, Свети-Цховელი во Мцхета, Груз. Искусство, 9, Тбилиси, 1987, с. 15-25.
- ციციშვილი, 1977** – ირ. ციციშვილი, ბიჭვინტის საკულტო ნაგებობათა კომპლექსი, დიდი პიტიუნტი, II, თბილისი, 1977, გვ.83-120.
- ციციშვილი, 1997** - ციციშვილი ირ. ბაგინეთზე განახლებული გათხრების შედეგები, ჟურ. ძეგლის მეგობარი, №2, თბილისი, 1997
- ცქიტიშვილი, 2003** - ცქიტიშვილი, გ. ციხიაგორას სატაძრო კომპლექსი, თბილისი, 2003
- წერეთელი, 1990** – კ. წერეთელი, დ ავათის ღვთისმშობლის ეკლესიის ტიპოლოგიისა და დათარიღებისათვის, ჟურ. ხელოვნება, № 6, თბილისი, 1990, გვ. 52-68.

- ხალპახჩიანი, 1960** – О.Х. Халпахчян, Конструкция и форма в армянской архитектуре IV-XIV вв., Архитектура и строительная техника, Москва, 1960.
- ხატიაშვილი, 1995** – მ. ხატიაშვილი, სანაგირეს ბაზილიკის ზოგიერთი თავისებურება, ქართული ხელოვნების ისტორიის საკითხები, ახალგაზრდა მეცნ. კონფერენცია, თბილისი., 1995, გვ.6.
- ხახუტაიშვილი, 1965** – დ. ხახუტაიშვილი, კლდეში ნაკვეთი ქალაქი, თბილისი, 1965.
- ხახუტაიშვილი, 1989** – დ. ხახუტაიშვილი, უფლისციხე-ქალაქი კლდეში, თბილისი, 1989.
- ხიმშიაშვილი, 1988** – К. Химшиашвили, Зодчество Уплисцихе античного периода, Автореферат, 1988.
- ხოშტარია, 1983** – დ. ხოშტარია, ჩითახევის მონასტრის ეკლესია, მაცნე, №4, თბილისი, 1983, გვ. 141-157.
- ხოშტარია, 1985** – დ. ხოშტარია, კვირიკეწმინდას მდებარეობის საკითხისათვის (ფოტოლეთი), მაცნე, №1, თბილისი, 1985, გვ. 70-82.
- ხოშტარია, 1986** – დ. ხოშტარია, X საუკუნის სამონასტრო ეკლესიები ტაძრის საკირეს მიდამოებში, მაცნე, №3, თბილისი, 1986, გვ. 135-155.
- ხოშტარია, 1987** – Д. Хоштария, Архитектурные памятники IX-X вв в Борджомском ущелье, Автореферат, Тбилиси, 1987.
- ხოშტარია, 1994** – დ. ხოშტარია, უცნობი სამნავიანი ბაზილიკა კლარჯეთის სოფელ სვეტში, არქიტექტურა და დიზაინი, №1, 1994, გვ. 51-53.
- ხოშტარია, 2005** – დ. ხოშტარია, კლარჯეთის ეკლესიები და მონასტრები, თბილისი, 2005
- ჯაბუა, 2001** – ნ.ჯაბუა, ჩახაზული ჯვრის ტიპის შესახებ ქრისტიანულ ხუროთმოძღვრებაში, თსუ ხელოვნების ისტორიისა და თეორიის კათედრის სამეცნიერო შრომების კრებული, 2, თბილისი, 2001, გვ. 309-326.
- ჯაბუა, 2002** – ნ.ჯაბუა, ტიპოლოგიური მრავალფეროვნების განმარტვრელი ფაქტორების შესახებ საქართველოს ქრისტიანულ ხუროთმოძღვრებაში, თსუ ხელოვნების ისტორიისა და თეორიის კათედრის სამეცნიერო შრომების კრებული, 4, თბილისი, 2002, გვ. 201-207.

- ჯაბუა, 2003** – ნ.ჯაბუა, ქრისტიანული ეკლესიის არქიტექტურულ-სიმბოლური ვაგების საკითხისათვის, თსუ ხელოვნების ისტორიისა და თეორიის კათედრის სამეცნიერო შრომების კრებული, 5, თბილისი, 2003, გვ. 280-285.
- ჯაბუა, 2009** – ნ. ჯაბუა, სამნავიანი ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპი საქართველოში, თბილისი, 2009
- ჯავახეთი, I, 2000** - ჯავახეთი, I, თბილისი, 2000
- ჯობაძე, 2006** – ვ.ჯობაძე, ადრეული შუა საუკუნეების ქართული მონასტრები ისტორიულ ტაოში, კლარჯეთსა და შავშეთში, თბილისი, 2006
- ჰამილტონი, 1956** – J.Arnett Hamilton, Byzantine Architecture and Decoration, London, 1956, p.55

Summary

Natela Jabua

Arcvitectural types of Christian Church in Medieval Georgia

Various architectural types of ecclesiastical buildings took shape during the formation and development of the art of building. Each type is distinguished for defining attributes of architectural structure and has own area of territorial and chronological spreading. Georgia adopted Christianity in the IV century and became a part of Early Christian World. Therefore it had been involved in the processes at all stages of formation of the Christian art of building, creation and spreading of architectural types. It has contributed a lot to the typological diversity of Georgian ecclesiastical architecture. Beneficial geographic location allowed for communication with Christian centres while early integration into the East Christian World provided opportunity to simultaneously adopt novelties and new information.

This paper is aimed at manifesting beneficial factors for the origin and development of Christian architecture in Georgia, the issues related to the specificity of ecclesiastical architecture, as well as the reasons of spreading main types of domical and domeless architecture, their architectural and typological characteristics and modification forms. Data about certain monuments and their review in the context of architectural type transformation make it possible to study and understand typological specificities of Medieval Georgian religious architecture.

The process of architectural types' formation in Medieval Georgia was of variable intensity. The most distinguished is the period from V to XI century. It was the time of formation of all the basic architectural types. The spreading of domeless architectural types (three-nave and three-churched basilicas, two-nave church, hall-type church) started in IV, V and VI centuries. First samples of tetraconch (Manglisi) and free cross (Zegani St. Marine) were built in V century. The inscribed cross type was formed at the final stage of Early Middle Ages, in the I half of VII century in Tsromi church. Triconch and kuppelhalle starts spreading in the transitional period. The last type which was formed in

X century was a polyapses type. It is notable that along with the samples of these architectural types there are many monuments in Georgian architecture, which do not pose the features of just one specific type and are distinguished for their individual characteristics.

The architectural types vary from each other by the length of their existence. The hall-type churches had been constructed for the longest period of time from the adoption of Christianity through the Middle Ages. Starting from VII century the inscribed cross type churches had been persistently constructed as well. Therefore the hall-type is the most widespread type in domeless and the inscribed cross type - in the domical architecture. Out of the types existent in Georgia the polyapses churches had been constructed for the shortest period of time from X to the first two decades of XI century. The rest of the architectural types had existed for several centuries.

As to the territorial borders of spreading almost all architectural types can be observed as in East as in West Georgia. However there are separate regions, where definite types are being constructed more frequently. For example in the mountainous regions of the Caucasus they mainly built the domeless type churches. Only hall-type churches are observed in Svaneti. The major part of three-nave basilicas is preserved in Kakheti, while of triconchs – in Tao-Klarjeti. Three-nave basilicas and cupola hall type churches are more frequent in East Georgia rather than West Georgia.

The Christianity vision used to find its expression in the types of ecclesiastic architecture. Such approach is expressed in the cross-domed types in the most spectacular way the plans of which are based on the basic Christian symbol of the cross. These are free cross, tetraconch, triconch, inscribed cross types. As to the one more type of domed architecture such as polyapses type, we think that its plan was created on the basis of Christa. Hence, like it is the case in the cross-domed architectural types, the idea of Christianity is expressed by means of architectural forms. The types of domeless architecture and cupola hall have different compositional order as compared with the above-mentioned types. Their oblong design seems to be definitely based on the idea of symbolic perception of a ship. It is evidenced by the ancient written Christian accounts according to which an ecclesi-

astical building is a ship (ark) built to lead the souls of the believers through the sea of life to the next world.

All the types more or less undergo changes within their existence. There are some types within the limits of which the opportunity of expanding the space is provided and the problem of three-part altar is resolved right from the start. Such type does not need structural change, virtually exists in the form once established and is represented by three-nave basilica and inscribed cross. Less visible are changes in cupola hall type churches, which do not typologically have the problem of resolving the above-mentioned problems. However there had been also developed expanded and more laconic versions in the shape of three and two-part structures.

Free cross, tetraconch and triconch early samples do not have pastophoriums and are of small size, because the rule of constructing the dome and architectonic structure of the building do not allow for more ambitious composition. Such givenness creates motivation for the typological change and supports the development of new, more complicated versions by way of revealing potentialities of the type. As a result of which the grandiose constructions are being built such as Bana, Oshki, Bagrati, Alaverdi.

Unlike the three-nave basilicas other types of the domeless structures are distinguished for diversity of typological resolution. The tree-nave basilica gradually changes its image. Absolutely different versions of compositional pattern or the parts correlation are created. The hall-type has many sub-types. Its new versions are created by way of complicating different parts of simple structure from three sides. As to the two-nave churches, this type is known for asymmetric resolution and has two-part and three-part varieties.

In summary different types of domical and domeless architecture were spread in Georgia based on rich local experience of construction and original perception of requirements of Christian Religion. They are characterized by diversity of compositional patterns and variants. Typological diversity is one of the features determining the place and importance of Medieval Georgian architecture in the history of the art of building.

www.mtignobari.ge

დაიბეჭდა შპს „მწიგნობარის“ სტამბაში

0102, ქ.თბილისი, დ. აღმაშენებლის გამზ. №40